

# NIEUW PAROOL

≡ VRIJ ONVERVEERD ≡

*‘Niet buigen, niet bukken’*

**1940 – 1945**

*'Niet buigen, niet bukken'*



# *‘Niet buigen, niet bukken’*

Jos Sinnema

Uitgave  
Stichting Democratie en Media Amsterdam

Dit boek is een uitgave van Stichting Democratie en Media en is gedrukt in een genummerde oplage van 150 exemplaren.  
Het inlegvel op pagina 7 is in Verzetsmuseum Amsterdam gedrukt op een originele handpers van de voormalige drukkerij Jesse, Nieuwezijds Voorburgwal 160 Amsterdam, waar in de oorlog het illegale Parool werd gedrukt.

Citaten in deze uitgave zijn gemoderniseerd en soms ingekort.

*auteur* Jos Sinnema  
*vormgeving* Christa Jesse  
*drukwerk* Libertas Pascal Utrecht  
*zetwerk inlegvel* Martin Veltman  
*druk inlegvel* René Treumann

*Stichting Democratie en Media* Karlijn Bink, Mirjam Grotjohann, Lisa Peters,  
Nienke Venema en Wout van Zaale

*met dank aan* Alle nabestaanden van medewerkers van het illegale Parool die hebben bijgedragen aan deze publicatie.  
Verzetsmuseum Amsterdam, Filip Bloem  
en Liesbeth van der Horst

ISBN 9789082750218  
©2025 Stichting Democratie en Media, Amsterdam

‘Niet buigen, niet bukken’,  
Het Parool, vrij onverveerd,  
1940-1945

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.



*'Je moet tegen de stroom  
in durven gaan  
als je denkt dat het nodig is.'*

Frans Goedhart

## TER NAGEDACHTENIS

---

Meer dan tachtig medewerkers van het illegale Parool werden gearresteerd en overleefden de oorlog niet. Niet al hun namen zijn bekend.

In december 1942 begon het schijnproces dat bekend is geworden als het eerste Paroolproces. Drieëntwintig mensen stonden terecht vanwege hun verzetswerk voor Het Parool. Slechts zeven van hen overleefden de oorlog. Dertien zijn gefusilleerd, drie kwamen om in een concentratie- of vernietigingskamp. Twee verdachten die helemaal geen proces kregen, werden – omdat zij Joods waren – direct naar een vernietigingskamp gestuurd.

Door hun namen hier te noemen gedenken we alle Paroolmedewerkers die de oorlog niet hebben overleefd.

Gefusilleerd:

Robert Willem Douma  
Willem Frederik Gerrese  
Willem Johannes Gertenbach  
Wibo Sjerp Lans  
Adrianus Johannes van Leeuwen  
Herman Jan Meinardi  
Jacob Melkman  
Lambert Grégoire Rima  
Franciscus Robbe  
Nicolaas Snijders  
Willem Adolf de Tello  
Julius Bernardus Varwijk  
Jan Cornelis Zwanenburg

Omgekomen in een concentratie-  
of vernietigingskamp:

Jacob Barzilay  
Jacob Frank  
Jacob Presser  
Cornelis Teeuwsen  
David Vos

---



Het handmatig zetten van de tekst van het inlegvel op de voorgaande pagina

# *Inhoud*

<i>Voorwoord</i>	10
<i>Oproep aan oud-medewerkers</i>	12
<i>‘Tegen u!’</i>	32
<i>‘Een echte krant’</i>	42
<i>‘Heraus! Sofort! Es wird geschossen!’</i>	64
<i>‘Over hun lot geen twijfel mogelijk’</i>	78
<i>‘Bravo stakers’</i>	96
<i>‘In grote wanorde, alles meeslepend’</i>	106
<i>‘Morgen zijn ze er!’</i>	124
<i>Wat blijft</i>	138
<i>Beeldverantwoording en bronnen</i>	142

## Voorwoord

Op mijn eerste werkdag bij Stichting Democratie en Media zette de huisarchivaris een aantal dozen voor me op tafel. Ze zaten vol gestencilde en gedrukte edities van het illegale Parool, foto's en documenten van Parool-medewerkers. Uit die spullen haalde hij twee handgeschreven brieven tevoorschijn. Twee jonge mannen, Robert Douma en Jan Zwanenburg, schreven hierin aan hun familie dat ze op het punt stonden geëxecuteerd te worden.

De moed, overtuiging en liefde die uit deze brieven spreekt, vind ik steeds opnieuw overdonderend. Daarom koester ik ze. Iedereen die bij de Stichting komt werken, krijgt ze te lezen als onderdeel van hun introductie. De wetenschap dat SDM is voortgekomen uit de heldenmoed van mensen zoals zij, voelen wij allemaal als een grote verantwoordelijkheid.

Dat gevoel staat in het bijzonder centraal wanneer we jaarlijks op 5 februari op de Eerebegraafplaats te Bloemendaal stilstaan bij alle Parool-medewerkers die zijn omgekomen in de oorlog. We realiseren ons dat de dertien van hen die daar zijn begraven slechts enkelen zijn van de velen die hun leven gaven voor het vrije woord en een vrije toekomst – voor ónze toekomst.

Maar hoe houd je een geschiedenis levend als de mensen die het hebben meegemaakt er zelf niet meer over kunnen vertellen?

'Niet buigen, niet bukken' is een uitnodiging om te herinneren en te leren van het verleden. Met grote zorgvuldigheid en toewijding heeft onderzoeker Jos Sinnema zich verdiept in de bijzondere geschiedenis van het illegale Parool. Wie waren de mensen achter de verzetskrant? Hoe kwam een illegale krant tot stand, en wie waren de drukkers, verspreiders en schrijvers? Dankzij de vele mensen waarmee hij ons laat kennismaken, komt de geschiedenis heel dichtbij.

Voor dit boekje is zelfs een museumstuk opnieuw tot leven gebracht. Eén pagina is gedrukt op een originele handpers van de voormalige drukkerij Jesse, waar tijdens de oorlog het illegale Parool werd vervaardigd. De letters zijn, zoals het hoort, in spiegelbeeld en één voor één met de hand gezet door Martin Veltman, letterzetter en oud-medewerker van drukkerij Jesse. Het drukken is met zorg uitgevoerd door René Treumann. Dit is een ambachtelijk eerbetoon aan alle Paroolmedewerkers die de oorlog niet hebben overleefd.

De moed van deze mensen herinnert ons eraan dat onze democratie, onze vrije pers en onze open samenleving nooit vanzelfsprekend mogen zijn. Dat het onze plicht is om die duur bevochten rechten en vrijheden te beschermen en er pal voor te blijven staan.

Laten we hun verhalen blijven vertellen en de idealen waarvoor zij stonden nooit vergeten.

Nienke Venema,

Directeur-bestuurder van Stichting Democratie en Media





Drukkerij Jesse, kort na de bevrijding

# Oproep aan oud-medewerkers

‘Het ergste was dat ik thuis niks kon zeggen’, schrijft de 21-jarige Alida Holter in juni 1945 aan Het Parool. Ze reageert op een oproep in de voor-malige verzetskrant, die vanaf 7 mei 1945 bovengronds verschijnt. De krant wil inventariseren wie er aan het illegale Parool hebben meegewerkt. Drukkers, verspreiders en koeriersters worden aangemoedigd om te reageren. ‘In de eerste plaats lijkt het ons nuttig en aangenaam om elkaar nu eindelijk eens te leren kennen’, luidt de uitleg in een herhaalde oproep. ‘Jarenlang hebben wij allen gewerkt aan eenzelfde doel, zonder dat wij iets van elkander wisten. De illegale techniek, die deze geheimzinnigheid nodig maakte, hoeft nu niet meer te worden toegepast, zodat er alle reden is om eens met elkaar in contact te treden.’

‘In september ‘44 besloot ik me van de bezwaren van mijn ouders niets meer aan te trekken’, schrijft Alida. ‘Tenslotte was ik juist meerder-jarig geworden. Ik besloot me in de illegale afgrond te bewegen, waar, zoals ik hoorde, hard mensen nodig waren.’ Alida’s broer Gerard was op dat moment al een jaar in Duitsland. Hij zat er een tuchthuisstraf van drie jaar uit. ‘Mijn moeder had daardoor angst voor alles wat een illegaal tintje had. Te meer daar ze zelf drie weken gevangenisstraf had uitgezeten. Dus wou ik het liever stilhouden en ging ik elke morgen prompt op de gewone tijd de deur uit en kwam er’s avonds op de gewone tijd weer in.’

De eerste onzekere stappen in de illegaliteit herinnert Alida zich levendig. ‘Ik zal nooit die eerste dag vergeten, dat ik met de koerierster naar Amsterdam-West zou gaan. Precies weet ik niet meer hoe alles in zijn werk ging, maar luchtalarm, dat uren duurde, deed de zaak helemaal in de war lopen. De koerierster en ik hebben de hele middag achter elkaar aangerend, zonder elkaar te kunnen vinden. Voor mij, onbekend nog met de knepen van het vak, scheen ze in het niets opgelost. De volgende dag kwam er meer licht in de zaak en nog een dag later begon ik pas goed.’

Bij een stencilpost in Amsterdam-West typte Alida stencils voor het dagelijkse nieuwsbulletin dat Het Parool naast de gedrukte wekelijkse krant uitbracht. ‘De eerste dagen had ik er niet veel idee van hoe de zaak





## STENCILLEN

Stencilen is in de jaren dertig en veertig de meest gebruikte manier om drukwerk snel te vermenigvuldigen. Het wordt onder meer gebruikt in kantoren, door verenigingen en journalisten. De techniek is een vorm van doordruk. Het stencil bestaat uit een materiaal dat inkt doorlaat, met daarop een niet-doorlaatbare waslaag. Door de waslaag met een typemachine of een speciale pen weg te halen, ontstaat een sjabloon dat inkt doorlaat. Dat sjabloon wordt op een trommel met inkt gespannen. Je maakt afdrucken door de trommel rond te draaien. Aan de ene kant van de stencilmachine wordt het blanco papier ingevoerd, aan de andere kant komt het er bedrukt weer uit.

in elkaar zat. Ik wist alleen dat ik ergens twee stel stencils moest tikken. Een stel werd meegenomen naar een mij onbekende plaats en het ander moest ik wegbrengen en helpen afdraaien. Tja, dat afdraaien. Nooit heb ik zo'n voorwereldlijk<sup>1</sup> product van een machine gezien. Stuk voor stuk moest ik de velletjes papier erin schuiven, wat natuurlijk zeeën van tijd kostte. We konden maar heel langzaam draaien en als de exemplaren te nat waren vekte het en als ze te droog waren, waren ze gelijk onleesbaar. Het geheel kostte inspanning, geduld, maar bovenal zeep, want je kon het ding onmogelijk inkten, zonder dat je handen van je nagels tot je polsen roetzwart werden. Een gedeelte van de afgedraaide exemplaren moest ik naar Amsterdam-Noord brengen. En zo ging het een paar maanden lang. Onze stemming tijdens het tikken en draaien was prima. We zongen het ene trekkerslied na het andere en plaagden elkaar om het hardst.'

Alida was niet de enige die op de oproep in Het Parool reageerde. Bijna 2500 oud-medewerkers van de verzetskrant deden dat. Hun reacties zijn bewaard gebleven in het NIOD in Amsterdam<sup>2</sup>. Het overgrote deel van hen is na september 1944 verspreider van Het Parool geworden. Het aantal Paroolmedewerkers groeide in die tijd sterk. Het zuiden van Nederland was bevrijd, de ontwikkelingen volgden elkaar snel op en in

bezet gebied bestond een niet te stillen behoefte aan nieuws. Tegelijkertijd durfden meer mensen de verspreiding met het vooruitzicht op de Duitse nederlaag aan. Anders dan de verspreiders uit de begintijd van Het Parool, die soms net als de drukkers nog door de redactie zelf bij de krant betrokken waren, bestond er tussen deze verspreiders en de redactie geen directe connectie. Vooral deze mensen voelden de behoefte om meer met de redactie te delen dan alleen wat zij voor illegale Parool hadden gedaan en wanneer. Ze gingen ervoor zitten, schreven een brief en haalden uitgebreide herinneringen op. Samen geven zij een unieke inkijk in de manieren waarop mensen bij de verzetskrant betrokken raakten, hun motivatie, de te trotseren moeilijkheden en de gevaren die zij liepen. Verreweg de meeste reacties op de oproep dateren van juni 1945. Zo kort na de bevrijding lagen de herinneringen aan het verzetswerk nog heel vers in het geheugen. Sommige beschrijvingen zijn zo scherp en levendig dat je je als lezer ter plekke kunt wanen. In de brieven klinken ook de gevoelens van vlak na de bevrijding door. Tegenstrijdige emoties vechten om voorrang. Er is veel vreugde over de bevrijding, maar tegelijkertijd heerst er nog grote onzekerheid en angst over het lot van veel verzetsmensen die door de Duitsers zijn opgepakt en weggevoerd. Een broer van Wim Rooijackers schrijft dat deze in augustus 1944 gearresteerd is. ‘Tot op heden hebben wij nog geen bericht van hem ontvangen.’ Wim was hoofdverspreider van Het Parool in Heerlen en actief in een pilotenlijn.<sup>3</sup> Het zou nog tot oktober 1946 duren voordat het Rode Kruis zijn familie kon berichten dat Wim op 5 september 1944 in concentratiekamp Vught was gefusilleerd.

Enkele brieven schrijvers zien na thuiskomst uit de onderduik huis en haard aan diggelen liggen. Verspreider Willem Baarschers uit Doorn, die ternauwernood aan arrestatie door de Duitsers kon ontkomen, schrijft: ‘Mijn huisraad werd verbeurdverklaard en voor drievierde gedeelte weggesleept. Alle ruiten aan de achterzijde werden er door de Duitsers uitgesneden.’

<sup>1</sup> Voorwereldlijk: zeer ouderwets, primitief.

<sup>2</sup> NIOD, Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies: toegangsnummer 185C, inventarisnummer 173-183.

<sup>3</sup> Pilotenlijn: door het verzet georganiseerde ontsnappingsroute voor neergeschoten geallieerde piloten.

Veel oud-Paroolmedewerkers hebben hoop op een betere toekomst, maar er is ook teleurstelling. 'Vooral de houding die men in het algemeen tegen NSB'ers aanneemt, kan mijn goedkeuring niet wegdragen', moet de Utrechtse drukker Bram Storm van het hart. 'Het Nederlandse volk reageert met wraak- en vergeldingsmaatregelen van een gelijk gehalte als de Duitse SS.'

Bij Johannes Smeur, die in Utrecht het nieuwsbulletin van Het Parool stencilde en verspreidde, deden de Duitsers vlak voor de bevrijding nog met veertien man een inval. Johannes werd op tijd gewaarschuwd en kon zich uit de voeten maken. In zijn plaats werd zijn vrouw Maria meegenomen, hun vier kleine kinderen achterlatend. Ze zat tien dagen in eenzame opsluiting in de gevangenis aan het Wolvenplein en werd meermaals verhoord. Dankzij de Duitse capitulatie op 5 mei 1945 kwam ze weer vrij. Johannes schrijft in zijn brief van oktober 1945 aan Het Parool: 'Mijn vrouw is nog altijd niet helemaal hersteld van die enerverende tijd en haar verblijf in de strafgevangenis. Ik vind het jammer thans in mineur te moeten schrijven, daar ik mij het verloop van de dingen heel anders had voorgesteld.'

Anders dan tijdens de bezetting werd Het Parool na de bevrijding in Limburg, Zeeland en Drenthe niet verspreid. In deze provincies hebben veel oud-Paroolmedewerkers de oproep om zich te melden zeker gemist. Waarschijnlijk zijn er dan ook aanzienlijk meer Paroolmedewerkers geweest dan de bijna 2500 die hebben gereageerd. Veel oud-medewerkers stonden ook helemaal niet te popelen om te reageren, blijkt uit de reacties. Menigeen meldde zich pas na de tweede, herhaalde oproep. 'Het is met enige schroom dat ik dit doe', schrijft verspreider Jan Overbeeke uit Rotterdam, 'omdat het juist werkzaamheden zijn geweest waar je nooit over sprak. Voor je gevoel deed je ook veel minder dan een ander.' Student Johannes Pielage, die in Amsterdam Het Parool verspreidde, voelde dat net zo: het weinige wat hij had gedaan, was niet de moeite waard. Ook is hij van mening dat het de opbouw van het vaderland niet ten goede komt wanneer er een verschil blijft tussen verzetsmensen en niet-verzetsmensen.

Nico Bregman uit Amsterdam schrijft: 'Mijn enige werk voor Het Parool in bezettingstijd was 22 exemplaren van het gestencilde blaadje

rond te brengen. Dit nam ik over van een vriend (Jo Vis uit Amstelveen) toen deze opgepakt was en naar het concentratiekamp gesleept. Vergeet hem niet, mij wel!

Nico voegt nog toe dat hij van Jo ook de verzorging van dertien onderduikers overnam. Hen voorzag hij van distributiebonnen, terwijl hij in zijn eigen woning een jaar lang drie Joodse onderduikers had. Desondanks schrijft hij: 'Ik schaam me er nog steeds voor zo weinig te hebben gedaan, vandaar m'n treuzelen.'

Behalve een grote bescheidenheid klinkt in de brieven dankbaarheid door, net als heimwee naar de saamhorigheid die velen in de illegaliteit ervoeren. 'Met groot enthousiasme verspreidde ik iedere avond illegale lectuur', aldus de 69-jarige Elizabeth Hagenbeek-van der Velde uit Amsterdam. 'Ik had dertien vaste klanten die met spanning mijn komst verwachtten iedere avond. Deze zorgden weer voor doorzending. Voor mij was het een vreugdevol iets, een dankbaar gevoel, omdat ik iets mocht doen om de moffen hun nek te breken.'

Alida Holter, met wie dit hoofdstuk begon, ging in november 1944 van Amsterdam-West naar een nieuwe stencilpost in Oost. De post was ondergebracht in een clubgebouwtje waar bijna niemand kwam. Er stond een veel betere stencilmachine dan in West en er was een kolenkacheltje. Dat kacheltje werd als het ware 'een deel van onszelf', schrijft ze. Met de twee andere vrouwen op de stencilpost maakte Alida tussen de bedrijven door hele maaltijden op dit kacheltje klaar. Alida: 'In zekere zin werkten we in Oost met een zekere regelmaat, die alleen verstoord werd door het scheuren van stencils (er was een tijd dat ik er dagelijks vier of vijf tikte), het haperen van de machine of het uitblijven van de kopij, die mijn vrouwelijke collega en ik om de beurt haalden. Het tikken was mijn werk. Stencilen deden we gedrieën, d.w.z. als de een de ene portie wegbracht, draaide de ander.'

*'Voor je gevoel deed je altijd veel  
minder dan een ander'*

Ook toen er in de Hongerwinter nauwelijks nog te eten, vrijwel geen kolen en geen stroom meer was, werkten de vrouwen onverstoord door. 'Hoewel we in de zenuwentijd van oliepitjes en honger elkaar wel eens bijna in de haren vlogen, kan ik toch zeggen, dat we uitstekend hebben samengewerkt. En daarom denk ik aan mijn ondergrondse tijd ook graag terug. Zelfs zo, dat ik neiging heb om me bij Weerwolf aan te sluiten om maar weer illegaal te werken.' Weerwolf was een nazi-verzetsbeweging die de geallieerden in de rug moest aanvallen terwijl ze Duitsland veroverden. 'Jammer dat het mijn principe niet is', grapt Alida in haar brief.

'Wat vooral diepe indruk op mij heeft gemaakt, zijn de streken van moeder natuur geweest. Het is wel fabelachtig geweest, dat we juist in deze periode de hevigste regenval in jaren hebben gehad, dat we wekenlang storm hadden in het najaar en een dik pak sneeuw in de winter. Oef, die natte mantels. De ene dag de ene aan en de andere drogen. De volgende dag een lenen van mijn zus, omdat alles van mij nog dreef. En dan het wachten op de afgesproken plaats op kopij, in de sneeuw, al of niet na geglibberd te hebben op de fiets of gegleden te hebben op de benenwagen. Toch denk ik er met weemoed aan terug. We hadden tenminste een doel.'

Trots tonen de oud-Paroolmedewerkers zich vooral als zij onder de neus van de bezetter of NSB'ers werkten. In Friesland zorgde de Centrale Bond van Transportarbeiders vanaf 1942 voor de verdeling en verzending van Het Parool. Vanuit het bondskantoor in Leeuwarden stuurden vier ingewijden de kranten voor verdere verspreiding door naar contactpersonen in de provincie, als pakketten van de bond. 'Later kregen we een tijdlang geen pakketten meer toegezonden en moesten wij zelf voor vermenigvuldiging zorgen', schrijft bondsbestuurder Freerk Heijtinga. De intrek van NSB'ers in het achterportaal van het bondskantoor was geen reden om met het stencilen te stoppen, ook al moesten de NSB'ers regelmatig in het voorportaal zijn om te bellen. 'Dan werd er gewoon doorgewerkt om geen achterdocht te wekken.'

Klaas Kenter bezorgde de verzetskrant vanaf de verschijning 'in het hol van de leeuw'. Het Parool wijdt op 5 juli 1945 een artikel aan zijn brief en parafraseert: 'In het Huis van Bewaring I Kleine-Gartmanplantsoen te Amsterdam, waar ik als bewaarder in dienst ben, smokkelde ik steeds

voldoende blaadjes mee naar binnen om ze te laten lezen aan de politieke gevangenen. Natuurlijk kon dat niet in de cel gebeuren. Ik verstopte deze mensen eerst achter de kookketel of op de bewaarders-wc, waar zij het nieuws van Het Parool ongestoord konden lezen. Toen ik werkzaam was in de barak waar veel vrouwelijke politieke gevangenen waren ondergebracht, moest ik een andere methode volgen. Ik verstopte mij dan in de wc en gaf het voornaamste buitenlandse nieuws en ook familieberichten door aan de gevangenen die daar vlakbij water kwamen halen.'

Verspreider Arie Prins uit Rotterdam schetst een probleem dat ook andere oud-Paroolmedewerkers kenden. Hij wilde zijn steentje bijdragen aan het ondergrondse werk. 'Maar hoe in die duistere wereld door te dringen? Uiteindelijk, na lang zoeken en tasten, lukte het me een hoofdverspreider in figuurlijke zin op de kop te tikken. Dichter bij huis dan ik vermoedde. Die hoofdverspreider was mijn eigen zwager en zo kreeg ik de eerste vijf en later twintig exemplaren.'

In Den Haag rolde Wilhelmus Erwich juist als vanzelf in het verzet. Het eerste stapeltje kranten vond hij in zijn brievenbus, met daarbij een briefje. Of hij deze wilde verspreiden onder betrouwbare personen. Dan zou de onbekende afzender elke dag voor een nieuwe zending zorgen. 'Aan weigering werd schijnbaar niet gedacht', schrijft hij, 'want vanaf dat tijdstip ontving ik prompt dagelijks het nieuws. Nu was het voor mij een koud kunstje geweest om de identiteit van mijn opdrachtgever te ontdekken. Ik had slechts op het bekende uur bij de brievenbus hoeven te gaan staan en hem op heterdaad kunnen betrappen. Ik vond het echter allang goed zo. Hoe minder personen er bij dit soort werk bekend waren, hoe beter.'

Zeven maanden later was die voorzichtigheid niet meer nodig. 'Op de dag van de bevrijding verscheen voor het raam van mijn naaste buurman de bekende en pakkende plaat van de leeuw, die zijn kluisters heeft verbroken. Zo was het mysterie van mijn opdrachtgever opgelost. Het was de heer A. Goud, die zijn drukkerij in de Hemsterhuisstraat heeft.'

Meerdere oud-Paroolmedewerkers benadrukken dat de verspreiding van Het Parool een bezigheid van het hele gezin was. Rotterdammer Willem Eshuis, zijn vrouw en twee dochters verspreidden dagelijks 25 exemplaren

van Het Parool, 25 van de Vrije Pers en 25 van Trouw. De bladen werden elke avond bij hen thuis afgegeven. ‘Dan trokken wij er gauw op uit om ze te verspreiden. Mijn vrouw stopte ze in haar tas. Mijn dochters, de ene destijds 15 jaar en de andere 13 jaar, stopten er geregeld één of twee in de mouw van hun jas en ik in mijn binnenzak.’

In de woning van Jacob Meijer in Amsterdam-Zuid werkten ook twee onderduikers mee. Boven typte de Joodse Jaap van Meekren, die na de oorlog een bekend journalist en tv-presentator zou worden, het stencil van het dagelijkse Paroolbulletin voor Amstelveen. Meijer: ‘De kopij ontving ik van het hoofdkwartier en het getikte stencil werd daarna door een koerierster naar Amstelveen gebracht, waar het werd afgedraaid.’ Barend Waldhaus, die bij Jacob was ondergedoken om niet als dwangarbeider naar Duitsland gestuurd te worden, waagde zich op straat om te helpen bij de bezorging. Jacob is zijn twee onderduikers dankbaar. Maar wat hem steekt, is dat hij in nog geen enkel blad een woord van lof heeft gehoord voor de duizenden huisvrouwen die onderduikers hebben verzorgd. ‘Daarom ook een woord van innige dank aan mijn vrouw, die de moed heeft gehad om met twee kleine kinderen ruim anderhalf jaar twee onderduikers in huis te nemen. Het zijn de huismoeders geweest die in de moeilijkste omstandigheden moesten zorgen dat er eten kwam en die hun ups en downs van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat moesten meemaken en aanhoren. Een eresaluut aan deze dappere strijdsters’, besluit hij.

Lof hebben de brieven-schrijvers vooral voor hun collega’s in het verzet, naar wie ze soms met bewondering kijken. De Rotterdamse Geus Osephius-van Zwam herinnert zich hoe een bezorgster flauwviel toen die een nieuwe editie kranten bij haar kwam ophalen. Dat was op een koude dag, midden in de Hongerwinter. ‘Gelukkig had ik hete pap. Toen ze die op had, zei ze: “Nu ga ik weer gauw verder, want het werk gaat voor.” Dat was een dapper vrouwtje en ook nooit bang.’

In de buurt van Geus woonden verschillende ‘verkeerde’ Nederlanders, waardoor het extra oppassen was. Toch waren het volgens haar ook verheugende dagen. ‘Omdat je wist dat je aan de ene kant de moffen tegenwerkte en aan de andere kant door de dikwijls blijde berichten van Het Parool de mensen door de benarde tijd heen hielp. Al ging het ons dikwijls te langzaam, wij wisten dat de moffen toch eronder gingen.’

Bijzonder lovend en allesbehalve bescheiden zijn de ouders die schrijven over het aandeel dat hun kinderen in de verspreiding van het illegale Parool hadden. De Amsterdamse Wilhelmina Schouten-Balke stuurt als enige van de bijna 2500 brieven-schrijvers een foto mee, van haar dan 13-jarige zoon Jan. ‘Wist u dat deze jongen de jongste koerier was?’, begint ze haar brief. ‘Ik vind het toch wel leuk om eens te vertellen hoe hij twintig stuks altijd door regen en wind trouw bezorgde.’ Ook toen zijn vader was ondergedoken, ging Jan door. ‘Alsof zijn leven ervan afhing. En was ’t niet veilig genoeg, dan ging hij er twee- of driemaal op uit.’

‘Alles werd te voet gedaan’, schrijft Johannes Koëter uit Baarn over de dagelijkse verspreiding van 250 tot 350 bulletins door zijn tienerdochters To en Janneke. ‘Zij sjouwden langs Duitse posten en door prikkeldraad-afsluitingen naar de uiteinden van het dorp. Door sneeuw, regen en onder-voed. Winter 1944-1945 kwamen ze telkens uitgeput thuis.’

Amsterdammer Cornelis Leefkens nam Het Parool mee naar Uithoorn, Vrouwenakker en Nieuwveen, waar hij bij boeren melk haalde. ‘Die waren er nogal tuk op. Het was soms danig uitkijken langs de Amstel. Ook mijn toen 14-jarige zoon bracht er vaak verschillende weg, naar een adres op de Weesperzijde, wat voor zo’n jongen een hele sensatie was. Meer dan eens kwam hij thuis met: “Er stonden weer *Grüne* (Duitsers) op de brug, maar ik ben er met een doodgewoon gezicht langsgelopen.” U zult zeggen: onverantwoordelijk. Ik wist echter dat ik hem volkomen vertrouwen kon.’

Scholieren hadden een belangrijk aandeel in de verspreiding van Het Parool. Hans Schippers, die in 1940 op 17-jarige leeftijd zijn HBS-diploma haalde, werd een belangrijke drijvende kracht achter de verspreiding door scholieren, beginnend in Amsterdam. ‘Op verzoek van Hans heb ik het contact tussen de middelbare scholen georganiseerd en via dit systeem Het Parool verspreid’, schrijft Johannes Peelen. ‘Vervolgens heb ik hem geholpen met de verzending van Het Parool naar andere steden.’

Het aandeel dat scholieren in de verspreiding hadden, groeide snel na de invoering van de verplichte *Arbeitseinsatz* in mei 1943. Alle mannen van 18 tot 35 jaar moesten zich verplicht melden voor dwangarbeid in Duitsland. Tienduizenden mannen doken onder. Op straat was het vanaf dat moment



voor hen gevaarlijk; ze konden bij elke controle worden opgepakt. Omdat de Duitsers de leeftijd voor de *Arbeitseinsatz* telkens verruimden, gold dit voor steeds meer mannen. Scholieren en vrouwen namen de plek in van verspreiders die om deze reden stopten.

In Baarn kon de destijds 16-jarige Wobien van Rossem haar geluk niet op toen ze werd gevraagd om het nieuwsbulletin van Het Parool te gaan verspreiden. ‘Hoe dikwijls had ik verlangd om ook iets te doen, al was het maar een klein deel, dat tegen de mof in ging. Nu kreeg ik de kans en op 11 december 1944 stapte ik voor het eerst naar het mij opgegeven adres. In ’t begin was het een beetje griezelig, vooral toen ik eens de straat in kwam en ik enkele moffen vlak bij het huis, waar ik zijn moest, zag staan. Maar langzamerhand verdween die angst.’ Met de verspreiding van de bulletins in Baarn en omstreken was Wobien elke dag uren bezig. ‘In de ijzige kou en in weer en wind liep ik iedere dag mijn zelfde gangetje. Als ik niet kon, deed mijn zusje het en de laatste twee maanden gingen we altijd samen.’

Slechts een enkele oud-Paroolmedewerker zegt nooit bang te zijn geweest. Volgens de 73-jarige Aagtje Meulenkamp-Luijt schonk de verspreiding van het bulletin haar alleen maar grote voldoening. ‘Ik heb steeds het onwankelbare vertrouwen gehad in de overwinning van het recht. Vrees of angst heb ik nooit gekend. Maar voorzichtig was ik wel. ’s Avonds ging ik er nooit op uit, maar wel zo veel mogelijk op verschillende tijdstippen. Nu eens ging ik mijn deur uit naar links, dan weer naar rechts; dan weer eerst dit blok, dan weer een ander.’

Veel brieven-schrijvers zeggen zelf ‘nooit onaangenaamheden’ te hebben meegemaakt. Ze werden niet gepakt en kwamen de oorlog zonder zichtbare kleerscheuren door. Maar gevaar dreigde er wel degelijk en voortdurend. Zeker voor wie was opgepakt kon de angst verstikkend zijn.

*‘Wanneer ze bij verhoren  
schreeuwden en dreigden,  
simuleerde ik flauwtjes’*

‘Ik ben geen held’, schrijft Marga Wierdels-Monsma, en ‘zeer gevoelig voor lichamelijke pijn.’ Marga zat in de Paroolgroep in Den Haag die begin 1942 werd opgerold. In de gevangenis was haar grootste angst dat ze namen van Paroolmedewerkers of -lezers zou noemen. ‘Wanneer men bij verhoren schreeuwde en dreigde, simuleerde ik flauwtes. Dit viel mij des te gemakkelijker daar ik een hartkwaal heb en het hele verblijf op Scheveningen stelselmatig vastte. Een half sneetje brood per dag; mijn celgenoten wisten wel raad met mijn portie. Op het laatst waren de flauwtes echt.’

Marga werd uit de Scheveningse gevangenis ontslagen nadat de Duitse gevangenisarts haar geen week meer te leven gaf. Hij verklaarde haar *Haft- und Lagerunfähig* (ongeschikt voor detentie). ‘Zo ben ik er doorgerold zonder iemand in moeilijkheden te brengen. Maar ik ben er zeker van dat ik niet zou hebben kunnen zwijgen bij mishandeling.’ Twee van Marga’s Paroolvrienden, Herman Meinardi en Wibbo Lans, stonden terecht in wat bekend zou worden als het ‘eerste Paroolproces’ en werden op 5 februari 1943 met elf andere Paroolmedewerkers op de Leuserheide bij Soesterberg gefusilleerd.

Extreme druk ervoeren ook de leden van de Paroolgroep in Zaandam. De 30-jarige Piet Teeling memoreert hoe hij in spanning zat na de arrestatie van Martinus Arends, nog geen half uur nadat deze duizend exemplaren van Het Parool voor verdere verspreiding had ontvangen. Tijdens een overplaatsing probeerde Arends te ontsnappen. Tevergeefs. ‘De mishandeling, die toen zijn deel werd, kostte hem bijna het leven. Zijn nieren werden kapotgeslagen. Wij wisten niet of Arends door de verhoormethoden van de nazi’s gedwongen zou worden de naam te noemen van degene van wie hij de kranten ontvangen had, W. Boot. Veiligheidshalve dook deze dan ook bij mij onder. Tot ons uit geheime bronnen de berichten bereikten, dat hij zich uitstekend hield en niet praatte.’ Arends kwam in de concentratiekampen Vught, Sachsenhausen en Buchenwald terecht. ‘Hij is er wonder boven wonder doorgekomen’, schrijft Teeling opgelucht. ‘Dezer dagen berichtte hij zijn vrouw en kinderen dat hij over enkele weken Zaandam hoopt te bereiken.’

Op welke manier zij zich ook voor Het Parool inzetten en hoe klein zij hun aandeel zelf vaak ook vonden, samen droegen deze mensen de verzetskrant. Samen zorgden ze dat Het Parool kon uitgroeien tot een landelijke verzetskrant die in alle destijds elf provincies verspreid werd. De eerste uitgave van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen, de voorloper van Het Parool, verscheen al op 25 juli 1940. Daarmee behoort de krant tot de vroegste van de circa 1300 verschillende illegale bladen<sup>4</sup> die in bezet Nederland zijn verschenen. De meeste van deze bladen werden gestencild of zelfs gewoon getypt. Ze bestonden vaak maar korte tijd en verschenen alleen lokaal of regionaal. Slechts een handvol bladen lukte het om uit te groeien tot een toonaangevende landelijke verzetskrant die iedere Nederlander op zijn minst van naam kende. Naast het socialistische Het Parool waren dit het gereformeerde Trouw, dat de grootste oplage kende, het communistische De Waarheid, het protestantse en later socialistische Vrij Nederland en Je Maintiendrai, dat voortbouwde op het gedachtegoed van de in december 1941 door de Duitsers verboden Nederlandse Unie en pleitte voor een ontzuilde samenleving.<sup>5</sup>

Op 11 augustus 1941 was Het Parool de eerste verzetskrant die in gedrukte vorm verscheen. De verspreiding breidde zich uit als een olievlek en de oplage liep snel op: van 500 exemplaren van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen in juli 1940 tot 31.000 exemplaren van Het Parool in september 1944, toen de geallieerden het zuiden van Nederland bevrijdden. Hoewel de verzetskrant vooral werd verspreid in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht, keken in heel Nederland lezers naar de krant uit. 'Het begon al ver voor het tijdstip dat ik zelf de exemplaren kreeg', aldus verspreidster Geus Osephius-van Zwam. 'De meest te vertrouwen lezers die het dichtst in de buurt woonden kwamen vragen: "Zeg Geus, is er al iets?" De bevolking bij mij thuis, onder wie enige onderduikers, glipte tegen die tijd naar het raam om te zien of er iets op de fiets in aantocht was.'

<sup>4</sup> Winkel, Lydia E., De ondergrondse pers 1940-1945, 1989.

<sup>5</sup> De in juli 1940 opgerichte Nederlandse Unie was, om de Nederlandse cultuur te behouden en te voorkomen dat de NSB de macht zou krijgen, bereid om met de Duitsers samen te werken. In enkele maanden tijd werden 600.000 Nederlanders lid van de Unie.

Het Parool bood tegenwicht aan de door de Duitsers gecensureerde 'leugenpers' en gaf inzicht in de ware bedoelingen van de bezetter. De krant bood de lezer morele steun, liet zien wat de juiste houding tegenover de bezetter was en maakte duidelijk op welke manieren je je kon verzetten. Ook hield Het Parool op de meest donkere en uitzichtloze momenten in de oorlog de moed erin. 'Hoe welkom was het geklepper van de brievenbus dat de komst van mijn Parooltjes aankondigde', aldus verspreider Wim Bosman. 'Eerst zelf lezen wat voor nieuws er was en dan vlug weg om een tiental andere hunkerende Hagenaars hun dagelijkse "Parool-stimulans" toe te dienen.' Mevrouw Buddingh die de krant in Bussum meenam naar het ziekenhuis en naar patiënten die thuis werden verzorgd, schrijft: 'Was alles veilig, dan voorlezen en doorgeven. Er waren er die de toekomst donker zagen, vaak ook door hun ziekte en het daardoor geïsoleerd zijn. Dan begon ik: "Luister, Het Parool zegt..." Ik weet dat menigeen daardoor alles gelukkig weer anders ging inzien.'

Dat Het Parool een graag gelezen verzetskrant was, is te danken aan de redactie. Anders dan bij veel andere verzetskranten bestond deze uit doorgewinterde journalisten die beschikten over veel kennis van zaken, een uitstekend netwerk en een goede pen. De artikelen waren vlot geschreven, de betogen waren helder en de duiding van het nieuws was scherp. De heimelijke toegang die de redactie had tot de ongecensureerde informatie van een Zwitsers persagentschap in Amsterdam, maakte haar informatiepositie uniek. De krant was professioneel vormgegeven en gedrukt, wat het gevoel versterkte dat het nieuws betrouwbaar was.

Een minstens zo belangrijke factor voor het succes is dat de krant al gauw kon rekenen op een uitgebreid netwerk van verspreiders. Leden van de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), de jeugdbeweging van de SDAP, voorloper van de PvdA, namen dit werk graag op zich. SDAP-voorzitter Koos Vorrink trad toe tot de redactie en reisde het hele land af om AJC'ers en SDAP'ers voor de verspreiding te werven.

Belangrijk was ook dat de Paroolorganisatie veerkracht toonde. De organisatie was in staat om mee te bewegen met de telkens veranderende omstandigheden. Bijvoorbeeld toen iedereen in mei 1943 verplicht werd om zijn radio in te leveren. Daarop werden gaandeweg overal in het land luisterposten en stencilgroepen opgezet die het nieuws van Radio Oranje

en de BBC samenvatten in een dagelijks gestencild nieuwsbulletin. Dit bulletin verscheen naast de wekelijkse gedrukte krant, die meer achtergrondartikelen en commentaar bevatte. De luister- en stencilposten namen een grote vlucht vanaf september 1944, toen het zuiden van Nederland was bevrijd, de ontwikkelingen elkaar snel opvolgden en de nieuwshonger in bezet gebied nauwelijks te stillen was.

Meerdere keren wisten de Duitsers de Paroolorganisatie zware klappen toe te brengen. Zo raakte de arrestatie van een grote groep Parool-medewerkers begin 1942 en de fusillade van dertien van hen op 5 februari 1943 Het Parool hard. Maar ook dit betekende niet het einde van de krant. Telkens wist de organisatie zich te herstellen. De medewerkers die de dans hadden ontsprongen, trokken lering uit de gemaakte fouten en de manier waarop ze de Duitsers hadden zien werken.

De komende hoofdstukken laten zien hoe Het Parool zich tijdens de bezetting heeft ontwikkeld. Van een klein illegaal nieuwsblad bedacht en geschreven door één man tot een geoliede verzetsorganisatie en een invloedrijke verzetskrant met een landelijk bereik.

*‘Hoe welkom was het geklepper van  
de brievenbus dat de komst van mijn  
Parooltjes aankondigde’*

Woensdag 6 Juni 1945

### Oproep aan oude medewerkers

De administratie van HET PAROOL zal gaarne de namen vernemen van degenen, die in den illegalen tijd zijn opgetreden als verspreiders van dit ondergrondse orgaan en met wie door de omstandigheden later het contact is verloren.

### REGISTRATIE PAROOL-WERKERS

De Stichting „Het Parool” verzoekt hen, die tijdens de bezetting in enigerlei verband aan „Het Parool” medewerkten als drukkers, verspreiders, koeriers e.d. en die zich nog niet bij de eerste oproep hebben aangemeld, zich ten spoedigste bekend te maken bij het Bureau van de Stichting te Amsterdam, Reguliersgracht 111, of bij de Redacties der uitgaven van Het Parool buiten Amsterdam, teneinde het mogelijk te maken het contact met de Parool-werkers te hervatten.

### Tweede oproep

Allen die vroeger het illegale Parool geregeld hebben verspreid, wordt verzocht, onder opgave van de aard van hun werkzaamheden, zich op te geven aan onze administratie of aan de Stichting Het Parool, Reguliersgracht 111, Amsterdam.

*boven* Het Parool, oproepen aan oud-Paroolmedewerkers, van boven naar beneden: 6 juni 1945, 5 juli 1945 en 11 juli 1945

*pagina 28-30* Brieven van medewerkers van het illegale Parool, reacties op de oproep in Het Parool van 6 juni 1945



# IOHANNES JESSE

(Involles met blokletters en inkt)

1052



DISPERE

GIET TROTS EN FIERHEID IN HET HART  
VAN WIE UW STEMME HOORT!

Naar: de 1079 Schiedam, 14 Juni '45

M. M. 6 JUNI 1945

1014

Naar aanleiding van de oproep in "Het Parool" no 56, van Maandag 4 Juni j.l. doe ik u hierbij eenige gegevens toekomen, omtrent de illegale werkzaamheden, door mij verricht. Commentaar lijkt mij overbodig.

adv. uit  
"Het Parool"  
no. 33 van  
7 mei 45

## "Het Parool"

wordt en wordt gedrukt bij de  
Koninklijke Ned. Boekdrukkerij  
**H. A. M. ROELANTS**  
Aan Mr. H. A. M. ROELANTS  
en H. L. JONKER ROELANTS,  
zomede aan JAC. MES, druk-  
ker, zetter, opmaker, corrector  
en waaghals, onzen dank en  
respect. "HET PAROOL"

Tevens zou ik u ook nog het adres willen op-  
geven van den drukker, die de eerste R'damsche  
nummers gedrukt heeft, doch die bij de  
verruis op 11 Nov. werd "gepakt". Zijn adres  
is: M. Bora, Fabriekplein 8<sup>a</sup> Schiedam.  
Ik vertrouwde, dat ik voldoende bent  
ingelicht;

Hoozeveld  
Jac. Mes  
Dolgietersstraat 19  
Schiedam

HIER OPENEN

HIER OPENEN

erlangs afkri

19A

13

van de geheele  
te uitgaan van

M EI 1945

an Roth, Parool  
edsateurs (alia  
chuing uit  
gabe "Het

Parool"

111

d a m-C.



... allen met blokletters en inkt)  
GEORGE LEENDERT HENDRIK VOEL  
... tanga afknippen.

Den Haag den 26 - 6 - 45

Van de Stichting

FORMULEERPLAATS  
NEDERLAND  
steun het streefwerk  
MEDERELID VAN

Den Haag 26 Juni - 45. 1432

P

Mijne Heren,

Heden vernam ik, dat er door de Redactie van het Pareel aan de vroegere verspreiders is verzoekt inlichtingen hierover teg geven. Ik heb gedurende de maanden September 44 en tot Maart-45 Pareel ver spreid en de maand Januari - 45 was het aantal exemplaren 180 stuks. Tangevolge van het vallen der V2 zijn er een graet aantal lezers geevacueerd, waardoor het yoen verminderd is . Na Maart heb ik nog geregeld 10 stuks verspreid . Eerst ontving ik Pareel van Jan, daarna van Geef Teen van Betty ( het is mij niet bekend of dit haar schuilnaam was of eigen naam), daarna van Marckel.

Hoogachtend

Ria Nooijen

Mijn adres is Ria Nooijen  
Benistraat 18  
Den Haag.



sch I  
st.  
knippen  
i, s. GRA  
IEVEN DIENS  
AAG - LEIDE  
R DAGEL. BU  
UIT VALLEN  
ayon.  
DE)  
ten kussede  
re, the illegale  
Radio





1449  
's Grage . 14 Juni 1945.  
P.S.

en inkt)

At 24

1543

1449

meubelwinkels

# Drukkerij GOLD

den haag - hemsterhuisstraat 185-195 - tel. 335349 - postgiro 3411 - opger. 1905

Illegale werkers:

1485  
J.H. Goud (vader) den Haag  
G. Goud (zoon) " "  
W. Druk (neef) Groningen.

Van Het Parool te den Haag.

H. - Naar aanleiding van uw verzoek, mede te deelen, op welke wijze ik mijn de bezettingsjijd voor Het Parool nieuwsmateriaal heb gemaakt, het volgende:

In mijn kwaliteit van drukker bereikte mij - 1942 het verzoek „Het Parool“ te drukken, welk verzoek natuurlijk door mij niet ingewilligd. Ik drukte de krant als maandelblad in een oplage die gelandelijk lag, liep van 8000 tot 30.000 exemplaren in de jaren 1942 en 1943. Bij het werk werd ik bijgestaan door mijn 23-jarige zoon „Het Goud“ en een 26-jarige neef W. Druk uit Groningen, juridisch student die in mijn drukkerij was ondergebracht. Op 21 januari 1944 werd ik, samen met W. Druk, gearresteerd. Mijn zoon mist op bewijzen mij te ontlasten en dook onmiddellijk onder. Wij werden te beschuldigingen ingeklotterd en maakten daar de verschikkingen mede van ons aan te spijeling - 15 weken - de verkoren, die op de 30-jarige wijns werden afgevoerd onder de bescherming met doorschoten en slonk de cel. In het bijzonder waren de verkoren door de heer Struikd aangenomen van zeer geringe waarde. 15 weken breed ik eenzaam in mijn cel door, waarvan de laatste 12 weken verhoorden en vorderen van de heer, zodat ik niet mist of er aan mij, zaak „gevoerd“ werd. Het groote hardnekkigheid heb ik volgehouden, meermalen van de Parool „mensen te kernen en nimmer Het Parool te hebben gedrukt. Eind Mei werden mij overgelaat naar het kerkerkamp te Amersfoort. Toen ontmaakte ik van het eerst neef W. Druk, die, evenals ik, alles had ontkend. 5 weken trachten wij in Amersfoort door waar de diepste vernedering dagelijks ons deel was, zodat ik het als een opleuchting vatte toen wij werden overgelaat naar Utrecht (Walvenplein). Op den avond van 30 juni naar aangekomen werd Druk overwaarts ontlasten! - Te Utrecht kwamen de zaak voor bij het Districtale Obergericht. Er waren 29 Parool-misdadigers, tegen 4 werd de doodstraf gevestigd, w.d. mijn collega v.d. Meulen, die nog niet half rooverd op 2'm geweten had als ik. Toen de overtuiging van mijn zoon tot „verpreek tegen mij flekt, ziep hij uit: „maar ik geloof Goud niet!“ - Gelukkig werden de gelicidde doodstraf allen veranderd in „twee huisstraffen, mijn verpreek werd ge handlaapt en op 8 Augustus werd ik in mij huis gesteld. ....!

Na eenige maanden rust, kwam ik door Mr. de Groot neer met het Parool in aanraking en werd ik hoofdverpieder van het dagelijks bulletin en. Het is de meest onbekte „Goud“ een statale „verpieder“. Doch later in ik in aanraking met de wille en werd met hi het drukken van het maandelblad ingevakeld. Het duurde tot de bevrijding kwam. Het zetten van het bulletin was de bevrijding werd aangehouden het lood een ruim drie periode van illegale arbeid, waarin mij meermalen van aangericht tot aangericht met den dood hebben gestaan.

met Strijdersgraet

Goud

12-6-'45

# HET PAROOL.

*vrij onverveerd.*



VIER JAAR ILLEGAAL  
STRUDBLAD  
**THANS** DAGELIJKS  
BEVRIDINGSNIEUWS.

OVERAL VERKRUGBAAR.

Affiche van Het Parool, kort na de bevrijding



Mei 1940 - maart 1941



Intocht van Duitse troepen in Amsterdam, mei 1940

## 'Tegen u!'

'Precies zoals men het verwachtten kon, is het geschied', begint de gestencilde brief die zo'n vijfhonderd Nederlanders aan het begin van de Duitse bezetting in hun brievenbus vinden. 'Zonder voorafgaand ultimatum, zonder oorlogsverklaring is het Duitse leger ons land binnengevallen. In het holst van de nacht stortten de Duitse luchteskaders zich op onze vliegvelden en brandden de Duitse tanks en vlammenwerpers onze grensverdedigingen plat.'

De vier kantjes tellende brief draagt het opschrift 'Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen, No. 1, 25 juli 1940'. Geen van de ontvangers kent een 'Pieter 't Hoen', maar de goede verstaander begrijpt dat het een patriottische schuilnaam is. De anonieme schrijver identificeert zich met de journalist Pieter 't Hoen die in de achttiende eeuw felle kritiek had op het ongunstige verloop van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog. 't Hoen ageerde dat dit de schuld van de Nederlandse stadhouder was. De nieuwe Pieter 't Hoen maakt in zijn eerste nieuwsbrief een vergelijkbaar punt. En net als zijn alter ego trekt hij fel van leer. De Duitse bezetting is evengoed te wijten aan het falen van de Nederlandse politiek als aan de Duitse agressie, vindt hij. 'In de nacht van 9 op 10 mei werd plotseling duidelijk dat de neutraliteitspolitiek een ondoelmatig middel was om het land buiten de oorlog te houden.' Die nacht werd de vreedzame bevolking 'wreed wakker geschud uit het argeloze neutraliteitsslaapje' waarin de regering haar welbewust had 'gewiegd en gesust'.

Volgens de nieuwe 't Hoen zijn het de rijke kooplui, bankiers en patriciërs – de groep van families die vanouds de bestuurders in Nederland leveren – aan wie de rampspoed te wijten is. Door hun valse zuinigheid was er jarenlang beknibbeld op de landsverdediging. Maar, houdt 't Hoen de lezer voor: 'De dag zal komen dat de Duitse indringer het land zal moeten verlaten. Dan zal ook de dag komen dat het Nederlandse volk zelf zal uitmaken hoe het zijn eigen volksleven wil inrichten. De tijd dat rijke kooplieden, bankiers en patriciërs het land naar hun hand konden zetten is voorbij.'

Bevrijding moet naast het vertrek van de Duitsers ook politieke en sociale vernieuwing van de samenleving betekenen, wil 't Hoen zeggen. En met dat voor ogen luidt de belangrijkste vraag na ruim twee maanden bezetting: welke houding moeten we tegenover de bezetter aannemen? Over het antwoord laat hij geen enkele twijfel bestaan: 'Er is maar één opvatting mogelijk, namelijk geen contact, geen samenwerking met de overweldiger. Elke samenwerking met de bezetter die verder gaat dan het minimum waartoe het internationale recht verplicht, is heulen met de vijand, is landverraad.'

Natuurlijk ziet 't Hoen dat de NSB wel met de vijand samenspanst. Dat is verachtelijk, maar was te verwachten. Ronduit verbijsterend en veel ernstiger vindt hij de houding van de Nederlandse pers. 'Met hangende pootjes melden de dagbladredacteuren zich dagelijks bij de een of andere Duitse perscommissaris die hun meedeelt wat er geschreven moet worden. En dan te bedenken dat men dit slechts doet uit angst, lafheid en baatzucht. De krantenbezitters, die de gewoonte hadden zich op te werpen als leiders van de openbare mening, gedragen zich als een kudde bibberende zakenmannetjes. Zij zijn tot elke concessie aan de indringer bereid, wanneer deze hen maar in het bezit laat van hun onsmakelijke zaakje. Ter wille van het rendement van het in hun onderneming gestoken kapitaal verkopen zij onze nationale eer.'

't Hoen waarschuwt: iedereen die op welke manier dan ook samenwerkt met de bezetter, heult met de vijand. 'Zij zullen daarvoor moeten boeten, zodra het land weer vrij zal zijn. Want die dag zal komen', verzekert 't Hoen. 'Niet buigen, niet bukken, niet samenwerken met de vijand! Moed en vertrouwen!'

*'Elke samenwerking  
met de bezetter  
is heulen met de vijand,  
is landverraad.'*



Achter de naam Pieter 't Hoen gaat de doorgewinterde journalist Frans Goedhart schuil. De in 1904 geboren Amsterdammer zit al vanaf 1922 in de journalistiek. Als hij in België voor de liberale krant *Het Laatste Nieuws* werkt, maakt hij daar de gevolgen van de beurskrach mee, de plotselinge ineenstorting van de aandelenkoers op Wall Street in oktober 1929. Het leidt wereldwijd tot massale werkloosheid, armoede, verpaupering en sociale onrust. Ook in België. Nadat Frans met andere redacteuren van de krant heeft gestaakt, wordt hij ontslagen.

Terug in Nederland wordt hij lid van de Communistische Partij Holland (CPH) en gaat hij schrijven voor het partijblad *De Tribune*. Frans ontwikkelt zich tot een geëngageerd journalist. Hij heeft een scherp oog voor sociale misstanden en zijn artikelen krijgen veel ruimte in het partijblad. Toch wordt hij in oktober 1934 alweer uit de partij gezet. Hij is te kritisch en niet loyaal genoeg aan de partijlijn. Na Hitlers machtsovername in januari 1933 bijvoorbeeld, hekelt hij het uitblijven van steun van Moskou voor de vervolgte Duitse communisten. Ook vindt hij dat de CPH in Nederland veel te weinig lering trekt uit wat er in Duitsland gebeurt. Frans is ervan overtuigd dat nazi-Duitsland aankoerst op een nieuwe oorlog. Als hij in 1938 voor de sociaaldemocratische Belgische krant *Vooruit* gaat schrijven, uit hij regelmatig scherpe kritiek op de Nederlandse regering. De neutraliteitspolitiek is 'struisvogelpolitiek' en de zwakke defensie een fatale vergissing. 'De bedreiging komt slechts van één kant', waarschuwt hij, 'namelijk van het Derde Rijk.'<sup>6</sup>

In Amsterdam, waar vanaf 1933 veel Joodse en politieke vluchtelingen uit nazi-Duitsland een veilig heenkomen zoeken, geeft Frans lezingen voor de Stichting tot Verdediging van de Culturele Rechten en Maatschappelijke Rechten der Joden (SJR). De SJR wil Joodse jongens en meisjes fysiek en

<sup>6</sup> Keizer, Madelon de, *Het Parool 1940-1945, verzetsblad in oorlogstijd*, 1991, pag. 32, naar: *Vooruit*, 23 februari 1939.

geestelijk weerbaar maken. Er worden trainingen in zelfverdediging en bokslessen gegeven. Frans ontpopt zich steeds meer als een onafhankelijk denkend socialist. Iemand die sterk denkt in termen van goed en kwaad. Iemand die wars is van compromissen. Iemand die, als de Duitse bezetting een feit is, niet anders kán dan in verzet komen.

Voor de eerste twee edities van de wekelijkse Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen schakelt Frans de hulp in van zijn vriend Henk Beishuizen. De eerste twee nummers stencilen ze in zijn woning. Daarna verhuizen ze de stencilmachine naar het accountantskantoor van Eddy Davids aan de Amsterdamse Keizersgracht. Frans kent Eddy van de SJR. Eddy strikt nog iemand om mee te doen: Sally Staal, ook een oude bekende uit de SJR en net als Eddy Joods. Vooraf spreken ze af dat de nieuwsbrief onafhankelijk moet zijn: geen propaganda voor welke vooroorlogse politieke partij dan ook<sup>7</sup> en tegen zowel het nationaalsocialisme als het communisme. Het blijkt genoeg voor een eensgezinde en gesmeerde samenwerking. Terwijl Frans in zijn eentje de nieuwsbrief volschrijft en de stencils typt, helpen Eddy en Sally bij de productie en verspreiding. Iedere zaterdag draaien ze aan de Keizersgracht een nieuwe editie af. Vijfhonderd stuks is de oplage in het begin. Met vier kantjes per nieuwsbrief kost dat precies één pak papier. Al gauw zijn ze zo bedreven in het afdraaien, dat er bijna geen misdrukken zijn. De paar velletjes die wel mislukt zijn, verbranden ze, waarna de as in de tuin wordt begraven. Van elke nieuwe editie gaat een deel op de post en verspreiden ze de rest huis-aan-huis. Ieder neemt een deel van de stad voor zijn rekening. Frans verspreidt de krant het liefst in portiekwoningen: daar valt hij niet op en is hij snel alle exemplaren kwijt.

Als Pieter 't Hoen wil Frans de lezer in de eerste plaats moed inspreken. Veel mensen zijn terneergeslagen en denken dat Nazi-Duitsland in Europa oppermachtig is. In 1939 hebben Hitler en Stalin Polen overrompeld en het land onder elkaar verdeeld. Daarna heeft nazi-Duitsland Denemarken en Noorwegen overmeesterd en nu heeft Hitler met zijn *Blitzkrieg* Nederland, België en grootmacht Frankrijk op de knieën gedwongen. Engeland staat met de rug tegen de muur. Tegen dat land is Hitler een luchtoorlog begonnen en een invasie lijkt ook daar op handen. Dan is alles verloren, vrezén velen.



## DRUK, TIK OF SCHRIJF OVER

Regelmatig staat deze oproep in de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen. Zo wordt iedere nieuwsbrief door tientallen mensen gelezen en breidt de lezerskring zich steeds verder uit.

blijkt te komen en er blijkbaar plannen voorber  
land in een dubbelen nazi-greep te brengen, is  
alle openbare besturen het been stijf houden en  
hen, die zich aan den vijand onderwerpen, zal e  
in ons staatsbestel geen plaats meer zijn.

-----  
Laat deze Nieuwsbrief circuleeren;  
schrijf tik of druk hem over, maar  
zorg, dat hij niet in handen van den  
vijand en zijn spionnen of van  
landverraders valt.

't Hoen vindt de stemming defaitistisch en houdt de lezer voor dat er voor verslagenheid geen reden is. Engeland zal zich staande houden, dat weet hij zeker. De Verenigde Staten zullen te hulp schieten en uiteindelijk zal ook de Sovjet-Unie niet buiten de oorlog kunnen blijven. Stalin en Hitler hebben een niet-aanvalsverdrag, maar de communisten streven net als de nazi's naar wereldmacht. Een oorlog tussen deze beide landen kán daarom niet uitblijven.

Als vijfvoudig oud-premier Hendrik Colijn in juni 1940 zijn visie op de ontwikkelingen geeft, blijkt ook hij verlamd. 'Het alles dominerende feit is dat, tenzij er werkelijke wonderen gebeuren, het vasteland van Europa in de toekomst geleid zal worden door Duitsland', schrijft hij. 'Moeten we in die richting nu zelf meewerken of moeten we gelaten afwachten, wat er over ons beschikt wordt? Wij kiezen uit volle overtuiging voor het eerste. Omdat er zoveel op het spel staat.'<sup>8</sup>

Voor Frans is dit dé bevestiging dat de oude politiek heeft afgedaan en dat een tegengeluid hard nodig is. De oude politici, zelf verantwoordelijk voor het verval, zijn het hoofd kwijt, fulmineert hij als Pieter 't Hoen. 'Terwijl de koningin en de regering met de vloot en de overzeese gewesten samen met het Britse rijk een strijd op leven en dood voeren tegen de Duitse wereldveroveraar, deelt Colijn ons mee dat wij ons bij de Duitse hegemonie moeten neerleggen. Dat is de houding van een zenuwachtige oude juffrouw, niet die van een Nederlands staatsman.'<sup>9</sup>

<sup>7</sup> De Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen zou weliswaar een socialistische signatuur krijgen, maar onafhankelijk blijven van de Socialistische Democratische Arbeiders Partij (SDAP, voorloper van de PvdA).

<sup>8</sup> Colijn, H., Op de grens van twee werelden, juni 1940, pag. 50.

<sup>9</sup> Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen, 16 augustus 1940.



Bij de lezer wekt Pieter 't Hoen de indruk dat hij goed geïnformeerd is. Hij laat zien hoe de bezetter in Nederland tewerk gaat, welke maatregelen de Duitsers nemen en welke bedoelingen erachter schuilen. 't Hoen opent de ogen van de lezer en roept op: werk tegen waar het kan.

Wat het betekent dat de bezetter de Nederlandse dagbladpers in zijn greep probeert te krijgen, begrijpt Frans als doorgewinterde journalist als geen ander. De dagbladen zijn verreweg het belangrijkste nieuwsmedium. Anders dan de radio, die nog in de kinderschoenen staat en waarop de omroepen vooral muziek uitzenden, is de krant dé nieuwsbron en hét orgaan voor de publieke meningsvorming. Nederland telt zo'n zeventig landelijke en regionale kranten en de band met de lezer is hecht. In de 'verzuilde samenleving' van dat moment heeft elke bevolkingsgroep – protestant, katholiek, socialistisch en liberaal – zijn eigen politieke partij, vakbonden, scholen, verenigingen en ook zijn eigen krant. Het dagelijks commentaar bij het nieuws is voor veel lezers minstens zo belangrijk als het nieuws zelf. Dat commentaar is hun houvast, hun anker. Helemaal in onzekere tijden.

Geleidelijk draait de bezetter deze vrije meningsvorming de nek om, laat 't Hoen zien. Vijf dagen na de Nederlandse capitulatie wordt persbureau ANP al onder toezicht gesteld. In september treedt de volledige Nederlandse Journalistenkring toe tot het pro-Duitse Verbond van Nederlandse Journalisten en gaandeweg krijgen alle grote dagbladen een NSB'er of pro-Duitser als hoofdredacteur. De gemiddelde dagbladlezer ontgaat dit aanvankelijk, temeer omdat de nazi's de bevolking paaien en als 'Germaans broedervolk' voor zich proberen te winnen. Bij de aanstelling van Arthur Seyss-Inquart als Rijkscommissaris van Nederland neemt deze de bevoegdheden van het staatshoofd, de ministerraad en het parlement over. In zijn inauguratierede op 29 mei 1940 stelt hij de bevolking gerust. Hij verzekert dat de Duitsers niet zijn gekomen 'om aan een land de vrijheid te ontnemen', maar slechts om een Engelse invasie te voorkomen. Hij belooft de Nederlanders niet te onderdrukken en stelt meteen een fonds in voor het herstel van de geleden oorlogsschade. Als gebaar van goede wil worden begin juni alle Nederlandse krijgsgevangenen alweer vrijgelaten. Veel mensen halen opgelucht adem. Na de schok van de Duitse inval lijkt de bezetting mee te vallen. Nederlanders die zich voor de inval fel tegen de

Jodenvervolging en de naziterreur in Duitsland hebben uitgelaten, worden met rust gelaten. Op straat gedragen de Duitse soldaten zich netjes en het leven lijkt weer zijn normale gang te nemen.

Vanuit de overtuiging dat er met de bezetter valt samen te werken, richten drie vooraanstaande Nederlanders eind juli 1940 de Nederlandse Unie op. Het driemanschap accepteert de nieuwe politieke verhoudingen, wil de NSB de wind uit de zeilen nemen en roept iedereen op om lid te worden. De Unie wil de Nederlandse cultuur behouden, een einde maken aan de verzuiling en op basis van een brede samenwerking werken aan een sociaalrechtvaardige samenleving. In een week tijd worden zo'n 200.000 mensen lid, een schril contrast met de nog geen 100.000 leden die de NSB heeft. Hoewel het aantal Unieleden zal oplopen op tot 600.000, is 't Hoen van meet af aan kritisch. In de nieuwsbrief van 21 november 1940 toont hij aan dat de Unie steeds verder wordt aangezet tot collaboratie. 'Wij weten dus thans, wat wij aan de Unie hebben. Bij de oprichting zagen velen in de Nederlandse Unie reeds een gevaar. Thans is zij geen gevaar meer, maar een vijand. Als zodanig zal men haar dan ook in het vervolg moeten behandelen.'

Ondertussen breidt zowel de club van medewerkers als de lezerskring van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen zich uit. De nieuwe medewerkers komen allemaal uit Frans' vrienden- en kennissenkring. Het zijn de Joodse Sieg Vaz Dias, Jo de Swarte uit de SJR, de communist Max de Vries en Mien Dekker-Hellingman, de vrouw van zijn Joodse vriend Maurits Dekker. Met Frans delen ze een linkse opvatting en een sterke afkeer van het nazisme, dat zij ook voor de oorlog al probeerden te bestrijden. Zo publiceerde Maurits in 1938 het pamflet Hitler, een poging tot verklaring. Omdat hij Hitler daarin een clown en een leugenaar noemde, leverde hem dat toen een veroordeling wegens belediging van een bevriend staatshoofd op.

Door de bezetting heeft Frans zijn baan bij de Belgische krant Vooruit verloren, maar samen met een groep vrienden is hij met succes een handel in verduisteringsgordijnen gestart. De vraag is groot omdat het op last van de Duitsers 's nachts overal donker moet zijn, zodat geallieerde vliegtuigen het licht niet kunnen gebruiken voor hun navigatie. Als de markt eind 1940 opdroogt, gaat hij aan de slag bij surrogatenproducent De Mercur. De surrogaten vervangen importproducten zoals koffie en thee, die door de

oorlog niet meer geïmporteerd worden. Behalve een bloeiende handel is De Mercurus ook een dekmantel voor illegaal werk. De eerder genoemde Eddy Davids en Maurits Dekker zijn mede-eigenaars van De Mercurus. In hun plaats zijn niet-Joodse stromannen aangesteld. Voor Maurits is dit Lex Althoff, die ontslag heeft genomen bij de socialistische krant Het Volk omdat NSB-kopstuk Meinoud Rost van Tonningen het daar voor het zeggen heeft gekregen. De Duitsers hebben hem er aangesteld als *Kommissar*.

Voor Frans is De Mercurus de ideale werkgever. Hij is er in dienst als handelsreiziger. Per trein kan hij zo gemakkelijk en onopvallend het land afreizen om contacten te leggen voor de verspreiding van zijn nieuwsbrief. Hij wil de nieuwsbrief een groter, zelfs landelijk bereik geven. Eind 1940 stijgt de oplage, maar de stap naar een landelijk verspreide verzetskrant blijkt lastig.

Ondertussen wijst 't Hoen de lezer voortdurend op de maatregelen tegen Joodse Nederlanders. Als de Joodse ambtenaren in november 1940 worden ontslagen, spot hij: 'Net als "bei uns" moet de Jodenkwestie worden opgelost.' Hij waarschuwt waar het de bezetter om te doen is: 'Er wordt om de Joden heen een sfeer van onrust, verdachtmaking en laster gewekt en men schuift hun de verantwoordelijkheid in de schoenen voor alles wat onaangenaam is. Zaken die in handen zijn van Joden moeten geregistreerd worden. Het ligt voor de hand dat dit dient ter voorbereiding van hun onteigening.'<sup>10</sup>

In Leiden en Delft gaan studenten in staking tegen het ontslag van de Joodse medewerkers aan hun Universiteit en Hogeschool. 't Hoen vindt het een moedig protest dat iedereen tot nadenken moet stemmen. 'Want ofschoon iedereen weet dat men de Pruis met zulke protesten niet tot andere inzichten zal brengen, zal iedereen toch beseffen hoe nuttig zulke demonstraties zijn. Zij vormen de psychologische voorbereiding op de grote gebeurtenissen die ons te wachten staan en die aan onze bevrijding vooraf zullen gaan. Maar zij zijn tevens een verwijt aan de hooggeplaatsten in het land die blijkbaar door angst en vrees bezeten zijn en die afschuwelijke opdrachten van de overweldiger zonder meer uitvoeren.'<sup>11</sup>

*'Er wordt om de Joden heen een sfeer van verdachtmaking en laster gewekt.'*

Terwijl de Duitsers moeite blijven doen om de Nederlanders voor hun zaak te winnen en zich daarom op straat inhouden, roert de NSB zich juist. In Amsterdam trekken WA-mannen, leden van de ordedienst van de NSB, provocerend het 'Jodenkwartier' in. Op 14 februari 1941 valt er een dode: WA-man Hendrik Koot. Als een paar dagen later in ijssalon Koco een Duitse politieagent bijtend ammoniakgas in zijn gezicht gespoten krijgt, grijpt SS- en politiechef Hanns Albin Rauter in. Aanplakbiljetten kondigen zijn maatregel aan: 'Vierhonderd vol-Joden in de leeftijd van 20 tot 35 jaar worden gevangengenomen en naar een Duits concentratiekamp overgebracht.' Anders dan Rauter verwacht, tonen de Amsterdammers zich solidair. Ze geven massaal gehoor aan een oproep tot een proteststaking van de ondergrondse Communistische Partij van Nederland. Op 25 februari rijden de trams niet, varen de ponten niet en legt het personeel bij veel bedrijven het werk neer. Een dag later wordt er ook in andere plaatsen in Noord-Holland en in de stad Utrecht gestaakt. Rauter laat de staking met geweld neerslaan. In Amsterdam vallen negen doden en tientallen gewonden.

Seyss-Inquart houdt op 12 maart een toespraak waarin hij op de gebeurtenissen ingaat. De Joden hebben de bevolking tot de onlusten verleid en opgehitst, stelt hij. Juist daarom was het nodig om 'dit verzet met de scherpste middelen en op de meest beslissende wijze te verpletteren.' Zijn woord dat hij het Nederlandse volk niet wil onderdrukken zegt hij nog steeds te houden, want Joden rekent hij hier niet toe. 'Voor ons zijn de Joden geen Nederlanders. Zij zijn de vijanden met wie we geen wapenstilstand of vrede kunnen sluiten. We zullen de Joden slaan waar we ze tegenkomen, en wie met hen samenspanst, zal de gevolgen ondervinden.' De teerling is geworpen, houdt hij zijn toehoorders voor. 'Elk individu staat nu voor de keuze: voor of tegen ons.'<sup>12</sup>

'Voor of tegen U, dr. Seyss-Inquart?', antwoordt Pieter 't Hoen in de nieuwsbrief van 10 april. 'Gij vraagt ons een ondubbelzinnig antwoord? Welnu – wij zijn tegen U!'

<sup>10</sup> Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen, 30 november 1940.

<sup>11</sup> Ibidem.

<sup>12</sup> Seyss-Inquart, A., Vier Jahre gesammelte Reden, 1945, pag. 37.

# N i o u w s b r i e f

van

Pieter 't Hoen.

No.1 25 Juli 1940.

## NA DEN DUITSCHEM INVAL.

Precies, zooals men het verwachtten kon, is het geschied. Zonder voorafgaand ultimatum, zonder oorlogsverklaring is het Duitsche leger ons land binnengevallen. In het holst van den nacht stortten de Duitsche luchteskadere zich op onze vliegvelden en brandden de Duitsche tanks en vlammenwerpers onze grensversterkingen plat. Een paar uur later rolde de Duitsche wals over Groningen, Gelderland en Brabant, dood en verderf brengend over de vreedzame bevolking, die wreed wakker geschud werd uit het argelooze neutraliteitsslaapje, waarin het kabinet De Geer haar sinds September 1939 gewiegd en gesust had.

In dezen nacht van den 9den op den 10den Mei werd plotseling duidelijk, dat de gevoerde neutraliteitspolitiek een ondoelmatig middel was geweest om het land buiten den oorlog te houden en het te behoeden voor een Duitschen inval. Deze politiek was gebaseerd op de illusie, dat het land door voorzichtig laveeren, door een pijnlijk nauwgezette afzijdigheid en door het vermijden van aanstoot, onzijdig zou kunnen blijven. Deze illusie was een ernstige miskenning van doel en inzet van den huidige oorlog. De strijd gaat in de eerste plaats om de hegemonie in Europa en in een verder stadium om de wereldheerschappij. Waarom zou Duitschland, dat naar deze wereldheerschappij streeft, ons land daarbij buiten geding laten? Tot een dergelijke veronderstelling was te minder reden, omdat ons land en België het aangewezen en natuurlijke doormarschgebied zijn voor een Duitsch leger, dat om de Maginotlinie heen Frankrijk wilde binnenvallen. Daarom stond het bij voorbaat vast, dat Duitschland onze neutraliteit nooit zou eerbiedigen, ondanks alle plechtige verzekeringen en heilige beloften, die men in de Wilhelmstrasse over deze kwestie plaacht af te leggen. De paniek van 11 November 1939 en de crisis van 14 Januari van dit jaar waren reeds een gevolg van het toen te Berlijn bestaande voornemen Nederland en België binnen te rukken. Alleen de ongunstige weersomstandigheden hebben ons toen gered. Maar dit was slechts uitstel en geen afstel.

Dat bleek den 10den Mei. De gevolgen van de ongelukkige neutraliteitspolitiek kwamen toen aan het licht. Men had opzettelijk nagelaten de noodzakelijke coördinatie tusschen het Belgische en Nederlandsche verdedigingssysteem tot stand te brengen, zoodat b.v. onze Peeldivisie in de lucht kwam te hangen en de Nederlandsche troepen, die uit Limburg terugweken en achter de Maas op Belgisch gebied dekking zochten, op sommige punten door de Belgen beschoten werden. Tegenover den grondig voorbereiden aanval van het Duitsche leger moest een geïmproviseerde Belgisch-Nederlandsche samenwerking gesteld worden, waarvan natuurlijk zoo goed als niets terecht kwam. De Belgisch-Nederlandsche coördinatie had op z'n laatst in September 1939 geregeld moeten worden, maar de dierbare neutraliteitsficties, die men in Den Haag koesterde, waren hiervoor een onoverkomelijke belemmering.

Samenwerking met onze natuurlijke bondgenooten tegen de Duitsche bedreiging, namelijk Frankrijk en Engeland, was evenmin gezocht. Men had integendeel alles opzettelijk verzuimd, wat een snelle hulpverlening van die zijde had kunnen bevorderen, alles terwille van het neutraliteitsmisverstand. Toen de nood aan den man kwam, moest de geallieerde hulp dan ook geïmproviseerd worden. Was het een wonder, dat deze improvisaties faalden tegenover de perfecte Duitsche legerorganisatie, waarvan men wist dat zij sinds 1933 voorbereid was op dezen slag? Weliswaar verschenen er den 10den Mei - op het dringende verzoek om hulp uit Den Haag - reeds Fransche troepen in Noord-Brabant en Zeeuwsch-Vlaanderen, waar nota bene het transport naar Walcheren met een ongelukkige veerpont moest geschieden. Denselven dag reeds verschenen er ook tientallen Britsche vliegtuigen boven ons land, maar ook deze hulp - die weliswaar op sommige plaatsen zeer effectief is geweest - kon door gebrek aan voorbereiding niet den gewenschten omvang nemen. De veiligheid des lands was opgeofferd aan de illusie der neutraliteit.

In vijf dagen tijd was het pleit beslist. Want behalve de bittere gevolgen van het gevoerde buitenlandsch beleid moesten wij de consequenties van de verwaarloozing onzer bewapening ondergaan.



EENDRACHT MAAKT MACHT



UNIE  
NEDERLANDSCHE  
UNIE

*boven* Affiche van de Nederlandse Unie, 1940

*links* De eerste editie van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen

April 1941 - augustus 1941



Drukkerij Eikelenboom, waar het illegale Parool werd gedrukt

## ‘Een echte krant’

Het is een koude winternamiddag als Frans Goedhart in Amsterdam op zijn fiets door de sneeuw glibbert. Op de Herengracht zet hij bij nummer 524 zijn fiets op slot tegen een boom. ‘J. Nunes Vaz’ staat er bij de bel. Een jonge vrouw doet open en leidt hem via een lange gang naar een achterkamer in het statige zeventiende-eeuwse koopmanshuis. De anderen zijn er al.

Rond de tafel zitten vier mannen die net als Frans hun sporen in de journalistiek verdiend hebben. Gastheer Jaap Nunes Vaz was een gevierd luchtvaartcorrespondent bij persbureau ANP, tot dit bureau op 15 mei 1940 onder Duits toezicht kwam en alle Joodse werknemers per direct werden ontslagen. Na zijn ontslag bij het ANP leverde Jaap al welkome stof voor kleine berichten in de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen. In de zomer van 1940 fietste hij hiervoor het hele land af, handig gebruikmakend van zijn uitgebreide netwerk. Herengracht 524 is niet zijn eigenlijke woning en hij staat niet ingeschreven op dit adres. Hij huurt de parterrewoning omdat hij zich in zijn huis aan de Weesperzijde niet meer veilig voelt.

Ook aan tafel zit de Joodse Maurits Kann, die korte tijd redacteur buitenland bij De Telegraaf was en in 1927 weekblad De Groene Amsterdammer kocht. In 1938 werd hij actief in het Comité van Waakzaamheid, dat waarschuwde voor de gevaren van het nazisme. De Groene werd zo naast een opinieblad voor jonge hervormingsgezinde liberalen ook een spreekbuis voor antifascisten. Net als veel andere Joden probeerde Maurits in de meidagen van 1940 in de haven van IJmuiden aan boord van een schip naar Engeland te komen, maar dat mislukte.

De Joodse Hans Warendorf studeerde rechten en was na het overlijden van zijn vader korte tijd firmant van uitgeverij Holkema en Warendorf. In 1935 begon hij een juridisch adviesbureau voor Nederlandse ondernemers die zakendoen in het buitenland. Zo raakte hij betrokken bij het veiligstellen van Joods vermogen in de Verenigde Staten. Hans zorgde ook voor startkapitaal van het in Parijs uitgegeven tijdschrift *Das Neue Tagebuch*, dat een podium bood aan gevluchte Duitse schrijvers. In 1936 was hij in Nederland betrokken bij de expositie De Olympiade Onder Dictatuur (DOOD),



tegen de Olympische Spelen in nazi-Duitsland. Na de Duitse inval dook hij met zijn vrouw en kinderen onder in zijn vakantiehuis in de provincie. Toen hij in september 1940 weer durfde terug te keren naar Amsterdam, werd hij drie keer verhoord, maar niet gearresteerd.



Koos Vorrink

De vierde man aan tafel kent Frans goed. Het is Lex Althoff, afkomstig van het socialistische dagblad *Het Volk* en nu stroman bij *De Mercur*. Lex is degene die hem in contact bracht met SDAP-voorman Koos Vorrink, die er ook had moeten zijn, maar verhinderd is en zich heeft afgemeld.

Nu Frans is aangeschoven, is het gezelschap compleet en opent Jaap als gastheer de vergadering: de eerste redactievergadering van *Het Parool*. De nieuwe krant wordt de voortzetting van de *Nieuwsbrief* van Pieter 't Hoen.

Over de taakverdeling zijn ze het al eerder eens geworden. Frans, Koos en Maurits zullen de politieke artikelen en commentaren voor rekening nemen; Jaap en Hans de korte berichten over het doen en laten van de Duitsers en hun handlangers.

De nieuwe redactie is het resultaat van een ontmoeting die Lex Althoff in het najaar van 1940 regelde tussen Frans en Koos Vorrink. De twee zien meteen dat ze veel voor elkaar kunnen betekenen. De SDAP-voorman wil al langer een verzetskrant uitbrengen en is onder de indruk van de *Nieuwsbrief* van Pieter 't Hoen. Hij vindt dat de schrijver een scherpe pen heeft, de stemming in het land feilloos aanvoelt en goed geïnformeerd is. Ook vindt hij het een prestatie dat het hem lukt de *nieuwsbrief* regelmatig te laten verschijnen. Omgekeerd heeft Frans bewondering voor de SDAP-voorman, vanwege zijn principiële weigering om samen te werken met NSB-kopstuk Meinoud Rost van Tonningen. Toen Seyss-Inquart de NSB'er eind juli 1940 benoemde tot *Kommissar* bij de SDAP, dachten sommige SDAP-leiders dat zij het culturele werk van de partij – zoals de radio-uitzendingen door de VARA – zouden kunnen voortzetten. Koos zag hier helemaal niets in en reisde het hele land door om partijgenoten aan te

sporen om de partij te verlaten. Het leidde tot een snelle leegloop van de SDAP en Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), de jeugdbeweging van de partij waarvan hij de bevrogen leider was. Koos, die zich sindsdien schuilhoudt en vermomd over straat gaat, heeft Frans veel te bieden. Behalve dat hij Maurits Kann en Hans Warendorf aandraagt voor de redactie, kent hij veel mensen op sleutelposities in de samenleving: bestuurders, hoge ambtenaren en andere mensen die waardevolle informatie aan de redactie kunnen doorspelen. En overal in het land kent hij betrouwbare, gelijkgestemde mensen die hij durft te vragen om de verzetskrant te verspreiden.

De redactieleden zijn het erover eens dat ze moeten doorwerken in de geest van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen, maar dan op grotere schaal. Allemaal willen ze de Nederlanders laten zien wat de werkelijke bedoelingen van de Duitsers zijn, want die bedoelingen worden in de door hen gecensureerde legale pers verzwegen of vervalst. Het Parool moet compromisloos zijn en de dingen scherp stellen. Allemaal vinden ze dat de krant moet aanwakkeren tot verzet en hier richting en leiding aan moet geven. Het Parool moet een nationale verzetskrant zijn die politiek links en rechts, katholiek en protestant verenigt.

Op sommige punten verschillen ze ook van mening. Hoe moeten ze zich bijvoorbeeld opstellen tegenover de naar Londen uitgeweken Nederlandse regering? Allemaal vinden ze dat de regering het laat afweten om vanuit Londen krachtig leiding te geven aan het verzet. De uitzendingen van Radio Oranje zijn veel te gematigd en vaak tenenkrommend. Ze missen elke relatie met de situatie in bezet gebied en bevestigen alleen maar hoe slecht geïnfomeerd men in Londen is. Valt er nog wel iets goeds te verwachten van dit aarzelende, weinig energieke en strijdvaardige gezelschap, vraagt Frans zich af. In Het Parool zou hij de politici in Londen graag het vuur na aan de schenen leggen, maar de afspraak in de redactie is om dit niet te doen. Kritiek op de regering en de populaire koningin Wilhelmina zou het voor de Duitsers makkelijker kunnen maken om in Den Haag een Nederlandse tegenregering te installeren. NSB-leider Anton Mussert doet al zijn best om voor zo'n marionettenregering bij de bezetter in de gunst te komen. Of anders willen de Duitsers het misschien wel proberen met de voormannen van de Nederlandse Unie. Of het is oud-staatsman Hendrik Colijn die zich na zijn wanhopige uitspraken voor hun karretje wil laten spannen.

Aan ambitie schort het de kersverse redactie niet en verschillen van inzicht lijken ze goed te kunnen overbruggen. Wel blijkt het erg moeilijk om een geschikte plek te vinden om de krant te stencilen. Als de huur van het kantoor van Eddy Davids afloopt, stencilen ze een aantal nummers bij De Mercur, maar daar kunnen ze niet blijven. Het is een te groot risico voor het bloeiende surrogatenbedrijf. Ze zoeken een locatie waar het geluid de stencilaars niet verraadt, waar ze het papier onopgemerkt kunnen aanvoeren en de afgedraaide kranten veilig kunnen afvoeren. Geen enkele ondernemer met een geschikte plek durft het risico aan. Uiteindelijk is het Eduard Althoff, een oudere broer van Lex, die uitkomst biedt. In april 1941 wordt hij de Nederlandse vertegenwoordiger van de Duitse uitgeverij Lyon Modejournalen en Knippatronen. Het bedrijf heeft een pakhuis in een onopvallende steeg bij de Nieuwendijk waar drukwerk ligt opgeslagen. Het personeel komt er hooguit een of twee keer per maand om iets op te halen of te brengen. De winkeliers in de buurt zijn het gewend dat er dan met grote pakken papier gesjouwd wordt, dus zal het werk hier niet opvallen. De stencilaars hoeven ook niet bang te zijn om verrast te worden door het personeel van het bedrijf, want Eduard bewaart de sleutel van het pand. De locatie kan niet beter: vlak bij het Centraal Station, het postkantoor en verschillende huizen in Amsterdam van waaruit de krant verspreid kan worden.

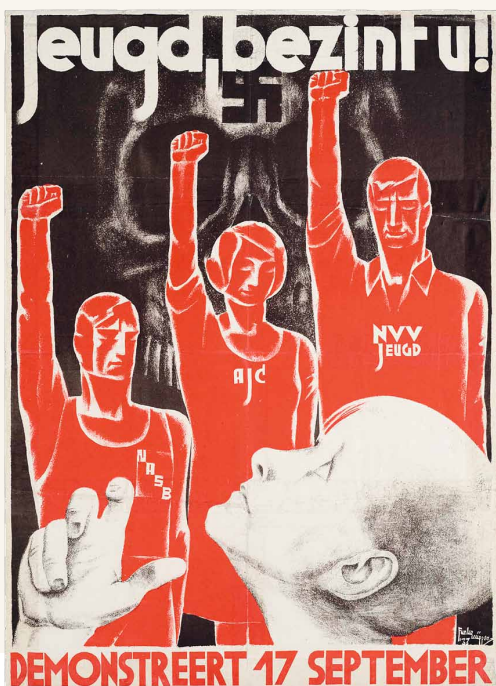
Als op 10 februari 1941 de eerste editie van Het Parool onder de lezers van hand tot hand gaat, telt die acht gestencilde pagina's en bedraagt de oplage van drieduizend stuks. Dat aantal stijgt snel. Koos reist het hele land af en vooral dankzij zijn inspanning komen er overal in het land Paroolmedewerkers bij. In het westen in Rotterdam, Den Haag en Bussum, in het noorden in Leeuwarden, in het oosten in Deventer en op de Veluwe in Epe en Nunspeet. In sommige plaatsen wordt een overdrukorganisatie opgezet. Direct nadat in Amsterdam een nieuwe uitgave is verschenen, krijgen zij per post één exemplaar toegestuurd. De medewerkers zorgen zelf voor geld, een type- en stencilmachine, inkt en papier om dit exemplaar te kopiëren, vermenigvuldigen en te verspreiden. Zo loopt de oplage in 1941 op tot twaalfduizend.

In Amsterdam neemt Henk Pelsler de organisatie van de productie van Het Parool op zich. Hij heeft er zijn handen vol aan en krijgt al snel hulp van Jan Stallinga. Soms zijn ze een week lang elke dag tien uur aan

het stencilen, bijeenrapen, nieten, vouwen en verzenden. Henk en Jan zetten een goed lopend en zelfstandig werkend distributieteam op. De verspreidersgroepen buiten Amsterdam die de krant niet zelf overdrukken, sturen ze een pakket toe met honderd, twee- of driehonderd exemplaren. Altijd stevig verpakt en met als duidelijke afzender de naam van een groot pro-Duits handelshuis en een paar gewichtige stempels erop. Betrouwbare dominees, priesters, onderwijzers, artsen, winkeliers en arbeiders krijgen telkens ook een krant toegestuurd. De groeiende postlijst telt zo'n duizend adressen in het hele land.

In Amsterdam wordt de verspreiding verzorgd door jongeren uit de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), die voor de oorlog ook al antifascistische lectuur verspreidden. Het zijn bijna allemaal mannen en de meesten zijn begin twintig. Na de opheffing van de AJC in augustus 1940 zijn zij elkaar in het geheim blijven ontmoeten. Als dekmantel dient de speciaal voor dit doel opgerichte Amsterdamse Atletiek Club. Frans kent de groep al

## ARBEIDERS JEUGD CENTRALE



De Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), de jeugdbeweging van de SDAP, voorloper van de PvdA, is de grootste politieke jongerenorganisatie in Nederland ooit. Op het hoogtepunt in 1932 zijn 11.000 jongeren lid. Ze ontmoeten elkaar op scholingsavonden en jeugdkampen. Muziek, zang, dans en lichaamsbeweging spelen een grote rol. De leiding wil de arbeidersjeugd opvoeden en ontwikkelen en leert de jongeren een socialistische leefstijl aan, zonder alcohol en tabak. Solidariteit is een sleutelwoord in het AJC-gedachtegoed. Ook internationaal. De AJC'ers zetten zich in voor verbroedering van de volken, democratie en wereldvrede. Voor de vrede is: tegen het fascisme. Tot de Duitse bezetting gelden de AJC'ers als de ijverigste straatverkopers van het antifascistische en anticommunistische SDAP-weekblad *Vrijheid, Arbeid, Brood*. Op straat staan ze in die tijd regelmatig tussen de NSB'ers met Volk en Vaderland en de communisten met *De Waarheid* in, luidkeels roepend: 'Lees *Vrijheid, Arbeid, Brood*, tegen de dictatuur van links en rechts!'

AJC-poster, kort na Hitlers machtsovername in Duitsland, 1933

langer, want via AJC'er Arie Addicks had hij hen al ingeschakeld voor de verspreiding van de Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen. Bedenktijd hadden ze nauwelijks nodig gehad. Dit was dé manier om iets te doen. Bij de overgang van de nieuwsbrief naar Het Parool loopt de verspreiding in Amsterdam daardoor al op rolletjes. De AJC'ers hebben meerdere verspreidersgroepen voor verschillende delen van de stad. Onbedoeld en ongemerkt is de organisatie wel kwetsbaar, want iedereen kent iedereen.

Hoewel Het Parool steeds meer lezers krijgt, blijven de medewerkers beperkt tot mensen die voor de oorlog ook al probeerden om de nazi's te bestrijden. Zij worden via-via gevraagd en vinden vanuit hun principes en overtuigingen dat ze hun nek moeten uitsteken, hoe groot de Duitse overmacht en hun angst ook mogen zijn. Bij de overgrote meerderheid van de bevolking overheerst het defaitisme, al groeit de weerzin tegen de bezetter wel. Sinds de Februaristaking proberen de Duitsers de bevolking te intimideren en gebruiken zij geweld. Begin maart 1941 melden de dagbladen dat de 'Joodse terrorist' die de Duitsers in het 'Jodenkwartier' in Amsterdam met een bijtende stof bespoot, ter dood is veroordeeld en dezelfde dag terechtgesteld. Op 12 maart fusilleren de Duitsers drie Februaristakers, tegelijk met vijftien leden van verzetsgroep de Geuzen. Het voedt de angst, maar ook de afkeer van de bezetter.



## B I S M A R C K

In de strijd tegen Engeland brengen Duitse onderzeeboten veel Britse vracht- en oorlogsschepen tot zinken. De Duitsers maken er propaganda mee. Op posters vermelden ze triomfantelijk hoeveel schepen er vernietigd zijn. In mei 1941 brengen de Engelsen de Bismarck tot zinken, Duitslands grootste slagschip. In Amsterdam benutten de Paroolverspreiders dit voor een tegenactie. Overal in de stad plakken ze op de Duitse propagandaposters een strook papier met daarop één woord: BISMARCK.

Als koningin Wilhelmina op 10 mei 1941 in een toespraak op Radio Oranje stilstaat bij de Duitse inval van precies een jaar eerder, prijst zij het ‘taai lijdelijk verzet’<sup>13</sup> dat de bevolking sindsdien heeft laten zien. Het Parool grijpt haar toespraak aan om de lezers erop te wijzen dat het daaraan juist nog te vaak schort. ‘Er zijn fabrieken waar direct of indirect voor de Duitse oorlogsmachine wordt gewerkt. Er zijn de kranten die niet anders zijn dan hulpmiddelen voor de Duitse propaganda en waaraan niettemin Nederlanders meewerken, “om hun boterham” of een andere schoon schijnende reden. Er zijn ambtenaren die braaf hun werk doen als in de tijd toen zij ondergeschikt waren aan een Nederlandse bewindsman. Voor hen is het woord over de fiere lijdelijke weerstand NIET gesproken. De rede van 10 mei stelt een eis. Het komt er slechts op aan of wij deze eis verstaan en bereid zijn hem te gehoorzamen. Het is niet genoeg te klagen over de voedselnood en verontwaardigd te zijn over de willekeur. Een oorlog wordt niet uitgevochten met gevoelens, maar met daden.’<sup>14</sup>

Ook de Joodse Raad wordt in Het Parool niet gespaard. De op last van de Duitsers opgerichte raad moet bevelen doorgeven aan de Joodse gemeenschap. Aanvankelijk wil de redactie geen kritiek hebben omdat de Joden het zonder die kritiek al zwaar genoeg hebben. Maar in oktober 1941 vindt de redactie dat ze er niet langer omheen kan. Het Nederlandse volk schiet in zijn reactie op de anti-Joodse maatregelen tekort, stellen ze voorop. En de Joodse Raad verkeert in een onmogelijke positie, erkennen ze. Maar toch moet het gezegd worden: ‘De Jodenraad in Amsterdam is een instrument geworden in Duitse hand. Ons mededogen gaat uit naar hen die voor het verschrikkelijkste dilemma geplaatst werden dat zich laat denken. Maar ook hier geldt: Nederlanders, het is oorlog! Elders vecht men met de wapens. Gij moet vechten met het wapen dat u ten dienste staat. Sabotage en lijdelijk verzet. De ergste en meest begane fout is: meedoen, in de naïeve veronderstelling iets tegen te kunnen houden. Dat is precies wat de Duitser wil. Dat is precies het perfide middel dat hij tot nu toe met zoveel succes heeft aangeprept.’<sup>15</sup> Jodenraad, treed terug!

<sup>13</sup> Lijdelijk verzet: passief verzet.

<sup>14</sup> Het Parool, 29 mei 1941.

<sup>15</sup> Het Parool, 10 oktober 1941.

Vaker dan alle andere verzetskranten waarschuwt Het Parool voor de anti-Joodse maatregelen. Dat is niet alleen omdat veel redactieleden Joods zijn. Het Parool beschikt ook over uitstekende informanten. Zo krijgt de redactie informatie van een lid van de Joodse Raad: Leo Pam. Deze oud-journalist van Het Volk heeft speciaal met dit doel zitting genomen in de Raad. Paroolredactielid Hans Warendorf heeft een baan bij de afdeling voorlichting van de Joodse Raad weten te krijgen en komt zo ook veel te weten.

Voor de Paroolredactie, zeker voor de felle en compromisloze Frans, is het teleurstellend om te zien hoeveel mensen zich naar de Duitsers voegen. Met lede ogen ziet hij aan hoe steeds meer organisaties met succes genazificeerd worden. Als in juli 1941 iedereen in de culturele sector zich verplicht moet aansluiten bij de Nederlandse Kultuurkamer, komen 42.000 mensen aan de leiband van de nazi's te lopen. De kleine minderheid die weigert, verliest zijn werk. Joden mogen sowieso geen lid worden.

Voor de redactieleden is passief verzet voor iedereen een plicht. 'Iedere dag moet de vijand voelen dat hij geen steek met ons opschiet', drukken ze de lezer op het hart. 'Het is de onmisbare overgangsvorm en stimulans tot militant verzet, wanneer dat eindelijk geboden zal kunnen worden.'<sup>16</sup> In Het Parool van 24 januari 1942 sommen ze het nog eens op: 'Op duizend en een manieren kan men de Duitse oorlogsvoering saboteren. Arbeidsvertraging, verwarring stichten in industrie en administratie, lijdelijk verzet, het zoekmaken van dossiers, paperassen, machineonderdelen, het opzettelijk verknoeien van voor Duitsland bestemd materiaal. Dit alles zijn middelen die iedereen op zijn beurt kan toepassen.'

Hoewel de redactie de verzetshouding van de Nederlanders veel te slap vindt, groeit het verzet in 1941 wel. En dat merkt de Paroolredactie ook. Alle redactieleden raken betrokken bij andere verzetsorganisaties. De risico's zijn groot, want wie vanwege het verzetswerk voor de ene groep wordt opgepakt, kan onbedoeld de andere in zijn val meeslepen.

*'Iedere dag moet de vijand voelen  
dat hij geen steek met ons opschiet.'*



Koos Vorrink heeft misschien wel de meeste contacten. In het in juni 1940 opgerichte Politiek Convent heeft hij overleg met de leiders van de andere grote vooroorlogse politieke partijen. Ze willen een comité vormen dat alle politieke richtingen en gezindten verenigt. Dit Nationaal Comité moet optreden als voorlopig bewind en de orde en rust bewaren als de Duitsers zijn verslagen en de regering nog niet is teruggekeerd. Tot die tijd wil het comité een coördineerde rol hebben in bezet gebied en hét aanspreekpunt zijn voor de Nederlandse regering in Londen. Koos zoekt naarstig naar manieren om met Londen in contact te komen. De regering moet dringend geïnformeerd worden over de situatie in bezet gebied en vanuit Engeland moet het verzet ondersteuning krijgen.

Koos heeft ook contact met de Ordedienst (OD), een verzetsorganisatie die gedomineerd wordt door beroepsmilitairen uit het verslagen Nederlandse leger. Net als het Nationaal Comité wil de OD optreden als voorlopig gezag zodra de Duitsers verslagen zijn. Aanvankelijk wil de OD zich ten dienste stellen van het Nationaal Comité, maar dat wordt anders als de OD ten prooi valt aan een arrestatiegolf en er nieuwe leiders aan de top komen. De militairen willen de touwtjes zelf in handen houden, merkt Koos. Hij ziet de OD steeds meer als een bedreiging voor het democratisch herstel na de bevrijding en vindt het daarom nog belangrijker om in contact te komen met Londen.

Maurits Kann probeert via de Delftse Schoemaker- en Mekelgroep radiocontact met Londen te krijgen, maar die poging loopt al snel mis. De *Sicherheitspolizei* infiltreert de verzetsgroep. Maurits wordt in mei 1941 gearresteerd, samen met een OD-koerier van Koos. Zij weten Koos en Het Parool buiten schot te houden, maar Maurits zal de oorlog niet overleven. Hij komt op 27 maart 1942 in concentratiekamp Sachsenhausen om.

Hans Warendorf slaagt er dankzij zijn zakelijke contacten in om de Amerikaanse consul Ellis Bonnet te spreken. Langs die weg lukt het alsnog om contact met Londen te leggen. Bonnet keert in juli 1941 terug naar de Verenigde Staten. Voor zijn vertrek maakt hij tijd vrij voor een gesprek met Koos en Herman Wiardi Beckman, die net als Koos uit de SDAP komt en actief is in het Nationaal Comité. Consul Bonnet wil een verslag van het

<sup>16</sup> Het Parool, 10 oktober 1941.

gesprek doorspelen aan de Nederlandse regering. Dat lukt, maar het is eenmalig en eenrichtingsverkeer. En dus blijft het zoeken naar een manier om regelmatig contact met Londen te kunnen hebben.

Na de arrestatie van Maurits Kann neemt Herman Wiardi Beckman diens plaats in de Paroolredactie in. Herman, 'Stuuf' voor zijn vrienden, komt uit een intellectueel milieu en is een getalenteerd politicus. Hij geldt als de belofte van de SDAP. Stuuf zat in meerdere partijcommissies, werkte in 1937 mee aan het nieuwe SDAP-beginselprogramma, had als Eerste Kamerlid de defensieportefeuille en hamerde op investeringen in leger en vloot en versterking van de sociale en culturele weerbaarheid. Als algemeen politiek hoofdredacteur van Het Volk deed hij journalistieke ervaring op. Al in 1934 zei hij in een toespraak over Hitler-Duitsland: 'Men droomt er van een vereniging van alle Germanen en wij hebben het twijfelachtige voorrecht tot dat Germanendom te worden gerekend. Het is onze taak het gehele volk van het antinationaal karakter van deze beweging te overtuigen.'<sup>17</sup> Direct na de Nederlandse capitulatie maakt hij zich geen illusies: 'Je kunt niets verwachten. Het enige is alles volstrekt af te kappen, volstreekte tegenstand en nergens aan meewerken.'<sup>18</sup>

Als Stuuf in de redactie komt, ligt er een stevige basis voor een nationale verzetskrant. Er is een ervaren redactie, een goed lopend productie- en verspreidingsapparaat en de krant wordt al in grote delen van Nederland verspreid. Met Stuufs contacten wordt het verspreidersnetwerk verder uitgebouwd. Wel blijft het een uitdaging om telkens weer genoeg geld bij elkaar te sprokkelen. De boel met eigen geld bekostigen wordt met de stijgende oplages steeds moeilijker. Aankloppen bij de lezers is risicovol en zou weinig zoden aan de dijk zetten. Grotere geldschieters blijken niet zo eenvoudig te overtuigen. Want als niet precies gezegd kan worden waarvoor het geld bedoeld is, wie zegt dan dat het geen oplichterij is? Koos is het meest succesvol. Hij weet in alle delen van het land honderden guldens los te peuteren. Vaak komt het geld uit de kassen van de vroegere

*'Volstreekte tegenstand, nergens  
aan meewerken.'*

SDAP-partijafdelingen. Joodse geldgevers worden ook vaak met succes benaderd. En er komt zelfs geld van de Duitse uitgever in wiens bijkantoor de krant gestencild wordt: een paar honderd Duitse Mark die ze zelf maar moeten zien te wisselen.

Met de stijgende oplages rijst de vraag of het niet economischer is om de krant te drukken. Daarmee zouden veel hogere oplages mogelijk zijn, de lay-out zou beter zijn en de krant zou een serieuzere indruk maken. Anders dan bij een gestencilde krant, die iedere handige scholier kan maken, zou de lezer er een uitgebreide organisatie achter verwachten. Drukken zou de continuïteit van Het Parool garanderen, want met de stijgende oplages lopen de stencilgroepen in het land tegen hun grenzen aan. Ze houden het tijdrovende en zenuwslopende werk nauwelijks vol en kunnen de productie niet verder opvoeren. De redactie besluit de stap daarom te wagen, al zijn ze zich terdege bewust van de risico's. Een gedrukte krant zal meer aandacht van de Duitse *Sicherheitspolizei* trekken. Als die de drukkerij weet op te rollen, ligt de productie in één klap stil.

De eerste gedrukte uitgave van Het Parool verschijnt op 11 augustus 1941. Eén gesprek met Wessel Eikelenboom, bij wie Frans wel vaker klein drukwerk heeft laten maken en die een grote afkeer van het fascisme heeft, was genoeg om hem te overtuigen om mee te doen. Wessel heeft een kleine drukkerij met een behoorlijke snelpers in de Nieuwe Teertuinen in Amsterdam. Zijn twee letterzetters zijn betrouwbaar en werken graag mee. De redactieleden zijn trots en ontroerd als ze het eerste exemplaar in handen hebben. 'Het is dus eindelijk toch gelukt', mompelt Stuuf als hij een exemplaar voor zich uithoudt en op armlengte aandachtig bekijkt. 'Het is net echt.'<sup>19</sup>

Als Wessel enkele Paroolnummers heeft gedrukt, spreekt Frans een bevriende zakenman. Die zegt hem te weten waar Het Parool gedrukt wordt. Hij heeft bij Wessel drukwerk laten maken en als dat bij hem bezorgd wordt, blijkt het verpakt te zijn in misdrukken van Het Parool.

<sup>17</sup> Keizer, Madelon de, Het Parool, verzetsblad in oorlogstijd, 1991, pag. 104, naar: Wiardi Beckman, Sociaal-democratie en nationale gedachte, pag. 14-15.

<sup>18</sup> Ibidem, pag. 107, naar: W.S. Wiardi Beckman, verslag, 1 augustus 1955.

<sup>19</sup> NIOD, inventarisnummer 185C, toegangsnummer 191: opstel van Frans Goedhart, zonder datum.

Frans is geschokt, maar Wessel doet er luchtig over. De redactie gaat als de wiedeweerga op zoek naar een nieuwe drukker en vindt die al een paar dagen later dankzij bemiddeling van verspreider Jaap Melkman en Arie Addicks. Kort daarna doet de *Sicherheitspolizei* een inval in de drukkerij van Wessel. Het Parool vinden ze er niet, maar wel belastend ander materiaal. Wessel en zijn twee medewerkers verzwijgen dat ze Het Parool hebben gedrukt. Ze worden al gauw naar een Duits concentratiekamp gestuurd.<sup>20</sup>

Ook de nieuwe drukker, Jan Willem Dupker, houdt het maar kort vol. Hij is doodsbenuwd voor de Duitsers. Via-via wordt in Zandvoort een nieuwe drukker gevonden: Wim Gertenbach, die voor de oorlog voor de SDAP heeft gedrukt. Hij wordt bij het drukken van Het Parool geholpen door zijn drukkers Piet Paap en IJs de Jong.

*‘De ergste en meest begane fout is:  
meedoen,  
in de naïeve veronderstelling  
iets tegen te kunnen houden.’*

<sup>20</sup> Wessel Eikelenboom en Odo Croiset overleven de oorlog; Willem Snudo komt op 11 juli 1942 in Sachsenhausen om.

## EEN OPDRACHT VAN DELICATE AARD

Nadat Ad Dupker, zoon van drukker Jan Willem Dupker, op papier de kop van Het Parool heeft ontworpen, moet er een loden drukvorm van worden gemaakt: een cliché. Frans Goedhart benadert een clichémaker en zegt hem dat het om een 'opdracht van delicate aard' gaat. 'Het zijn ook delicate tijden', antwoordt de man, die begrijpt dat het om iets voor het verzet moet gaan. Hij knipt het ontwerp in tweeën en laat zijn personeel – dat van niets weet – de kop

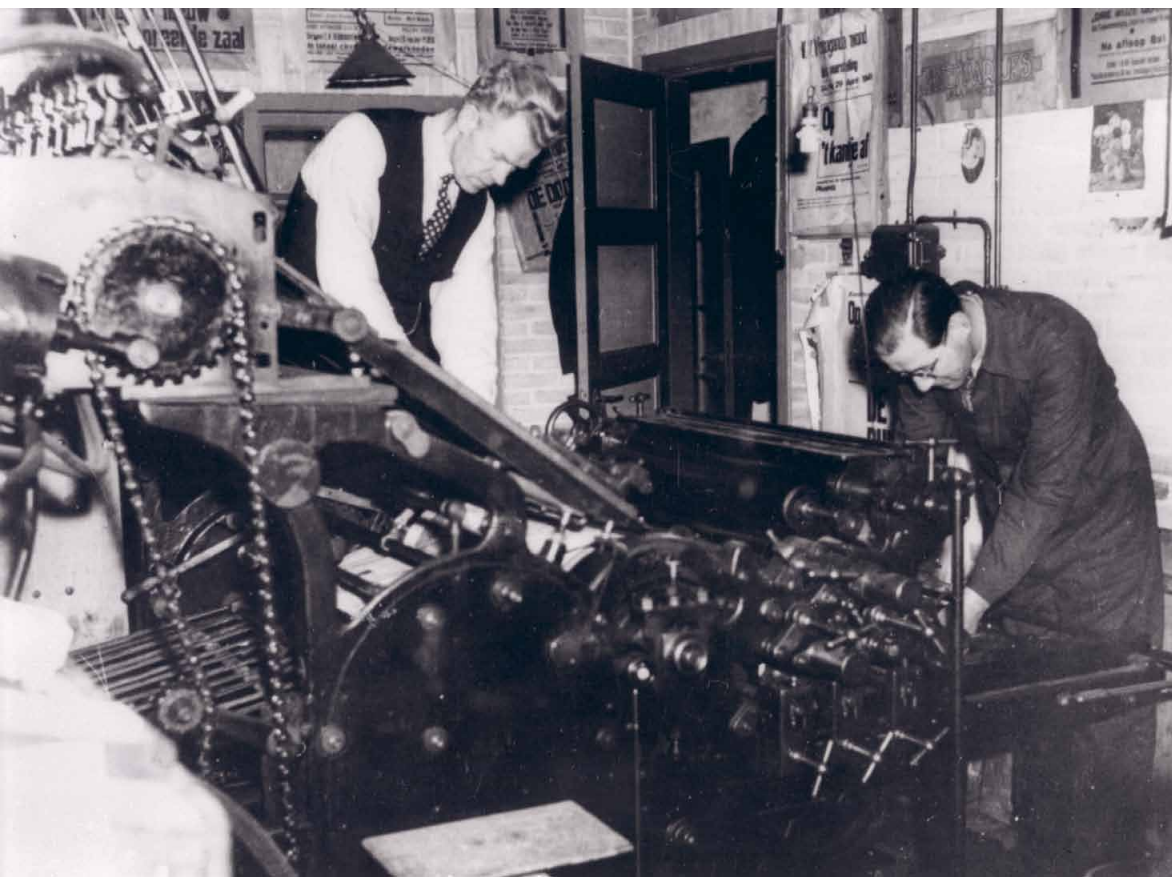
clicheren als HET OOLPAR. Als het cliché klaar is, zaagt hij het zelf doormidden en zet het weer in elkaar als HET PAROOL. De kop wordt voor het eerst gebruikt in nummer 19, de eerste gedrukte editie van Het Parool. De in elkaar geslingerde O's in het ontwerp zijn toeval. Ad was geen professioneel tekenaar. Al tekenend merkte hij dat het ontwerp te breed werd en maakte hij de boel passend door de twee O's door elkaar te laten lopen.



HET PAROOL







*links* Herengracht 524, waar de eerste redactievergadering van het illegale Parool plaatsvond  
*boven* Drukkerij Gertenbach in Zandvoort met Paroolmedewerkers Piet Paap (*links*)  
en IJs de Jong (*rechts*)



Vrij Onverveerd

No.1.

10 Februari 1941.

WIJ WILLEN DIT NIET!

N.S.B. wil den burgeroorlog:  
Zij zullen hem hebben!  
Wehrmacht geeft zich gewonnen.

De week van Zondag 2 Februari tot Zondag 9 Februari was een week van terreur over Nederland, een week die de belichaming was van de meest schaamteloze woordbreuk der Duitse bezetters.

Het kost moeite zijn kalme te bewaren. Het kost moeite alleen maar zakelijk te boekstaven wat deze week ons bracht. Puntsgewijze ziet de lijst, die de Duitse rechtsverkrachting van deze week uitbeeldt (wie had voor het overige iets anders van deze lieden verwacht?) er als volgt uit:

1. Personen, die een ambtseedig beroep uitoefenen en die als Jood moeten worden beschouwd, mogen dit beroep na 1 Mei 1941 alleen nog voor Joden uitoefenen. Hiermede worden onze Joodse artsen, juristen, tandartsen, apothekers, makelaars enz. uit de Nederlandse samenleving gestoten.
2. Het Nederlandse identiteitsbewijs van hele of gedeeltelijke Joden zal met een B-I of B-II afgestempeld worden. B beteekent "bastaard". Het Duitse onderwereldbrein had het niet grievender, niet krenkender kunnen uitdenken. Doch zo ooit, dan stempelde hier de vrucht van de geest de giftige misdadigheid van het nazidom.
3. De Nederlandse Boekenweek is verboden. Motief: zij stelt te weinig Duitse boeken tegenover Nederlandse boeken. 75.000 exemplaren van "Het Geschenk", die afgedrukt waren, kunnen aan de vernietiging prijsgegeven worden.
4. Het jubileumsfeest van den voordrachtskunstenaar Paul Huf in Hamdorf in Laren werd door N.S.B.ers, gesteund door geuniformde Duitsers, onmogelijk gemaakt. Een en ander ging vergezeld van heftige anti-semietische demonstraties. Terzelfdertijd werden elders in den lande, o.a. in Den Haag, soortgelijke vernederende en ontorende acties ontloktend, alles kennelijk met goedkeuring en onder aanmoediging van de Duitse S.S., de radicale elementen der nazi-partij en van de groene politie. De Wehrmacht, die minder op onrust en onlusten in het bezette gebied gesteld is, heeft zich gewonnen gegeven; zij kan blijkbaar niet tegen de raddraaiers van de S.S. meer op. In Amsterdam speelden zich schandelijke tooneelen af. De N.S.B. trachtte op het Rembrandtplein en in de Jodenbuurt in samenwerking met de groene politie een pogrom op touw te zetten.
5. Twee commissarissen der koningin werden zonder inachtneming van enige vorm aan de dijk gezet. Van de drie nieuwe commissarissen, die terzelfdertijd benoemd werden (de derde in de plaats van den overleden Baron Roëll) zijn twee landverraders, namelijk N.S.B.ers, terwijl de derde, een crypto-fascist, zich eveneens gaarne als knecht ter beschikking stelt van den Duitsen overweldiger.
6. Het dagblad "De Maasbode" werd verboden. Aan andere bladen werden hoge boeten opgelegd. De heer Max Blokzijl, reeds eerder bekend als agent van den Duitser en benoemd tot commissaris voor de Christelijke Pers, werd aangesteld als toezienend voogd van de redactie van "De Standaard". In verband hiermede trad dr. Colijn af als hoofdredacteur.
7. In Hilversum werden enige tientallen notabelen gearresteerd na de een of andere Duitse rel, waarbij een Duitse schildwacht gedood of gewond zou zijn. Nagenoeg alle Hilversumer medici werden gevangen gezet, behalve natuurlijk de N.S.B.er dr. Schouten, een chirurg, die bekend staat om zijn landsverraderlijke gezindheid, zijn onbekwaamheid en zijn intriges. Deze heer probeert thans de patienten van zijn gearresteerde collega's naar zijn practijk over te hevelen!

# HET PAROOL

VRIJ ONVERVEERD

## DE JONGSTE REDE VAN DE KONINGIN.

Koningin Wilhelmina heeft 30 Juli j.l. voor de microfoon van Radio Oranje een rede uitgesproken, waarvan wij hieronder den letterlijken tekst laten volgen:

Landgenooten in alle deelen des rijks! Nederlanders in het buitenland!

Terwijl de grootste slag, die sedert menschenheugenis geleverd is in schier ononderbroken hevigheid woedt in het Oostelijk deel van de wereld, komen berichten tot ons van verwickelingen en dreigend oorlogsgevaar in de onmiddellijke nabijheid van Nederlandsch-Indië. Meer dan ooit gaan thans mijn gedachten als draagster van goede wenschen uit naar allen, inwoners van het groote Nederland onder de keerkringen. In voortdurende gedachtenwisseling en samenwerking met de Britsche en Amerikaanse regeeringen, volgen ik en mijn raadslieden de ontwikkeling der gebeurtenissen. Van de Nederlandsche regeering waren nooit agressieve maatregelen te vreezen, maar zij is en blijft vastbesloten ten strijde te gaan indien ons gebied gewapenderhand zou worden bedreigd en het is buiten alle twijfel, dat wij, als in verband met de aardrijkskundige ligging van Nederlandsch-Indië de omstandigheden daartoe zouden nopen, in bondgenootschappelijk verband den opgedrongen strijd zullen aanvaarden.

In deze dagen van spanning is het meer dan anders voor mij een grond van vertrouwen, het beleid van zaken in handen te weten van den persoon van den gouverneur-generaal, den flinken en kordaten geest waar te nemen van alle groepen der bevolking en de manhaftigheid en paraatheid te vernemen van de zich steeds uitbreidende land-, zee- en luchtmacht.

En al staat Nederlandsch-Indië op den voorgrond, ik vergeet geenszins de deelen van ons rijk op het westelijk halfrond, liggende binnen een gebied, waarin eveneens de oorlogsfakkels zijn verbreiding kan brengen.

Ik weet, dat op de offering van de bevolking, de overheid en de weermacht nimmer tevergeefs een beroep zal worden gedaan.

### De V-actie.

Met vreugde en groote voldoening — dat in het bijzonder tot alle landgenooten in het vaderland — heb ik den weerklank gehoord, welke van Noorwegen tot Griekenland het denkbeeld van de V, het symbool van de overwinning, gevonden heeft bij al die thans naar het herkrijgen van hun vrijheid hunkerende volkeren. Nimmer is er vrijer, grooter en grootscher volkstemming gehouden, nimmer is er stilliger veroordeeling geweest van een stelsel en zijn barbaarsche toepassing, van een dwingeland, die miljoenen

zijn wil tracht op te leggen. Nooit werd op zulk een groote schaal de vaste wil tot uiting gebracht eigen onafhankelijkheid en zelfstandig volksbestaan te herwinnen. Deze spontane gebeurtenissen is veelbelovend voor de toekomst. Zij zal ongetwijfeld van overweldigend belang zijn voor ons allen als het uur der vrijheid slaat.

Zij stelt onze vrijheidsdrang, de sterke drijfveer van ons prachtig lijdelijk verzet, in de stralen van het volle daglicht.

### Onze toekomst.

Het is omtrent een gelukkiger toekomst, die wij, dank zij het wereldgebeuren naderbij zien komen, dat ik enkele oogenblikken tot U wil spreken. Hier richt ik mij tot het rijk in zijn geheel en ik verzoek U de volgende mededeelingen te beschouwen als een vervolg op mijn vorige radio-uitzending. Het zal U door den Oranje-Zender bekend zijn, dat een gereconstrueerd kabinet is opgetreden. Opdracht tot de reconstructie en leidende gedachte daarbij is geweest het bereiken van de meest volledige samenwerking ten aanzien van den arbeid, die aan de bevrijding van Nederland moet voorafgaan. Zoowel de wijziging in de organisatie onzer defensie en de hergroepering staan in dit teken. Belast met de zware verantwoordelijkheid om de voorbereiding en de deelneming van den vrijheidsoorlog tot de grootste hoogte op te voeren, heeft dit gereconstrueerde kabinet zijn taak hier ter hand genomen. In het bijzonder zal het de noodige maatregelen moeten voorbereiden om het na mijn thuiskomst optredende bewind in staat te stellen een krachtig beleid te voeren en o.m. maatregelen te treffen om de verraders hun welverdiende straf niet te laten ontgaan.

Het kabinet is voornemens bij terugkomst in het vaderland ontslag te vragen ten einde mij in de gelegenheid te stellen nieuwe raadslieden te kiezen. Naast een krachtiger, doelbewust beleid, zal dit in Nederland gevormde kabinet zich met bekwaamheid en voortvarendheid moeten kwijten van zijn taak tot herstel in den ruimsten zin en tevens de herziening van onze grondwet ter hand moeten nemen, opdat zoo spoedig mogelijk de nieuwe toestand kan ingaan, waarin naast de veranderingen, die Nederland zelf betreffen, tevens de toekomstige verhouding van de verschillende deelen van het Koninkrijk in het rijksverband geregeld kunnen worden. Om aan de voorbereiding daarvan deel te nemen, zal een commissie uit alle deelen van het rijk bijeengeroepen worden. Nevens deze herziening van algeheele structuur van het koninkrijk, zullen ook — ten einde de staatsinstellingen daarmee in overeenstemming te brengen — ontwerpen moeten worden samengesteld, waarover de aangewezen instanties in elk deel zullen worden gehoord.



# de Stormklok luidt!



**jongeren!**

vecht mee voor het democratische socialisme

in de rijen van de **a.j.c!**

*Frankie Kuyper '33*

**de olympiade onder dictatuur**  
**tentoonstelling:**  
**sport, kunst, wetenschap, documenten**

**de olympiade onder dictatuur**



**amsterdam**  
**augustus**  
**1936**  
**gebouw**  
**de geelvinck**  
**singel 530**

Veel Paroolmedewerkers van het eerste uur verzetten zich al ver voor de oorlog tegen het opkomend fascisme. Bijvoorbeeld in de AJC (de jeugdbeweging van de SDAP, de voorloper van de PvdA) of door mee te werken aan de tentoonstelling tegen de Olympische Spelen in nazi-Duitsland in 1936.



September 1941 - maart 1942



Het Scheveningse strand met ijsgang bij het Kurhaus, 1942

# ‘Heraus! Sofort! Es wird geschossen!’

Als de eerste gedrukte editie van Het Parool in augustus 1941 verschijnt, rommelt het in de redactie. Aanleiding is het boek *The Rape of the Netherlands* van minister Van Kleffens dat in Engeland is verschenen. Delftse studenten stencilen een vertaling van het boek en verkopen het voor tweeënhalve gulden. De opbrengst is voor Het Parool. In het boek rechtvaardigt Van Kleffens het Nederlandse neutraliteitsbeleid van voor de oorlog en dat is Frans Goedhart een doorn in het oog. Hij schrijft een kritisch artikel voor Het Parool, maar Koos Vorrink wil niet dat het geplaatst wordt. Frans vindt dat Het Parool de verziekte vooroorlogse verhoudingen wel aan de kaak móet stellen. ‘Wij dienen openlijk uit te spreken dat wij deze barbaarse en totale strijd tegen het Duitse beest niet tot het bittere eind voeren, om straks weer de schuilkelderpolitici op het kussen terug te zien keren en om de impotente politieke partijen, die machteloos zijn gebleken om de vooroorlogse misère doelmatig te bestrijden, weer op het toneel te zien verschijnen.’<sup>21</sup> Bevrijding betekent voor Frans ook vernieuwing van de samenleving. Het kapitaal mag niet langer de overhand hebben. Niet alleen politieke democratie, óók economische en sociale democratie! Koos en Lex Althoff staan lijnrecht tegenover hem en de rest van de redactie. Frans bevuilt het eigen nest, vindt Koos. Zolang het oorlog is, is het beter om hier niet over te praten, de rijen gesloten te houden en alle energie te gebruiken om de Duitsers te bestrijden. Stuuf Wiardi Beckman weet een bemiddelende rol te spelen en de boel bij elkaar te houden. Frans’ artikel wordt niet geplaatst. Echt opgelost is het verschil van inzicht in de redactie niet.

Ondertussen is Sieg Vaz Dias in de zomer van 1941 in contact gekomen met de Nederlandse geheim agent Aart Alblas (‘Klaas’) die met een zendkoffer in bezet gebied is geparachuteerd. Hoewel Klaas alleen berichten mag

<sup>21</sup> NIOD, toegangsnummer 185C, inventarisnummer 191: opstel van Frans Goedhart, zonder datum.



seinen die van militair belang zijn, wil hij ook Siegs berichten doorseinen. Zo is er eindelijk contact met Londen, al is het beperkt. Omdat de Duitsers zenders proberen uit te peilen, kan Klaas niet meer dan twee keer per dag tien minuten zenden.

In oktober 1941 wordt aan de kust een tweede agent aan land gezet: Peter Tazelaar. Hij is speciaal gekomen om een bericht aan Stuuf Wiardi Beckman over te brengen: een verzoek op microfilm om naar Engeland te komen, ondertekend door koningin Wilhelmina. De koningin en minister-president Gerbrandy willen dat hij zitting neemt in de regering in ballingschap. Radio Oranje bevestigt in code de authenticiteit van het bericht. Via de zender van Klaas krijgt Frans toestemming om mee te komen. Ze zullen vanaf een boot worden opgepikt van het strand. Nu is het alleen nog wachten op nadere instructies vanuit Londen.

In de verspreidersorganisatie in Amsterdam loopt het in diezelfde tijd helemaal mis. Na een anonieme tip wordt Paroolverspreider Nico Snijders verhoord door de politieke recherche. Het spoor leidt de rechercheurs verder naar Arie Addicks. Als twee Nederlandse agenten hem thuis willen ophalen voor verhoor, komt het in zijn zolderkamer tot een vechtpartij. Een van de agenten trekt zijn revolver. Aries moeder wordt in haar arm geraakt, zijn vader dodelijk getroffen en Arie weet te vluchten. Een paar weken later komt het midden op straat tot een schietpartij en schiet Arie een agent van de *Sicherheitspolizei* neer. Op 27 september lukt het de Duitsers om hem op te pakken. Arie wordt zwaar verhoord, snel terechtgesteld en ter dood veroordeeld. Wachtend op de uitslag van zijn gratieverzoek schrijft hij in de cel een overdenking op de achterkant van een kartonnen kaart met het huisreglement van de gevangenis. 'Oh, die onzekerheid. Ik hoop dat zij die over het gratieverzoek gaan, nobele mensen zijn, die mijn geval mild en menselijk zullen beoordelen. Om Gods wil en voor mijn moeder, laat mij leven.'

*'Om Gods wil en voor mijn moeder,  
laat mij leven.'*

Aries gratieverzoek wordt afgewezen en op 8 oktober 1941 wordt hij gefusilleerd. In de stad hangen aanplakbiljetten waarop de voltrekking van het vonnis bekend wordt gemaakt. De landelijke en regionale dagbladen plaatsen de bekendmaking ook, kennelijk zoals de Duitsers hebben voorgeschreven, in exact dezelfde bewoordingen.

Het blijft niet bij de arrestatie van Nico en de fusillade van Arie, want kort na de inval in diens woning pleegt AJC'er Henk Buter verraad. De geestelijk beperkte Henk is jaloers op Arie omdat hij gezocht wordt. Henk vindt dat 'erg gewichtig'.<sup>22</sup> Om ook aandacht te krijgen stuurt hij de politie een anonieme brief waarin hij schrijft dat Henk Buter weet waar Arie Addicks is. Als hij daarop gearresteerd wordt vindt hij dat 'interessant, evenals het fouilleren.'<sup>23</sup> Henk kent veel AJC-verspreiders en nadat de *Sicherheitspolizei* hem heeft overgehaald hun namen te noemen, wordt de een na de ander opgepakt.<sup>24</sup> Onder hen is de 18-jarige Karel Witmond, die eerst nog wekenlang vrij rondloopt. Karel gaat gewoon naar zijn werk en vertrouwt op een smalle gang die aan de achterkant van het bedrijf naar buiten leidt. 'Ik had me voorgenomen bij eventuele onraad via die gang de benen te nemen. Achteraf een naïeve gedachte want ik had helemaal geen onderduikadres en bovendien zou hoogstwaarschijnlijk mijn moeder of vader in mijn plaats meegenomen worden. Naarmate de tijd na de arrestatie van mijn makkers verstreek, werd ik wat rustiger en zette ik de gedachte aan arrestatie eigenlijk uit mijn hoofd.'<sup>25</sup>

Op 12 november lichten de Duitsers Karel midden in de nacht van zijn bed. Hij wordt de trap afgeduwd en op de straat een auto ingeduwd. 'De rit ging door een verduisterd Amsterdam, je zag bijna niets. Na een korte rit stopte de auto en hoorde ik een hek opengaan. Ik was naar het Huis van Bewaring op de Weteringschans gebracht. Ik moest uitstappen en werd overgedragen aan de bewakers. Ze brachten me naar de eerste verdieping

<sup>22</sup> Nationaal Archief, CABR-dossier Henk Buter.

<sup>23</sup> Ibidem.

<sup>24</sup> Ibid. Vanwege het verraad wordt Henk na de oorlog gearresteerd. Er wordt onderzoek gedaan naar zijn geestesvermogens. Zes dagen nadat het rapport hiervan is verschenen, wordt hij onmiddellijk in vrijheid gesteld, 'omdat voortzetting van de bewaring, gezien de geestelijke toestand van betrokkene in verband met de ernst van de feiten en gedragingen, waarvan hij verdacht wordt, redelijkerwijs niet is gerechtvaardigd.'

<sup>25</sup> Witmond, Carolus, J., Prijsgegeven geheimen, 1999, pag. 37-38.

en openen een deur van een cel. Ik kreeg een deken en iets op wat een kussen leek. Even ging het licht aan en ik zag dat ik niet alleen was. Met een klap sloeg de deur dicht en werd de grendel ervoor geschoven. Ik zocht een plaatsje op de grond en sliep ondanks de dramatische gebeurtenissen vreemd genoeg vrij snel weer in.’<sup>26</sup>

Onder de meer dan tien Paroolmedewerkers die worden opgepakt is ook Jaap Melkman. Jaap is de contactpersoon tussen de verspreiders en de redactie. Als de *Sicherheitspolizei* hem komt arresteren is hij niet thuis, maar is Frans daar toevallig.<sup>27</sup> De Duitsers weten niet wie ze voor zich hebben, vinden geen belastend materiaal op hem en hij mag gaan. Frans duikt direct onder. Vijf maanden later wordt Jaap alsnog gearresteerd. Hij geeft geen namen prijs. Zo blijven de redactieleden buiten schot.

Als de arrestatiegolf in december 1941 lijkt uit te doven, halen de achtergebleven Paroolmedewerkers enigszins opgelucht adem. Gaandeweg is Het Parool een centrum van allerlei vormen van illegaliteit geworden en zijn de risico's groter geworden, zien Frans en de andere redactieleden. Daarom besluiten ze dat er een schaduwredactie moet komen die de leiding kan overnemen als zij zelf worden uitgeschakeld. De leden moeten gelijkgestemd zijn, dezelfde journalistieke kwaliteiten hebben en niet door ander verzetswerk bij de Duitsers in het vizier zijn gekomen. Jaap Nunes Vaz stelt voor om te gaan praten met een groep die in Den Haag al langer voor Het Parool werkt. Het zijn drie jonge intellectuelen: Wim van Norden, die docent economische wetenschappen was in Rotterdam, Kees de Groot, die na de Nederlandse capitulatie was gaan werken op het departement van Economische Zaken en moeite heeft met de sfeer daar, en Jan Meijer, die perschef was bij de KLM. Frans zoekt hen op. In de woning van Jan Meijer, boven café De Posthoorn aan het Smidsplein, zijn ze een hele nacht met elkaar in gesprek. ‘Zoekend, tastend’, aldus Wim van Norden. ‘Niet over de vraag of je in staat bent om honderd kilo kranten te vervoeren, maar over de vraag: wat vind je van de oorlog? Hoe sta je tegenover voortzetting

<sup>26</sup> Witmond, Carolus, J., Prijsgegeven geheimen, 1999, pag. 40-41.

<sup>27</sup> Keizer, Madelon de, Het Parool, verzetsblad in oorlogstijd, 1991, pag. 190, naar: verslag Goedhart, 28 november 1955.

<sup>28</sup> Jacobs, Hans (regie) Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 1, 1989.

daarvan?’<sup>28</sup> Ze delen een socialistisch toekomstbeeld en vinden elkaar in de overtuiging dat elk verzet zin heeft om de bevrijding en die toekomst dichterbij te brengen.

Ondertussen is Het Parool, ondanks alle arrestaties, blijven verschijnen: twee nummers in oktober, drie in november en twee in december. De ontwikkeling van de oorlog is hoopvol, houdt de redactie de lezer voor. Nadat Hitler in juni 1941 de Sovjet-Unie is binnengevallen en zijn troepen aanvankelijk razendsnel oprukten, is de Duitse *Blitzkrieg* voor de poorten van Moskou stil komen te staan. Begin december zijn de Engelsen een offensief in Noord-Afrika begonnen en dringen zij daar Hitlers bondgenoot Italië terug. Japan is in Azië een agressieoorlog begonnen en heeft op 7 december de Amerikaanse vloot in *Pearl Harbor* aangevallen. De Verenigde Staten hebben Japan daarop de oorlog verklaard. Omdat Japan een bondgenoot van Duitsland is, heeft Hitler op zijn beurt de Verenigde Staten de oorlog verklaard. Nu vecht nazi-Duitsland dus niet alleen aan twee fronten – tegen Engeland in het westen en de Sovjet-Unie in het oosten – het heeft ook de gigantische militaire en economische macht van de Verenigde Staten tegenover zich staan.

In de krant van 27 december 1941 spreekt de redactie Nederlanders die bang zijn dat Japan Nederlands-Indië zal bezetten moed in. De krant richt zich tot de ‘zwartkijkers’ die verkondigen dat ‘Engeland te laat’ is en dat ‘Amerika slaapt’. De redactie somt het op: de Engelsen die terugwijken op Malakka, een hevig bombardement op Manilla en de slagkruiser *Prince of Wales* die door de Japanners tot zinken is gebracht, ‘en zie, daar zitten alweer duizenden landgenoten in zak en as. O, gij pessimisten, gij zwakke landgenoten, wanneer zult gij eindelijk leren de dingen om u heen te zien in hun ware verhoudingen en, vooral, op hun ware grondslagen? Want

‘O, gij pessimisten, gij zwakke  
landgenoten, wanneer zult gij  
eindelijk leren de dingen  
in hun ware verhoudingen te zien?’

waarlijk: de vrijheid zal winnen! Omdat zij belichaamd is in de sterkste combinatie van mogendheden, die ooit de strijd aanbond tegen een militair monster in Duitse gedaante: een combinatie van de Verenigde Staten, geëscorteerd door vrijwel alle Midden-Amerikaanse staten: van Engeland met zijn dominions en alle overige leden van de “*British Commonwealth of Nations*”, met Australië, Brits-Indië, Canada, Nieuw-Zeeland; van het gigantische Russische rijk met zijn 200.000.000 eendrachtige bewoners; van Nederlands-Indië met zijn onmetelijke grondstofrijksdommen. Tegen die combinatie, die een wereld omspant, vecht Duitsland met als enige bondgenoot het machteloze, allengs zelfs belachelijk geworden Italië. En dan dacht gij, zwartgallige landgenoot, dat Hitler het zou kunnen winnen?’<sup>29</sup>

‘Gij landgenoot die u al te licht laat meeslepen door wat vijandelijks succes’, richt Het Parool zich direct tot de lezer, ‘gij die aan de kant staat met uw kritiek op Engeland in Amerika, besef dat aan het eindelijk lot van Hitler en zijn trawanten niets valt te veranderen, maar dat het mede van u afhangt op welk ogenblik dat lot zich zal voltrekken! Van U! Erken Uw taak; erken Uw plicht! Doe de vijand afbreuk waar gij kunt! Saboteer zijn maatregelen! Werk niet voor hem! Beschouw hem van dag tot dag, van uur tot uur, van minuut tot minuut als de gemene overweldiger die hij is.’<sup>30</sup>

In december is Stuuf niet op de redactievergaderingen. Hij is ziek, zegt Koos. Via Sieg Vaz Dias komt Frans al snel achter de werkelijke reden. Op 9 december zouden Stuuf, geheim agent Peter Tazelaar en OD-verzetsman Gerard Dogger vanaf het strand van Scheveningen worden opgepikt en naar Londen worden gebracht. Het rendez-vous is mislukt; de boot kwam niet opdagen. Frans is ontstemd. Londen had toch toestemming gegeven dat hij meeding? Waarom hebben Stuuf en Koos dit verzwegen? Hij had de Paroolredactie al ingelicht over zijn mogelijke vertrek, zodat ze zich erop konden voorbereiden. Frans vermoedt dat Koos wil voorkomen dat hij zijn radicale opvattingen in Londen laat horen. Koos bezweert hem dat dit niet zo is. Stuuf zou naar Londen gaan op uitnodiging van koningin Wilhelmina. Dat is een regeringszaak, terwijl de reis van Frans een privé-aangelegenheid is. Zulke zaken hoor je strikt gescheiden te houden.



De gebeurtenis levert opnieuw spanning op in de redactie en het zet de relatie tussen Frans en Koos verder onder druk. Frans wil zijn poging om naar Engeland te gaan niet opgeven en bij de volgende vertrekpoging is hij erbij. Via Radio Oranje ontvangen ze het gecodeerde bericht dat een boot hen in de nacht van 18 op 19 januari 1942 tussen vier en vijf uur 's ochtends vanaf het strand in Scheveningen zal oppikken.

Naast Stuuf, Frans, agent Peter Tazelaar en de OD-verzetsman Gerard Dogger, is er die nacht nog een OD-man bij: Willem Padeloup. Hij zal een zender in ontvangst nemen en niet meegaan. De afgesproken plek is een kleine pier. Het is oppassen, want de Duitsers patrouilleren en houden vanaf de boulevard het strand scherp in de gaten. Dat het strand vol ligt met kruierend ijs maakt het nog gevaarlijker, want daardoor zijn ze goed zichtbaar. Terwijl Peter en Gerard op de kop van de pier plat op hun buik de wacht houden, verschuilen Frans, Stuuf en Willem zich in een ongebruikte bunker bij een trap aan de voet van de boulevard. Frans is van tevoren verteld hoe het wachtlopen verloopt en dus niet verbaasd als hij op de boulevard stappen hoort. Hij hoort ze de trap afkomen 'en opeens hoorden wij een ontzettend geschreeuw: "*Heraus! Heraus! Sofort! Es wird geschossen!*" En een halve divisie moffen sprong rond om en op onze bunker, voorzien van handgranaten, geweren en elektrische lantaarns.'<sup>31</sup>

Gealarmeerd door het geschreeuw en het licht van de lantaarns laten Peter en Gerard zich bij de pier in het ijskoude water glijden. Ze blijven onopgemerkt en weten te ontkomen. De anderen worden afgevoerd, gevangengezet en verhoord. De Duitsers zijn door een infiltrant op de hoogte gebracht, blijkt later, al wisten ze niet wie ze zouden arresteren. Enkele maanden later volgt door verraad van Willem Padeloup een golf van arrestaties in de OD-verzetsorganisatie. De Duitsers hebben hem laten 'ontsnappen' en hij is als *V-Mann*<sup>32</sup> voor hen gaan werken.

<sup>29</sup> Het Parool, 27 december 1941.

<sup>30</sup> Ibidem.

<sup>31</sup> Keizer, Madelon de, Het Parool 1940-1945, verzetsblad in oorlogstijd, 1991, pag. 199, naar: F.J. Goedhart, Parl. Enq, 4C1, pag. 670.

<sup>32</sup> *V-Mann*: vertrouwensman, iemand die in het geheim voor de Duitsers werkte en informatie aan hen doorgaf.

Willem is onder druk gezet: zijn half-joodse verloofde zal het niet overleven als hij niet meewerkt.<sup>33</sup>

Ook voor Het Parool heeft de arrestatie op het strand gevolgen. Terwijl Stuuf kan volhouden dat hij niets van Het Parool weet, vinden de Duitsers bij Frans veel belastend materiaal. Hij is journalist, heeft een complete jaargang van Het Parool bij zich en notities in zijn zakboekje doen vermoeden dat hij met Het Parool te maken heeft. Uit een briefje aan Jan Stallinga dat hij vergeten is te posten, maken ze op dat Wim Gertenbach de drukker van Het Parool moet zijn. De *Sicherheitspolizei* doet een inval in de drukkerij en Wim en zijn medewerkers IJs de Jong en Piet Paap worden gearresteerd. Het spoor leidt verder naar Wim de Tello, de tussenpersoon die Wim Gertenbach namens de redactie heeft gevraagd om Het Parool te gaan drukken. Ook hij ontspringt de dans niet.

Voor Het Parool komt de klap hard aan. En bij deze gevangennemingen blijft het niet, want in januari 1942 slaan arrestaties in de Haagse OD-verzetsgroep over naar de verspreidersgroep van de Haagse editie van Het Parool, die onder de naam Vrijheid verschijnt en een oplage van zo'n duizend stuks heeft. De fanatieke Nederlandse rechercheurs Leo Poos en Marten Slagter, die in dienst zijn van de *Sicherheitspolizei*, zetten alles in het werk om de Vrijheidsgroep op te rollen. Als verspreidster Wilhelmina Schilderink doorslaat en vertelt dat zij de kranten krijgt van Wibo Lans, valt de spil van de Vrijheidsgroep in hun handen. De arrestaties volgen elkaar snel op. Dertien mensen worden opgepakt, onder wie de drukkers van Vrijheid, Wim Gerrese en zijn pleegmoeder en pleegbroer. Wim probeert zijn pleegmoeder te sparen. Hij bekent dat hij met zijn pleegbroer Vrijheid heeft gedrukt, maar zegt dat zijn pleegmoeder er 'vreselijk op tegen' was.<sup>34</sup>

Als de arrestatiegolf in Den Haag voorbij is, komen de spanningen in de redactie tot een uitbarsting. Koos staat met Lex lijnrecht tegenover de overgebleven andere redactieleden, Hans Warendorf en Jaap Nunes Vaz, die de lezers van Het Parool willen wijzen op het falen van de vooroorlogse politiek en willen enthousiasmeren voor een politiek, sociaal en economisch vernieuwd Nederland. Koos en Lex willen die vernieuwing ook, maar blijven erbij dat de oorlog niet het moment is om op die vernieuwing in te zetten. De rijen moeten gesloten blijven: eerst de Duitsers eruit. Stuuf

## DE PTT-MAN



De uit de AJC afkomstige Jan Stallinga die sinds het voorjaar van 1941 betrokken is bij Het Parool, ontwikkelt zich tot de drijvende kracht achter de distributieorganisatie van de krant. Om de kranten opvallend bij de onderverspreiders in het land te krijgen, krijgt hij hulp van Jaap Lambeck. Jaap heeft de perfecte valse identiteit voor dit werk kunnen aannemen. Met zijn uitstekend vervalste papieren gaat hij door voor Loffers,

medewerker van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT). Hij heeft een PTT-uniform en kan met zijn papieren ook in de postwagons van de treinen komen. De PTT'ers die daar met hun postzakken bezig zijn, weten niet beter dan dat hij een collega is. De postzakken die Jaap bij zich heeft, zitten altijd vol met de laatste editie van Het Parool. Ze worden door Jaap met grote zekerheid bij onderverspreiders in het hele land afgeleverd.

is gearresteerd en kan geen bemiddelende rol meer spelen. Zonder zijn matigende invloed loopt het conflict uit de hand. In maart 1942 stappen Koos en Lex uit de redactie.

Na alle arrestaties en het vertrek van Koos en Lex is Het Parool op sterven na dood. Van de zeven redactieleden zijn alleen Hans en Jaap nog over. Parooldrukker Gertenbach is door de Duitsers gearresteerd, in Amsterdam zijn bijna alle verspreidersgroepen opgerold, in Den Haag is de Vrijheidsgroep opgepakt en is drukker Gerrese gearresteerd. De schaduwredactie kan de lege plekken in de redactie opvullen. Maar de Paroolorganisatie moet opnieuw worden opgebouwd. Er moet snel een nieuwe drukker komen, zodat de Duitsers niet merken dat ze Het Parool in het hart geraakt hebben. Het Parool móet blijven verschijnen. Maar hoe?

<sup>33</sup> Als het de verzetsgroep OD duidelijk wordt dat Willem Padeloup verraad heeft gepleegd en als *V-Mann* voor de Duitsers werkt, geeft de OD-leiding opdracht hem te liquideren. Dat gebeurt op 7 januari 1943.

<sup>34</sup> Willems pleegmoeder Wilhelmina Kockx wordt op 11 augustus 1942 vrijgelaten.

van zijn rijwiel, gepleegd op 1 Sept. 1941 tusschen 15.55 en 16 uur Van Woustraat, alhier. Geen verm. Waarde f 35.-

23  
23

*Wissel overgegeven. 3 art. de Jong*  
*" overgenomen. 3 art. [initials]*

207

Rapporteert de A.P. M. Kuiper, d.d. Nieuwe Doelenstraat, dat hij op 2 September, 1941, te circa 18.15 uur, met de A.P. Doudt, d.d. aan het zelfde Bureau, op last van de SICHERHEITS POLIZEI, Euterpestraat 99, alhier, een arrestatie/verrichtte in perceel Boterdiepstraat 49/III alhier, waar door hun gearresteerd moest worden Arie Teunis Addicks, geboren 24 - 11 - 16 te Amsterdam, kantoorbediende, wonende Boterdiepstraat 49/ III, alhier, tenhuize van zijn ouders.

De arrestatie stuitte op hevig verzet van den te arresteeren persoon en zijn ouders, genaamd: " Martinus Casimir Addicks, geboren 25-11-87 te Amersfoort, van beroep hoofdmonteur gemeente telefoon en Jaapje de Vries, geboren 1-4-93 te Broek en Waterland.

Tijdens de worsteling kwam de vader voornoemd met een mes op A.P. Kuiper af, terwijl de moeder de A.P. Doudt met een hamer te lijf ging. A.P. Kuiper heeft hierop, terverdediging van zijn eigen en eens anders lijf met zijn dienstpistool twee schoten op deze personen gelost, waardoor de vader in zijn borst en de moeder haar elleboog werd getroffen. Beide gewonde personen, zijn door den G.G. En G.D. naar het Onze Lieve Vrouwen Gasthuis overgebracht en daar ter verpleging opgenomen.

De Ap Doudt bekam door de worsteling een bloeditstorting aan zijn rechter been, ter hoogte van den enkel. Ook deze is naar het O.L.V. Gasthuis, vervoerd en daarna naar zijn woning. Van het voorgevallene is in-middels rapport uitgebracht aan den SICHERHEITSDIENST voornoemd.

Alsnog zij vermeld, dat Dr. Tengbergen, Rivierenlaan alhier, eerste hulp verleende. De Politie in de 5e Sectie, 2 e Afdeling is eveneens van een en ander in kennis gesteld. *1 Ebbenhorst*

De Chef van het Bureau Nieuwe Doelenstraat van het gebeurde in kennis gesteld, was spoedig terplaatse aanwezig en heeft voor rapport aan den SICHERHEITSDIENST/zorggedragen. De aanhouding van verdachte, Addicks, die voortvluchtig is, is per politie telegram verzocht.

*Van Ordnungs Polizei*

*O.v.j., P.G., en Kap 25*  
*schuud. afkrijft aan kamer 42 H.B. bezonden door B.p. Jansen.*

148

*Bringt af. Smijder - 4498 - van uit perceel Boterdiepstraat 49 II, Jacob van Leeuwen, geb Leidendorp 6-4-92,*

boven Politierapport: poging tot arrestatie van Arie Addicks  
rechtsboven Aanplakbiljet bekendmaking fusillade Arie Addicks  
rechtsonder Paroolverspreider Arie Addicks



## **Ter dood veroordeeld.**

De Höhere S.S.- und Polizeiführer maakt bekend.

De Nederlandse onderdaan  
A. T. Addicks uit Amsterdam is door  
een krijgsraad der S.S. en politie  
wegens het plegen van een daad  
van geweld jegens een lid van de  
Duitsche politie en wegens het ver-  
boden bezit van wapens ter dood  
veroordeeld.

Het vonnis is voltrokken.

# R





# HUISREGLEMENT VOOR DE POLITIE-GEVANGENIS

## HAUSORDNUNG FÜR DAS POLIZEI-GEFÄNGNIS

### I

Jeder gevangene heeft zich aan het reglement en aan de bevelen der gevangenisbeambten te onderwerpen.

### II

Als een beambte de cel betreft moeten de gevangenen opstaan. De gevangenen mogen van de Deutsche groot gebruik maken.

### III

#### BIJZONDERE VERORDENINGEN

1) Ter handhaving van het Reglement gelden de volgende tijden:

- 6.30 Wekken.
- 6.30 - 8.00 Schoonmaken der cellen, wasschen, ochtendverzorging.
- 11.30 Middageten.
- 17.30 Avondeten.
- 20.00 Lichten uit.

2) Direct na het wekken moet de slaappleats verlaten en weer in orde gebracht worden. Aansluitend daaraan vindt het schoonmaken der cellen, het wasschen en het onbijten plaats. Iedere gevangene is verplicht zijn cel schoon en rein te houden. Bij ontslag moet de cel schoon en zuiver achter gelaten worden.

3) De gevangenen kunnen voor huislijken arbeid binnen de politie-gevangenis opgeroepen worden volgens de regelen van het politiegevangenis-reglement.

4) Het is den gevangenen verboden:

- Uit de ramen te kijken.
- op stoelen, tafels en bedden te klimmen.
- in de gevangenis leven te maken.
- de wanden, deuren of inventaris der cellen te bekladden of te beschadigen.
- zich met de gevangenen der andere cellen door kloppen, roepen, sluiten en andere teekenen te onderhouden of schriftelijke mededeelingen (brieven enz) uit te wisselen.
- diverse voorwerpen met andere gevangenen te ruilen.
- de slaappleats in den tijd van 7 t/m 19 uur te gebruiken, als geen uitzondering is toegestaan.
- met elkander te spreken tijdens het lichten.
- vuiligheid, etenresten, papier of andere voorwerpen uit de ramen te werpen.
- misbruik te maken van de cel.
- te rooken gedurende het lichten of bij ander verblijf buiten de cel.

5) Bezoek is alleen toegestaan na goedkeuring der autoriteiten. Briefwisseling is aan censuur onderworpen.

### IV

Verzoeken of ziektemeldingen zijn te richten aan den gevangenisbewaarder, die ze aan den directeur of arts doorgeeft.

#### KENNISGEVING

1) Overredingen van de voorschriften van het huisreglement en van de bevelen der in dienst van de gevangenis zijnde beambten worden met huisstraffen bestraft.

2) Bij geweldpleging, tegenstand, aanvalshandelingen, vlucht, uitbreek- of zelfmoordpogingen worden de boeien aangelegd of van de wapens gebruik gemaakt.

3) De strafvervolgning volgens de algemeene wetten van strafrecht, b.v. wegens tegenstand tegen den staat, muiterij, mishandeling en vernieling, is daarmede niet opgeheven of uitgesloten.

De Directeur der gevangenis.

C. B. II

### I

Jeder Gefangene hat sich der Hausordnung und den Anordnungen der Gefängnisbeamten zu fügen.

### II

Bei Betreten eines Hafttraumes durch einen Beamten haben die Gefangenen aufzustehen. Die Gefangenen dürfen sich des deutschen Grusses nicht bedienen.

### III

#### BESONDERE BESTIMMUNGEN

1) Für die Durchführung der Hausordnung gelten folgende Zeiten:

- Wecken um 6.30 Uhr.
- Reinigen der Zellen, Waschen, Morgenverpflegung um 6.30 - 8.00 Uhr.
- Mittagskost um 11.30 Uhr.
- Abendkost um 17.30 Uhr.
- Löschen des Lichtes um 20.00 Uhr.

2) Die Lagerstätte ist nach dem Wecken sofort zu verlassen und in Ordnung zu bringen. Im Anschluss daran findet die Reinigung der Zellen, das Waschen und die Einnahme der Morgenverpflegung statt. Jeder Gefangene ist verpflichtet, seine Zelle sauber zu halten. Bei der Entlassung hat er sie sauber zu übergeben.

3) Die Gefangenen können zu häuslichen Arbeiten innerhalb des Polizei-Gefängnisses nach Massgabe der Polizeigefängnisordnung herangezogen werden.

4) Es ist den Gefangenen verboten:

- aus den Fenstern zu sehen;
- Tische, Betten und Sitzgelegenheiten zu besteigen;
- im Polizeigefängnis zu lärmern;
- Zellenwände, Türen und Inventar zu beschmutzen oder zu beschädigen;
- mit Gefangenen anderer Zellen durch Klopfen, Rufen, Pfeifen oder durch sonstige Zeichen in Unterhaltung zu treten und ihnen schriftliche Mitteilungen zu übergeben;
- Gegenstände mit anderen Gefangenen zu tauschen;
- Die Lagerstätte in der Zeit von 7 - 19 Uhr zu benutzen, wenn nicht Ausnahmen gestattet sind;
- das Unterhalten bei dem Aufenthalt im Freien;
- irgendwelchen Schmutz, Speisereste, Papier oder sonstige Gegenstände aus den Fenstern zu werfen
- jede missbräuchliche Benützung der Klingelanlage;
- das Rauchen während der Bewegung im Freien und ausserhalb der Zelle;

5) Der Besuchsverkehr der Gefangenen bedarf der Genehmigung. Der Schriftverkehr unterliegt der Überwachung.

### IV

Gesuche oder Krankmeldungen sind dem Aufsichtsbeamten zur Weitergabe an den Gefängnisvorsteher oder Gefängnisarzt mitzutheilen.

#### HINWEIS

1) Zuwiderhandlungen gegen die Vorschriften der Hausordnung und gegen die Anordnungen der im Polizeigefängnisaußendienst tätigen Beamten oder angestellten Personen werdend urch Hausstrafen geahndet.

2) Bei Gewalttätigkeiten, Widerstand, tätlichen Angriffen, Flucht-, Ausbruchs- oder Selbstmordversuchen erfolgt Fesselung oder Waffengebrauch.

3) Die Strafverfolgung nach den allgemeinen Strafgesetzen z.B. wegen Widerstand gegen die Staatsgewalt, Meuterei, Körperverletzung und Sachbeschädigung wird hierdurch nicht berührt oder ausgeschlossen.

Der Anstaltsleiter.

10695

25 1941

ORANJE-HOTEL

DINS DAG 7 OCT '41

GEWERT VOOR BEVRIJDELD HEB IK DESE ZEKER DOOR  
 MOETEN BETALEN. DE DOOD WAS DE INZET.  
 DEZE PARTIJ HEB IK VERLOREN. (M'DAG, 6 OCT '41)  
 DE TEGENPARTIJ BESCHIKT NU OVER MIJN LEVEN.  
 IK HOOP VURIG, DAT HIJ MIJ HET LEVEN SCHENKT.  
 VOOR HEM IS HET NIETS, VOOR MIJ ALLES EN HET EENIGE  
 MIJN MOEDER ZAL M'N DOOD NIET KUNNEN OVERLEVEN.  
 MIJN VADER IS DOODGESCHOTEN TIJDENS MIJN ONTVANG-  
 TING, MIJN MOEDER GEWOND. IK BEN EEN MAAND  
 LATER GEPAKT. 14 DAGEN DAARVOOR BIJNA GEAR-  
 RESTEERD. HEB TOEN IEM ANDER GESCHOTEN DIE  
 LATER EEN DUITSCHEER BLEEK TEZIJN. IK WIST DIT OEH  
 NIET. HIJ IS EEN BURGERS. NA 9 DAGEN TOT 31 TER DOOD  
 VE AORDEELD. IK HAD DIT NIET VERWACHT.  
 IK BEN SOC. DEM. A.J. C.E.R. GEHELOONTHOUDER EN  
 VERGEMER. IK ZAT ILLEGAAL IN HET WERK VAN HET  
 PAK. VERDEELDE DESE HELFT VAN DE ORLAAG VAN A'DAM.  
 DIT IS NU AFGELOOPEN. MIJN VERB. MAN. IS VOORT VLUCH-  
 TIG. MIJN ADVOCaat IS: DE BRAUW. WESTENDE 29  
 DEN HAAG TOEGEWEEZEN DOOR HET KRIGSGERICHT.  
 HET IS VERSCHRIKKELIJK, DIE ONZEKERHEID ZIEK  
 GRATIE KRUIGEN OF NIET. OH, DIE ONTERT 31 OCT  
 IK HOOP DAT ZIJ DIE OVER HET GARTIE VERZIEKEN  
 GAAN. NOBLE MENSCHEN ZIJN, DIE MIJ GEVA-  
 MILD EN MENSCHELIJK ZULLEN BEDELEN.  
 OM GODSWIL EN VOOR MIJN MOEDER, LAAT  
 MIJ LEVEN.  
 IN NOOD LEERT MEN BIDDEN. DIT GELOF  
 GIK VOOR MIJ.

GRATIE VERZOEK AFGEWEEZEN OP

DINS DAG 7 OCT '41 31 440. DAT

BOEFERD, 20 OCT 1941

Geschreven door Arie Addicks in de cel, in afwachting van de uitslag van zijn gratieverzoek

Maart 1942 - februari 1943



Groep bepakte en bezakte Joden, op de hoek van de Lekstraat in Amsterdam, waarschijnlijk 1942



# ‘Over hun lot geen twijfel mogelijk’

Als de nieuwe redactie met spoed op zoek gaat naar een nieuwe drukker komt de hulp uit een onwaarschijnlijke hoek: van de Haagse Vereenigde Grafische Bedrijven (VGB), een grote drukkerij die in Nederland huisleverancier is van drukwerk voor de Duitse *Wehrmacht*.

Eigenaar van VGB is Arie Meijer, de acht jaar oudere broer van Paroolredactielid Jan Meijer. Arie, die de Duits klinkende achternaam van zijn moeder gebruikt en zich Meijer-Schwencke noemt, collaboreert uit eigen gewin schaamteloos met de bezetter. Zijn contacten met de nazi's gaan terug tot vlak na Hitlers machtsovername in Duitsland in 1933. Meijer-Schwencke doet dan al zaken met een Duits persbureau, waarvan hij de kopij via zijn eigen Vereenigde Persbureaux verkoopt aan provinciale nieuwsbladen in Nederland. Na de machtsovername laat hij zich gauw introduceren bij Hitlers perschef. Het legt hem geen windeieren. De nazi's laten hem in Nederland op een bedekte manier propaganda voor Hitler-Duitsland maken en leveren hem via het genazificeerde *Deutsche Presseverlag* kopij. De onderneming van Meijer-Schwencke floreert, terwijl de nazi's hem ook betalen voor allerlei geheime activiteiten en inlichtingen.

Als de Duitsers Nederland bezetten, is Meijer-Schwencke er als de kippen bij om zijn invloed uit te breiden. Rekenend op zakelijk gewin zet hij zich met veel energie in voor de nazificering van de Nederlandse pers. Als hij er profijt van kan trekken, draagt hij zijn uniform van de Nederlandse SS en maakt hij handig gebruik van zijn contacten bij de *Sicherheitsdienst*, waarvoor hij als *V-Mann* werkt. Om Meijer-Schwencke hangt een sfeer van intriges en hij deinst er niet voor terug om NSB en zelfs Duitse instanties tegen elkaar uit te spelen. ‘Ik speel er van wat ik kan, zolang het duurt’, antwoordt hij als een van zijn werknemers hem verwijt dat hij voor de bezetter werkt.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4, mei '40 – maart '41, tweede helft, 1972, pag. 596.

Toch zijn er ook medewerkers die ervan overtuigd zijn dat Meijer-Schwencke 'goed' is. Zij kennen hem als een charmante en genereuze man die anti-NSB en zeker geen nationaalsocialist is. In hun ogen is zijn optreden één grote maskerade om zijn zakenimperium en werknemers te beschermen. Meijer-Schwencke drijft naast drukkerij VGB enkele uitgeverijen, een reclamebedrijf, een boekhandel en een groothandel in papier en kantoorartikelen. Een enkeling weet dat hij het verzet af en toe een dienst bewijst en daar heeft ook de Paroolredactie ervaring mee. Maar veel belangrijker is dat Het Parool een zeer goede informant bij Meijer-Schwencke heeft: diens secretaris Ajé Noordam.

Ajé is volledig ter goeder trouw en ook actief in het verzet. De functie van secretaris van Meijer-Schwencke heeft hij aangenomen na uitvoerig overleg met Paroolredactieleden Jan Meijer en Wim van Norden. Dankzij Ajé kunnen er bij VGB al langer allerlei valse papieren worden gedrukt. En ook nu is het Ajé die Het Parool bij VGB naar binnen helpt. Hij brengt de redactie in contact met de chef-drukker, die betrouwbaar is. Zolang er geen alternatief is, besluit de redactie gebruik te maken van de zetfaciliteiten van VGB. Tot in juni 1942 een nieuwe drukkerij wordt gevonden die kan zetten en drukken, wordt de krant bij VGB gezet, om vervolgens bij Visser in Bussum te worden gedrukt.

Voor de Paroolredactie is het in 1942 moeilijk om bij de lezer de moed erin te houden. Terwijl de bezetter de duimschroeven bij de bevolking verder aandraait, komt in maart het deprimerende bericht dat Nederlands-Indië in Japanse handen is gevallen. Dit nieuws doet de euforie over het toetreden van de Verenigde Staten tot de oorlog in december 1941 vervliegen. Veel mensen richten hun teleurstelling over de val van Nederlands-Indië op de geallieerden, constateert de krant. Dat is onterecht en gevaarlijk: 'IJverig gevoed door "onze" corrupte pers praat men de Duitsers na inzake de ijdele belofte en laffe vlucht van de Engelsen en Amerikanen, en aldus speelt men de Duitse propaganda in de kaart.'<sup>36</sup> Dat de geallieerden in Nederlands-Indië niet te hulp zijn geschoten, valt volgens Het Parool goed te verklaren. De redactie ziet een verband met de op handen zijnde geallieerde invasie in West-Europa waarover alomt gesproken wordt. 'Het is duidelijk dat de ruim vier miljoen man die in Engeland goed getraind en uitgerust onder



de wapenen staan bijna dagelijks met Amerikaanse en Canadese troepen worden aangevuld', aldus Het Parool. 'Nu er steeds meer materiaal in Engeland geconcentreerd wordt, is gebleken dat het niet verder zenden van versterkingen naar het Verre Oosten geen daad van laffe desertie was, maar van een bewust gekozen tactiek. Omdat men er met het oog op de komende gebeurtenissen blijkbaar de voorkeur aan heeft gegeven deze versterkingen voor Europa te bestemmen, waar men er een groter effect van verwacht. Eerst moet hier in Europa de ineensstorting van Duitsland bevochten worden! Daarna is het bedwingen van Japan in het Verre Oosten voor de gezamenlijk optredende geallieerde mogendheden slechts een kwestie van tijd.'<sup>37</sup>

Het verlies van Nederlands-Indië is zeker niet het enige wat voor een bedrukte stemming zorgt. Bijna alle levensmiddelen zijn op de bon, een groot deel van de productie gaat naar Duitsland en Nederland verarmt in rap tempo. En steeds vaker grijpt de bezetter naar repressie en terreur. Vanaf maart 1942 kammen Duitse commissies bedrijven uit en worden mannen aangewezen om in Duitsland dwangarbeid te doen. In mei en juli worden meer dan duizend vooraanstaande burgers geïnterneerd als gijzelaar. Ze staan met hun leven borg voor sabotage door het verzet en kunnen zonder pardon worden geëxecuteerd. Afschrikwekkend is ook het proces tegen 86 verzetsmensen dat uitmondt in een massa-executie. '72 doodvonnissen zijn met de kogel ten uitvoer gelegd', berichten de dagbladen begin mei op last van de Duitsers.<sup>38</sup>

Verreweg de grootste zorg van de Paroolredactie zijn de anti-Joodse maatregelen. Nadat Joodse Nederlanders in april verplicht zijn een Jodenster te dragen, krijgen zij vanaf mei geen reisvergunning meer, mogen zij niet meer met het openbaar vervoer en mogen zij na acht uur 's avonds niet meer op straat komen. Hun isolement is vrijwel compleet. De Paroolredactie vindt het onbegrijpelijk dat de Joodse Raad aan de uitvoering van deze maatregelen meewerkt. Kon de redactie in 1941 nog

<sup>36</sup> Het Parool, 23 maart 1942.

<sup>37</sup> Ibidem.

<sup>38</sup> De Telegraaf en een groot aantal andere kranten, 4 mei 1942. In dit 'eerste OD-proces' stonden 86 verzetsmensen terecht, voornamelijk leden van de Ordedienst. Anders dan de kranten destijds berichtten, werden 63 van hen gefusilleerd.

begrip opbrengen voor de oprichting en de moeilijke positie van de Raad, inmiddels leent die zich voor werk waarvoor ‘begrip noch vergevingsgezindheid’ bestaat. Natuurlijk ziet Het Parool dat de Duitsers dwang uitoefenen, maar: ‘Er zijn er die fier weigeren. Er zijn er ook die toegeven totdat een bepaalde grens is bereikt en dan weigeren zich verder te laten gebruiken. De Joodse Raad heeft deze grens bereikt, heeft haar zelfs overschreden. Dit is geen kritiek van niet belanghebbende buitenstaanders, maar de klacht van de overgrote meerderheid van onze Joodse landgenoten die de dupe worden van de angstmentaliteit en de al te grote buigzaamheid van de Joodse Raad.’<sup>39</sup> Het argument dat de Duitsers het anders zelf doen, gaat volgens de krant niet op. ‘De Duitsers beschikken op het ogenblik over geen enkel apparaat dat in staat is de bepalingen zo snel en zo accuraat uit te voeren als helaas het geval is met de meer dan 1500 man personeel van de Joodse Raad.’<sup>40</sup>

Als de deportaties van Joodse Nederlanders beginnen, wijdt de redactie hier op 14 juli 1942 bijna de hele krant aan. Het is ‘een onderwerp van zo grote betekenis dat wij alle Nederlanders willen wakker schudden om hun toe te roepen, toe te schreeuwen: de Duitsers zijn bezig de ergste misdaad te begaan waaraan zij zich sedert de bezetting van ons land hebben schuldig gemaakt!’ Volgens Het Parool komen de Joodse landgenoten in Polen in werk- en concentratiekampen onder toezicht van de Duitse politie, zodat ‘over hun lot geen twijfel mogelijk is.’ ‘Door onvoldoende verzet tegen en sabotage van deze vorm van deportatie hebben wij Nederlanders het mogelijk gemaakt’, stelt de krant bitter vast. De redactie weet dat de anti-Joodse maatregelen alleen in Het Joodsche Weekblad mogen worden gepubliceerd, waardoor het lang duurt voordat berichten hierover tot in alle uithoeken van het land doorsijpelen. ‘Daarom is het in de eerste plaats nodig er allerwegen bekendheid aan te geven en de verontwaardiging die het wekt aan te wakkeren tot een vlam van laaiend verzet, dat zich wil uiten in een daad.’

<sup>39</sup> Het Parool, 10 mei 1942.

<sup>40</sup> Ibidem.

<sup>41</sup> Het Parool, 26 mei 1942.

Het Parool waarschuwt dat het niet bij de deportatie van de Joodse Nederlanders zal blijven. Na hen zullen de niet-Joodse Nederlanders volgen. De krant wijst erop dat in juni 1942 de Nederlandse Oost Compagnie (NOC) is opgericht om Germaanse pioniers naar het oosten te sturen. Dat past in de nazipolitiek van de germanisering van de daar veroverde gebieden. Op den duur moeten drie miljoen Nederlanders met de NOC naar het oosten verhuizen om de plek van de daar vermoorde Poolse bevolking in te nemen. 'Dat is de achtergrond van de Duitse plannen waarover in de persconferentie waarin de oprichting van de Nederlandse Oost Compagnie werd aangekondigd met iets te grote openhartigheid werd gesproken.' Des te meer reden om een daad te stellen. 'Zo'n daad hoeft niet altijd een daad van openlijk verzet of van geweldpleging te zijn', benadrukt de krant. 'Zo'n daad is al het verlenen van eenvoudige hulp aan de slachtoffers die daaraan behoefte hebben. Er zijn duizenden Joodse landgenoten die van een ellendige marteldood in Duitse kampen gered kunnen worden als zij slechts over een weinig geld, over het nodige voedsel, maar in de allervoornaamste plaats over een veilig onderdak beschikken.'

In 1942 blijft Het Parool voortdurend aansporen tot verzet. Minder dan voorheen klinkt daarbij kritiek op de oude politiek en Nederlanders die naar de zin van de redactie te veel meebuigen met bezetter. In plaats daarvan houdt de krant de lezer vooral het perspectief op een betere, socialistische toekomst voor ogen. 'Leed en verschrikkingen hebben de drang naar nieuwe maatschappelijke verhoudingen wakker gemaakt', schrijft de krant op 25 september 1942. 'De wens dat eens en voor altijd de mensheid voor een dergelijke catastrofe gespaard mag blijven. Deze drang naar vernieuwing zal na de oorlog begrepen moeten worden.' Gelijkberechtiging van alle klassen door politieke, sociale en economische vernieuwing, daar gaat het om. 'Een nieuwe vrijheid die zich openbaart als enerzijds vrijwaring tegen angst en terreur en anderzijds vrijwaring tegen materieel gebrek.'<sup>41</sup>

*'De Duitsers zijn bezig  
de ergste misdaad te begaan.'*

Voor de Paroolredactie staat in 1942 het leggen van contact met Engeland nog steeds hoog op de agenda. Na de mislukte Engelandvaart van Stuuf en Frans besluit de redactie een weg te zoeken via het neutrale Zwitserland. Redactielid Hans Warendorf kent in Parijs de secretaris van de Nederlandse Kamer van Koophandel Van Dam, die betrouwbaar is en hen vanuit Parijs misschien verder kan helpen. Ajé Noordam is de eerste die met valse papieren naar Parijs gaat om met Van Dam te overleggen. Daarna gaat Jan Meijer, die hulp krijgt van Jos van Poppel om de ontsnappingslijn op te zetten. Van Dam, die Jos heeft aangedragen, kent hem als een bonafide verzetsman. Sieg Vaz Dias is de eerste die in het voorjaar van 1942 langs deze weg naar Engeland gaat, maar onderweg loopt het mis. Op 30 juni wordt hij in Frankrijk gearresteerd.<sup>42</sup>

Nadat op 16 oktober ook Ajé in Frankrijk is gearresteerd, volgt een arrestatiegolf in Nederland. Een paar dagen na Ajé worden de Paroolredactieleden Wim van Norden en Jan Meijer opgepakt en op 27 oktober arresteren de Duitsers Jaap Nunes Vaz op zijn onderduikadres in Wageningen.<sup>43</sup> Als Hans Warendorf hiervan bericht krijgt, begrijpt hij dat hij geen moment te verliezen heeft. Halsoverkop verlaat hij zijn huis in Amsterdam, waar de Duitsers de dag erop een inval doen. Terwijl Hans onderdak vindt bij een Paroolverspreider in Maastricht en vandaaruit geheel onvoorbereid probeert om verder te komen naar Engeland, worden zijn vrouw en drie kinderen als strafgeval naar Westerbork gestuurd.<sup>44</sup> De gearresteerde Jan Meijer is er dan achter hoe het zo mis heeft kunnen gaan. Jan is stomverbaasd als een agent van de Duitse *Sicherheitspolizei* hem bij zijn arrestatie vertelt dat Jos van Poppel voor de Duitse *Abwehr* werkt, de inlichtingendienst van de *Wehrmacht*.

Eind oktober 1942 is Kees de Groot het enige redactielid dat niet is gearresteerd. Hij is ondergedoken en vastbesloten Het Parool voort te zetten. Voor de distributie kan hij rekenen op de ploeg van Jan Stallinga,

<sup>42</sup> Sieg Vaz Dias wordt in het 'tweede OD-proces' ter dood veroordeeld en op 29 juli 1943 gefusilleerd.

<sup>43</sup> Jaap Nunes Vaz wordt op 13 maart 1943 in Sobibor vermoord.

<sup>44</sup> Hans' vrouw en zijn drie kinderen komen vanuit Westerbork in concentratiekamp Bergen Belsen terecht en overleven de oorlog.

<sup>45</sup> Winkel, Lydia E., *De ondergrondse pers 1940-1945*, 1989, pag. 200.

<sup>46</sup> Het Parool, 1 augustus 1945.

maar verder komt het werk vooral op hem neer. Een paar maanden lang houdt hij Het Parool bijna in zijn eentje overeind. Kees redigeert berichten, schrijft artikelen, voert besprekingen met drukkers en verspreiders, rijdt met kar en paard om papier op te halen, corrigeert drukproeven, verpakt en vervoert per bakfiets duizenden kranten.<sup>45</sup> Tot er in de persoon van Gerrit Jan van Heuven Goedhart verlichting komt.

Kees en Gerrit Jan ontmoeten elkaar voor het eerst in een café in Utrecht. Hoewel ze elkaar niet kennen, is de Paroolgroep Gerrit Jan niet onbekend. Hij bemiddelde tussen de redactieleden Frans en Koos, toen die in de redactie met elkaar in botsing kwamen. Ook schreef hij enkele artikelen voor Het Parool. Anders dan de 29-jarige Kees, die jurist is en nauwelijks journalistieke ervaring heeft, is de 41-jarige Gerrit Jan een journalistiek zwaargewicht. Hij begon zijn journalistieke carrière bij De Telegraaf en werd in 1933 hoofdredacteur van het Utrechts Nieuwsblad. Van die provinciale krant wist hij met zijn scherpe opstelling tegenover nazi-Duitsland een gezaghebbend dagblad te maken. Het gevaar van het nazisme was hem al vroeg duidelijk. Daar waarschuwde hij vanaf 1936 als prominent lid van het Comité van Waakzaamheid al voor. Kees ziet op tegen de samenwerking met de als eigenwijs bekendstaande Gerrit Jan, maar in het Utrechtse café weten ze het snel met elkaar te vinden. Vanaf december 1942 trekken ze Het Parool samen. 'We zijn het, gelukkig, niet altijd eens geweest, maar werden het altijd eens', blikt Gerrit Jan later terug. 'Kees: rechtdoorzee, allemachtig wijs soms, goudeerlijk altijd, propvol idealisme, moedig en een eersterangs kameraad.'<sup>46</sup>

Op 12 december 1942, als Kees en Gerrit Jan druk bezig zijn Het Parool weer op de rails zetten, worden op het appèl in kamp Amersfoort de namen van 23 gevangenen afgeroepen. Het zijn de Paroolmedewerkers die in



Gerrit Jan van Heuven Goedhart

*'Kees: rechtdoorzee, moedig en  
een eersterangs kameraad.'*



1941 zijn opgepakt in Amsterdam, Den Haag en Scheveningen. Ze worden overgebracht naar Utrecht, waar achter gesloten deuren hun proces begint.<sup>47</sup> Als ze te horen krijgen wat hun ten laste wordt gelegd, krijgen ze geen papier en potlood om aantekeningen te maken. De vier Duitse advocaten mogen de dossiers van hun cliënten niet inzien en krijgen elke verdachte maar vijf minuten te spreken. Wie van de verdachten geen Duits spreekt, kan met zijn advocaat sowieso geen zinnig gesprek voeren. De dan 19-jarige Karel Witmond begint te begrijpen dat de straf waarschijnlijk zwaarder zal uitvallen dan hij heeft gehoopt. ‘Onder het proces gingen sommigen soms even naar de wc. De bewakers waren dan erg royaal met sigaretten. “Jullie hebben toch allemaal de doodstraf.”’<sup>48</sup>

Als op 19 december de vonnissen worden uitgesproken, worden zeventien mannen ter dood veroordeeld.<sup>49</sup> Voor Frans Goedhart vraagt zijn advocaat vanwege gezondheidsredenen revisie van het vonnis aan; de advocaten van de andere terdoodveroordeelden vragen gratie aan. Hoger beroep is niet mogelijk.

Op 21 december mogen alle veroordeelden in de gevangenis in Utrecht één familielid op bezoek krijgen. Ze krijgen zeven minuten. De terdoodveroordeelde Rob Douma krijgt bezoek van zijn vader: ‘En toen moest ik vertellen wat mijn vonnis was. Wezenloos zat vader me aan te kijken. “God, m’n jongen, moet dit nu het einde zijn”, zucht hij. Een golf van aandoening welt in mij op. Ik begin te praten, vlug, om de gedachten af te leiden. Wat ik allemaal gezegd heb weet ik niet meer. Wat is zeven minuten toch weinig.’<sup>50</sup>

Via kamp Amersfoort wordt iedereen overgebracht naar concentratiekamp Vught. Het gonst van de geruchten. Tot ze in de avond van 4 februari te horen krijgen dat generaal Christiansen gratie heeft verleend aan Piet Paap, IJs de Jong en Piet Vink.<sup>51</sup> Hun terdoodveroordeling is omgezet in een tuchthuisstraf. Over de revisie van het doodvonnis van Frans heeft Christiansen nog niet beslist. Desondanks houden de dertien overgebleven terdoodveroordeelden hoop. ‘Wij tasten in het duister wat er met ons

*‘M’n jongen,  
moet dit nu het einde zijn...’*

gaat gebeuren', schrijft Wim de Tello in het dagboek dat hij in het geheim bijhoudt. 'Dood of naar Duitsland. Maar Goedhart? We slapen vannacht onder controle [bewaking].'<sup>52</sup>

'Nacht van 4 op 5 febr.', schrijft Wim kort hierna. 'We zijn allen omgekleed, onze burgerkleren waren reeds uit Amersfoort overgebracht... De jonge dokter Diehl uit Den Haag [een medegevangene] heeft mij nog een slipover cadeau gedaan. Ik ben nu lekker warm gekleed. We gaan morgenvroeg op transport naar Duitsland. Wij, dat zijn: Gertenbach, Varwijk, Rob Douma, Nico Snijders, Jan Zwanenburg, De Tello, Robbe, Rima, Meinardi, Melkman, Van Leeuwen, Gerrese, Lans. Goedhart blijft... Wat Goedhart betreft, voor hem betekent dit uitstel kans op lijfsbehoud. Voor ons betekent het voorlopig gratie. Wij blijven deze nacht op en gaan morgen vroeg weg.'<sup>53</sup>

Naar Duitsland blijkt de reis echter niet te gaan. Tegen het middaguur worden ze binnengebracht in de gevangenis van Utrecht waar ze alle dertien pen en papier krijgen. 'Allerliefste allemaal', schrijft Jan Zwanenburg aan zijn ouders, broer en zus. 'Ik heb zo even vernomen dat mijn vonnis voltrokken zal worden hedenmiddag om twee uur, zodat ik nog twee uren te leven heb. Het is in mij rustig geworden en ik zie het kalm onder ogen. Mijn kameraden zijn bij mij en ook rustig.'<sup>54</sup>

<sup>47</sup> Negen gearresteerden staan niet terecht: Max Monas, Hans Wolder, Jan Broertjes en Wilhelmina Schilderink worden zonder enige vorm van proces afgevoerd naar een concentratiekamp en overleven dit; de Joodse Jacob Presser en David Vos worden in Auschwitz vermoord; Jac. van Leeuwen en Marga Wierdels-Monsma worden vrijgelaten; Alphons Meeuwis weet na Dolle Dinsdag te ontsnappen.

<sup>48</sup> Witmond, Carolus, J., Prijsgegeven geheimen, pag. 56.

<sup>49</sup> De andere arrestanten worden *abgetrennt*: Karel Witmond, Arie van Soest en Henk Roos worden naar een concentratiekamp gestuurd en overleven dit; Jacob Barzilay en Cornelis Teeuwssen komen om in een concentratiekamp; de Joodse Jacob Frank wordt vermoord in Sobibor.

<sup>50</sup> Aantekeningen Rob Douma, concentratiekamp Vught, 17 januari 1943, archief Stichting Democratie en Media.

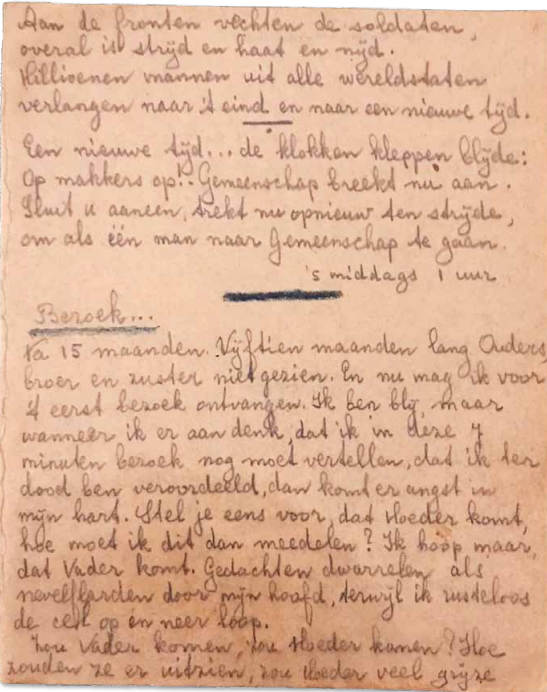
<sup>51</sup> Piet Paap, IJs de Jong en Piet Vink overleven de oorlog.

<sup>52</sup> Naoorlogs verslag eerste Paroolproces, NIOD toegangsnummer 185C, inventarisnummer 30.

<sup>53</sup> Ibidem.

<sup>54</sup> Afscheidsbrief Jan Zwanenburg, *Kriegswehrmachtgefängnis* Utrecht, 5 februari 1943, archief Stichting Democratie en Media.

‘Heb ik geen mooi leven achter de rug?’, schrijft Rob Douma. ‘Ja! Ik kan zeggen met mijn 24 jaar: ik heb iets verricht. Ik heb iets gedaan om volgens mijn overtuiging mee te helpen de wereld een beetje beter te maken. Beter 24 jaar te leven met het bewustzijn iets goed te hebben verricht, dan 80 jaar in éénzelfde sleur te doorleven. Mijn oude trouwe moedertje en vadertje, het is hard, maar laat dit jullie tot troost zijn. Vaarwel! Tot in alle eeuwigheid. Jullie Robbie.’<sup>55</sup>



Aan de fronten vechten de soldaten,  
overal is strijd en haat en nijd.  
Miljoenen mannen uit alle wereldstaten  
verlangen naar 't eind en naar een nieuwe tijd.  
Een nieuwe tijd... de klokken kleppen blijde:  
Op makers op! Gemeenschap breekt nu aan.  
Sluit u aanen, trekt nu opnieuw ten strijde,  
om als één man naar Gemeenschap te gaan.  
's middags 1 uur.

Beroek...

Ja 15 maanden. Vijftien maanden lang Anders  
broer enuster niet gezien. En nu mag ik voor  
't eerst beroek ontvangen. Ik ben blij, maar  
wanneer ik er aan denk, dat ik in deze 4  
minuten beroek nog moet vertellen, dat ik ten  
dood ben veroordeeld, dan komt er angst in  
mijn hart. Stel je eens voor, dat moeder komt,  
hoe moet ik dit dan mededelen? Ik hoop maar,  
dat vader komt. Gestachten dwaren als  
novellarden door mijn hoofd, terwijl ik uiteloos  
de cel op en neer loop.  
'hou vader komen, hou moeder komen? Hoe  
zouden ze er uitzien, zou moeder veel grijs

‘Ik heb iets verricht,  
ik heb iets gedaan.’

<sup>55</sup> Afscheidsbrief Rob Douma, *Kriegswehrmachtgefangenis* Utrecht, 5 februari 1943, archief Stichting Democratie en Media.

haren hebben gekregen; zou Vader erg kaal  
geworden zijn. Ik verlang naar de dag van  
bezoek en dan denk ik weer, dat 't beter is  
niemand te zien.

Maar dan hoor ik, dat we weer op transport  
zullen gaan en als een schok gaat het door me  
heen: als we maar niet op transport gaan  
eer ik Vader of Moeder gezien heb. Sinds dat  
ogenblik weet ik; ja, ik verlang naar jullie,  
Vader, Moeder, ik verlang zo naar jullie; ik  
wil je nog zien, eer ik hier weg ga. Misschien  
zie ik jou, Vader, of jou, Moeder, voor de  
laatste keer van mijn leven....

Eindelijk is de dag aangebroken; het is  
Vader, die is gekomen. Allereerst geeft hij  
me mijn cadeau voor mijn verjaardag: een  
nieuwe bril. Nog nooit in mijn leven ben ik  
met een cadeau zo gelukkig geweest, nooit  
in mijn verder leven zal ik het ook zijn.  
Vele, vele malen heb ik immers reeds mijn  
bril in de hand genomen en dan dacht ik  
aan huis....

En toen moest ik vertellen, wat mijn

vonnis was. Werenloos zat Vader te kijken.  
„Goed, mijn jongen, moet dit nu het einde zijn?”  
zucht hij. Een golf van aandoening welt in  
mij op. Ik begin te praten, dus om de  
gedachten af te leiden. Wat ik allemaal  
geraged heb, weet ik niet meer.

Wat is reeven minuten toch weinig: hij zijn  
om en ik heb nog zo weinig met Vader  
gepraat, veel te weinig heb ik van thuis gehoord.  
Hier Vader, een zoen van je Rob en hier een  
voor Moeder en een voor Bie en een voor  
Dirk. Maar wel, het was misschien de laatste  
keer, dat ik je zag. Houd je sterk, want je  
hebt de grote en moeilijke taak aan Moeder  
dit zware nieuws mee te delen en haar in  
haar smart te troosten. Maar wel. ...

Het een slag valt de deur toe en maakt  
Bruut een einde aan dit eerste en laatste  
bezoek.

Utrecht, Conc. kamp, 17-1-43 's middags

Utrecht, 5 Februari 1943.

Mijn lieve Anders, Pric en Dirk, ook Piet en Jan en Greet en verdere vrienden,

Dit is mijn laatste brief. Hedenochtend gingen wij op transport van Nijmegen naar Utrecht en daar werd ons medegedeeld, dat wij 's middags om 2 uur zouden worden gefusilleerd. Het trots kan ik zeggen, dat we allen pal en onbevreesd stonden bij deze vreselijke boodschap. Het is nu al bijna 12 uur. Nog enkele uren dus, dan is het afgelopen. Afgelopen? Ik weet het niet, maar dan zal ik het weten. Dan zal ik werkelijk weten of er een hiernamaals bestaat of niet. Oeh, eigenlijk is dit niet eens van zoveel belang. Veel en veel erger is het voor jou Moeder en jou Vader en mijn lieve zusster Pric en broertje Dirk. Maar onthoud altijd en laat dit jullie steeds tot troost zijn, dat wij gestorven zijn in onze idealen: moedig en onbevreesd. Ieder moet sterven, ik dus ook. Waarom dan nog langer er over getoerd? Jullie moeten niet om me rouwen, maar me herdenken. Er zitten hier mensen om mij heen, die vrouw en kinderen achterlaten, is het voor die nog niet veel en veel erger. Maar ook zij houden het



hoofd omhoog. Nu nog een paar woorden. Denk Ross, die  
altijd een ijnre vriend voor me geweest is, zal <sup>jullie</sup> ~~me~~ veel van  
me vertellen. Ook Arie van Groot en Kareltje Widmond,  
oude Benjamin. En dan mijn vrouwe Kameraad Nico  
Snijders; wat hebben we elkaar gekoosd en gesteekt!  
Omvergelelike uren hebben we in leed en droefheid, in  
overpeinzingen en... ook in vreugde doorgebracht.

Heb ik geen mooi leven achter de rug? Ja! Ik kan zeggen  
met mijn 24 jaren: ik heb iets verricht, ik heb iets  
gedaan om volgens mijn overtuiging mee te helpen de wereld  
een beetje beter te maken. Ik heb moegedane, jonge  
mensen te vormen tot persoonlijkheden. Echter 24 jaar  
te leven met het bewustzijn iets goeds te hebben verricht,  
dan 60 jaar in eenzelfde sleur te doorleven. Mijn oude  
vrouwe Moederje en Vaderje, het is hard, maar laat dit jullie  
dat troost zijn. Vaarwel moeder, vader, Rie, Dirk, Piet,  
Jan, Greet en alle anderen, houd moed en treurt niet!  
Vaarwel!

Tot in alle eeuwigheid:

Jullie  
Robbie.

Vrijdag, schoon  
goed brengen 4.2-5

Maandag, vuil  
goed brengen 4.2-5

AFZ. B3-2

H. van der Meer

OCB BUREAU KAMMERT  
ET. HUISNUMMER  
IN HET ADRES  
adresseer *volledig*

NEDERLAND



1941  
- 20 IX 9  
- 1941 or

Beste ouders

Ik medede u dat ik in het Huis van  
Bewaring zit op de  
Wijkingsdijk. Ik  
nu spoedig schoon  
onze goed, komen, een andere  
broek en slouf. Verder  
nog een stukje riep,  
landpaats en lander broek.  
Verder nichts, pak  
alles in een sloop.

De groeten aan allen

H. van der Meer

Ik goed op n° B3-2

W.M.,

Hierbij kan ik U mededelen, dat ~~hw van, resp. zoon~~ <sup>JAN</sup> Vrijdag  
ochtend 5 Februari om 8 uur uit het concentratiekamp te Vught  
per autobus met onbekende bestemming is weggevoerd, met nog 11  
andre kameraden uit zijn proces.

Allen waren opgewekt, moedig, ernstig en in goede gezondheid.

Een vriend.

15 FEB. 1943

Feldgericht des Kommandierenden  
Generals und Befehlshabers im  
Luftgau Holland.

O.U., den 6.2.43.  
-La.

An die

Niederl.Staatsangehörige  
Gertje Langeberg-Bakker,  
A m s t e r d a m,  
Krugerstr.5.

Es wird Ihnen mitgeteilt, dass das Todesurteil vom 19.12.42  
gegen Jan Cornelis Z w a n e n b u r g,  
am 5.2.43 vollstreckt worden ist.  
Weitere Angaben können nicht gemacht werden.  
Die Hinterlassenschaften, sowie der Abschiedsbrief gehen Ihnen  
in den nächsten Tagen zu.

Justizinspektor d.Lw.

*linksboven* Briefkaart van Jan Zwanenburg  
aan zijn ouders, kort na zijn arrestatie

*linksonder* Briefje van een onbekende  
getuige aan de ouders van Jan Zwanenburg  
over zijn vertrek uit Vught op de dag van  
zijn fusillade

*rechtsboven* Officieel bericht aan de moeder  
van Jan Zwanenburg over zijn fusillade

*rechtsonder* Overdracht van de bezittingen  
die Jan Zwanenburg in gevangenschap bij  
zich heeft aan de gevangenisautoriteiten,  
op de dag van zijn fusillade op 5 februari  
1943; overdracht van deze bezittingen aan  
zijn moeder op 12 maart 1944

Eingeliefert am 5. II 1943 Gef.-Buch-Nr. 5

Der Zwanenburg, Jan Cornelis  
hat bei seiner Einlieferung in das Kriegsweltmachtgefängnis Utrecht fol-  
gende Wertsachen abgegeben:

R M K	(in Worten)	
— Taschenuhr	<u>1 Schachtel</u>	ausländische Münzen
— Armbanduh	<u>1 behuul</u>	franz.-belg. Franken
— Ringe	<u>2 ringen</u>	Zivillführerschein
— Taschenmesser	<u>1 messer</u>	Militärführerschein
— Feuerzeug	<u>1 K. K. K.</u>	Soldbuch
— Füllfederhalter	<u>1 Goldpen</u>	Sportabzeichen
— Drehbleistifte	<u>2 bleistiften</u>	SA-Wehrabzeichen
— Zigarettenetui	<u>1 etui</u>	Ordensspangen
— Photoapparat		Besitzzeugnis
— Schere		Urkunden
— Schlüssel		Ausweise
— Postsparbuch mit Ausweiskarte Nr.		
— Sonstiges		

abgegeben [Signature] angenommen [Signature]  
Unterschrift des Gefangenen Unterschrift

Zurück erhalten Utrecht, den 12. II 1943  
G. Bakker Langeberg [Signature]  
Unterschrift des Gefangenen Unterschrift

K 233

Utrecht 5 Februar 1943.

UTRECHT.

Mijn liefste Alleenmoed:

Ik heb nu even vernomen dat mijn vonnis volkrokken zal worden. Hedenmiddag om twee uur zodat ik nu nog twee uren te leven heb. Het is in mij rustig geworden en ik zie het los laten onder ogen, ik heb mijn plicht gedaan tegenover jullie en de mensheid, ik hoop dat mijn zuster en broers deze plicht ook zullen vervullen en deel aan al mijn vrienden mede dat ik dit ook van hen verwacht. Vader ik dank U harkeligh voor de opvoeding die ik van U genoten heb, mocht ik het niet steeds gewaardeerd hebben ik was er nog te jong voor. Broers en Zuster word flinke mannen, leut op je eigen sta beneen staan en zorg vooral voor onze vader en moeder die nu goed voor ons gezorgd hebben en dit verder voor jullie zullen doen. Moeder het laatst maar niet in mijn gedachten want ik ben nu heel goed gaan beuffen wat U voor mij gedaan hebt en had nu gehoopt het U nog te vergoeden maar mijn broers en zuster zullen dit nu wel doen. Moeder wat was U flink en draag ook deze zware last moedigh want je zoon is niet voor niets gevallen maar ons ideaal is het waard er



voor te strijden en te vallen. Geef dit alles aan de familie  
mede, vooral aan Gra en Oma en Etta en Henk in Kordijk.  
Geef het volgende, indien het enigzins mogelijk is aan  
Henny mede: Henny ik heb je steeds lief gehad en de  
laatste tijd toen ik je foto had veel met je gesproken  
als je later een andere levensregel krijgt staan dan  
steeds zo eerlijk en rein tegenover hem als tegenover mij.  
Denk vaak aan onze mooie tijd, weet je nog onze gesprekken  
en die heerlijke avonden, dit geeft mij veel kracht.  
Henny je jongen is er niet meer maar onze geest  
voortbestaan. Lieve allemaal, groet al mijn vrienden  
vooral Johan en Etta, indien mogelijk geef hun  
dan een mooi boek van mij waarin het volgende  
moet staan J.P. Zwanenburg 14-2-20 - 8-2-43. Ik kan niet  
zeggen welk want ik weet niet wat er van mij boeken  
geworden is. Mijn briefjes mag Etta verder verdelen  
want jullie zijn mijn aller even lief. Allemaal  
het dreef brief is klaar het einde jullie Jan gaat  
moedig het einde moedig begraaf, mijn kameraden zijn  
bij mij en ook rustig. Allemaal vele vele kussen  
en omhelzingen en dat ik lang mag blijven voortleven  
in jullie gedachten vele kussen tot in het eeuwige.  
Jan



Maart 1943 - november 1943



April-meistaking

## ‘Bravo stakers!’

In weerwil van alle tegenspoed blijft de krant overeind. Dankzij Gerrit Jan van Heuven Goedhart, die diep in het verzet zit, blijft Het Parool een toonaangevende landelijke verzetskrant. Met hem beschikt de krant behalve over een zeer ervaren journalist weer over een uitstekend, breed netwerk. Bijzonder waardevol is zijn contact met Henk van Randwijk, hoofdredacteur van de verzetskrant Vrij Nederland.<sup>56</sup> Via hem is er zowel contact met de rechtse en reactionaire verzetsgroep Ordedienst (OD), als met *Perhimpunan Indonesia* (PI), die is voortgekomen uit een vereniging van Indonesische studenten en antikoloniaal, antikapitalistisch en communistisch is. Gerrit Jan kent ook verzetsmensen die er eind 1942 in zijn geslaagd om contact te leggen met Londen. Via het Zwitserse Genève hebben zij een betrouwbare smokkelroute opgezet voor berichten tussen bezet Nederland en de Nederlandse regering in ballingschap. Dankzij dit contact krijgt Het Parool eindelijk de lang gedroomde verbinding met Engeland. Koeriers brengen de op microfilm gezette berichten naar een contactpersoon in Genève. Die zorgt er op zijn beurt voor dat ze naar Londen komen.

Als Wim van Norden begin maart 1943 door de Duitsers wordt vrijgelaten omdat zij geen enkel bewijs tegen hem kunnen vinden, betekent dit niet meteen een versterking van de redactie. Uit veiligheidsoverwegingen blijft hij voorlopig op afstand van de krant. Wel brengt Wim spoorlags een bezoek aan Arie Meijer-Schwencke, die zich heeft teruggetrokken in zijn buitenhuis in Gorssel. Meijer-Schwencke heeft te veel gelogen en bedrogen en een aantal van zijn bedrijven is onder beheer gesteld. Zijn invloed bij de Duitsers is hij grotendeels kwijt. Dat hem op termijn veel ergers boven het hoofd hangt, beseft hij maar al te goed. Aan het oostfront is in februari 1943 Stalingrad<sup>57</sup> gevallen en zijn de Duitsers sindsdien in het defensief. Ook in Noord-Afrika lijden ze grote verliezen en dringen de geallieerden hen terug. De Duitse nederlaag is slechts een kwestie van tijd, weet ook Meijer-Schwencke, en dan zal hij zich voor zijn

<sup>56</sup> Vrij Nederland was aanvankelijk een protestants verzetsblad en kreeg later een socialistische signatuur.

<sup>57</sup> Stalingrad: het huidige Wolgograd aan de Wolga in Rusland

schaamteloze collaboratie moeten verantwoorden. Wim wijst hem erop dat zijn broer Jan nog steeds gevangen zit. Als hij 'iets van zijn slechte daden wil goedmaken'<sup>58</sup>, houdt Wim hem voor, moet hij zijn contacten bij de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* (SiPo-SD) gaan gebruiken om zijn broer vrij te krijgen. Zonder te zeggen waarvoor het bedoeld is, vraagt Wim hem ook om informatie van de SiPo-SD. Meijer-Schwencke wil meewerken en durft zijn nek ver uit te steken. Als *V-Mann* levert hij de SiPo-SD schijnbaar belangwekkende, maar in werkelijkheid onschuldige informatie over het verzet. Het Parool krijgt juist bijzonder waardevolle informatie, temeer omdat Meijer-Schwencke werkt voor precies die afdeling van de SiPo-SD die zich bezighoudt met de bestrijding van de illegale pers.

Hoewel nazi-Duitsland het initiatief aan het front verloren heeft, is het wel de vraag hoe lang de strijd nog zal duren. In het bezette Nederland neemt de repressie nog meer toe en wordt het verzet feller. In februari 1943 liquideert het verzet twee vooraanstaande NSB'ers die een maand eerder door NSB-leider Mussert zijn gemachtigd om namens hem op te treden. Omdat de Duitsers vermoeden dat de daders studenten zijn, volgen er razzia's op de universiteiten. Steeds meer Nederlandse mannen moeten als dwangarbeider naar Duitsland om daar de economie en de oorlogsindustrie draaiende te houden. Op 29 april kondigt *Wehrmachtsbefehlshaber* Christiansen aan dat alle Nederlandse oud-militairen opnieuw krijgsgevangen worden. De maatregel moet de bezetter verlossen van weerbare mannen die zich kunnen aansluiten bij het verzet en tegelijkertijd 300.000 nieuwe dwangarbeiders opleveren. Bij machinefabriek Stork in Hengelo legt het personeel uit protest tegen de aangekondigde maatregel het werk neer, waarna de staking zich razendsnel uitbreidt over het hele land. De bezetter slaat het protest bloedig neer. Als de staking begin mei de kop is ingedrukt, zijn meer dan tweehonderd mensen op straat doodgeschoten of standrechtelijk geëxecuteerd.

'Bravo stakers!', kopt Het Parool op 20 mei 1943. De staking heeft 'stellig genoeg kracht ontwikkeld om de Duitsers de schrik in de benen te jagen.

*'Het gaat om buigen of barsten.'*

Zij weten nu wat zij aan ons hebben. Nederland heeft hen gedwongen hun laatste middelen van angstaanjaging in het vuur te slepen. Het gaat om buigen of barsten.' Nu is het zaak om solidair te blijven en het gemeenschappelijk verzet niet prijs te geven. Tegen het bevel van Christiansen geldt maar één parool: 'NIEMAND GAAT!'

De April-meistaking is een keerpunt. Het defaitisme is verdwenen en de geest is uit de fles. Minder dan voorheen hoeft Het Parool de lezer aan te moedigen tot verzet. In plaats daarvan komt de nadruk te liggen op de praktische kanten van het verzet: adviezen voor wie wil weigeren om in Duitsland te gaan werken, tips voor wie is ondergedoken of onderduikers onderdak biedt.

Met de hoop op een geallieerde invasie en een snelle Duitse nederlaag besteedt Het Parool ook steeds meer aandacht aan de bevrijding. Het is volkomen terecht dat het volk een afrekening met de NSB'ers en landverraders verwacht, schrijft de krant. Maar er mag geen 'bijtjesdag' komen. Dat zou onschuldigen treffen, de weg vrijmaken voor particuliere wraak en bovenal in strijd zijn met de democratische waarden. 'Indien wij deze schurken in hun eigen munt gaan terugbetalen, indien wij hun voor rechteloosheid rechteloosheid geven, verlagen wij ons tot hun miserabel peil en tonen wij ons de democratie niet waardig die wij tot inzet van onze strijd namen.'<sup>59</sup> Er zullen speciale rechtbanken moeten komen, 'maar de strafoplegging is de zaak van de Nederlandse rechter en van niemand anders.'<sup>60</sup>

Ronduit bevreesd is Het Parool voor de plannen van de regering in ballingschap in Londen om direct na de bevrijding de staat van beleg in Nederland af te kondigen. De Ordedienst moet dan tijdelijk het militair én burgerlijk bestuur gaan uitoefenen. 'Ziet Londen wel reëel?', vraagt Het Parool zich af nadat koningin Wilhelmina hierover op Radio Oranje een toespraak heeft gehouden. Net als Koos in 1941 wantrouwt Gerrit Jan de Ordedienst en is hij bang dat de militairen de touwtjes niet meer uit handen zullen geven. 'Allen die over deze dingen hier te lande hebben nagedacht

<sup>58</sup> Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, juli '42 – mei '43, eerste helft, 1975, pag. 127.

<sup>59</sup> Het Parool, 25 juni 1943.

<sup>60</sup> Ibidem.

Ditmaal niet een commandoraid, gelijk wij er al vele hebben beleefd, maar de invasie: de legers der bevrijding staan al op Europeeschen grond!

„Before the autumn leaves fall”...

De grond van Europa geraakt in trilling. Het laatste stadium van den vrijheidsstrijd is begonnen. Dag aan dag winnen de troepen der vrijheid terrein, dag aan dag naderen zij ook ons.

„Before the autumn leaves fall”...

De uitdrukking zal gevleugeld blijven zoolang wij leven. Altijd zal zij de komst aanduiden van groote, van bevrijdende gebeurtenissen. De invasie is begonnen! Nu in Italie, en morgen, en overmorgen? Onze gedachten, onze innige hoop, onze diepste verlangens vergezellen de legers, die ginds, aan een Zuidpunt van Europa, voet aan wal hebben gezet, mede geholpen door een deel van de Nederlandsche vloot. Wij voelen tot in de diepte

## BEFORE THE LEAVES OF AUTUMN FALL

Op 30 juni 1943 houdt Churchill in Londen een toespraak. Voor de herfstbladeren vallen komt er een geallieerde invasie, voorspelt hij. De toespraak wordt uitgezonden op de radio en voedt in het bezette Nederland de hoop op een snelle bevrijding. Het Parool wijdt op 30 juli een artikel aan Churchills rede. ‘De uitdrukking zal gevleugeld blijven zolang wij leven’, schrijft de krant. ‘Wij voelen tot in de diepte van onze harten dat thans de zegetocht van de vrijheid zich ook in onze richting beweegt. Groot zullen helaas de offers en de inspanningen nog moeten zijn, ontzaglijk groot. Maar aan het einde staat de herboren vrijheid, ook in ons Nederland. Wanneer? Wanneer? We weten het niet. Maar in onze harten rijst de hoop..’

zijn het er over eens dat zulk een militair bestuur als ongewenst, ja als geenszins ongevaarlijk dient te worden afgewezen.<sup>61</sup> Met Vrij Nederland pleit Het Parool voor een tussenvorm. Na de bevrijding moet er meteen een burgerlijk bestuur komen met verzetsmensen die hebben laten zien dat zij goede vaderlanders zijn. In hen zal het volk – anders dan in de militairen – ‘terstond groot vertrouwen stellen’.<sup>62</sup> Tot er vrije verkiezingen komen, kan de macht van de militairen zo beperkt blijven tot het handhaven van de rust en orde.

Terwijl Het Parool en Vrij Nederland in het bezette Nederland de publieke opinie voor het idee van een burgerbestuur mobiliseren, lobbyen ze ook bij de Nederlandse regering in ballingschap in Londen. Via de Zwitserse Weg, de smokkelroute via Genève, is er nu frequent contact en presenteren Het Parool en Vrij Nederland zich als dé vertegenwoordigers van het geestelijk (moreel) verzet. Via de Zwitserse Weg raakt ‘Londen’ in 1943 allengs beter geïnformeerd over wat er in bezet gebied speelt. Omgekeerd krijgt Het Parool sturing vanuit Londen. In augustus 1943 belast de regering een ambtenaar met de ‘geheime voeding van de ondergrondse pers’.<sup>63</sup> Het is een Engelandvaarder die een paar maanden eerder in Londen is aangekomen: Hans Warendorf. Nadat Hans in oktober



1942 halsoverkop naar Maastricht was gevlucht, is het hem gelukt om via Parijs en Lyon naar de Pyreneeën te komen. In mei 1943 hielpen passeurs<sup>64</sup> hem over de grens naar het neutrale Spanje. Diezelfde maand bereikte hij het neutrale Portugal en vloog hij vanuit Lissabon naar Engeland.

Met hulp van Meijer-Schwencke komen in juni 1943 Jan Meijer en Ajé Noordam vrij. Net als tegen Wim hebben de Duitsers geen enkel bewijs tegen hen kunnen vinden. Uit hun gevangenschap trekken Wim en Jan belangrijke lessen voor Het Parool. De acht maanden in de strafgevangenis in Scheveningen zijn voor Jan een leerschool voor het verzet geweest. 'In de verhoren kreeg ik door wat de *Sicherheitspolizei* allemaal wist van ons, en hoe ze dat wisten. En aangezien je de hele dag geen fluit te doen had in die gevangenis, kon je dat goed overdenken.'<sup>65</sup> Voortaan drukken ze Paroolmedewerkers op het hart dat ze alleen voor Het Parool mogen werken en geen ander verzetswerk mogen doen. Dat voorkomt vermenging van risico's die niemand meer kan overzien. Ook stellen ze strenge eisen aan het denken en handelen van medewerkers. Ze verwachten een strikte discipline: niet nieuwsgierig zijn, niet meer willen weten dan strikt noodzakelijk is, geen enkel stukje bewijsmateriaal langer bewaren dan absoluut nodig is, niet denken dat iets wel goed komt. De organisatiestructuur passen ze zo aan dat als er onverhoopt toch iemand wordt gearresteerd, de Duitsers niet verder in de organisatie kunnen doordringen. Zelfs niet als de arrestant doorslaat. Wie wordt opgepakt mag na een redelijke tijd doorslaan: na een dag of een halve dag, zodat anderen tijd hebben om onder te duiken of belastend materiaal weg te werken. Wie zich niet aan de veiligheidseisen houdt, onnodige risico's neemt, te gemakkelijk over zijn verzetswerk spreekt of door de spanning van het werk te nerveus wordt, vliegt eruit.

<sup>61</sup> Het Parool, 27 september 1943.

<sup>62</sup> Het Parool, 20 november 1943.

<sup>63</sup> Keizer, Madelon de, Het Parool 1940-1945, verzetsblad in oorlogstijd, 1991, pag. 264, naar: J.C.S. Warendorf, Parl. Enq., 4C pag. 1019.

<sup>64</sup> Mensensmokkelaars voor het verzet.

<sup>65</sup> Jacobs, Hans (regie), Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 2, 1989.

De strikte discipline is ‘een kwestie van overleven’<sup>66</sup> en eens te meer nodig omdat de toeloop van nieuwe, onervaren medewerkers na de April-meistaking groot is. Het aantal Paroollezers groeit ook sterk, zeker nadat de Duitsers iedereen in mei 1943 hebben verplicht hun radio in te leveren, zodat er niet meer naar Radio Oranje of de BBC kan worden geluisterd. Het Parool begint lokale luister- en stencilgroepen die het radionieuws samenvatten in een dagelijks gestencild bulletin. Het bulletin verschijnt naast de gedrukte krant, die hooguit eens in de twee weken verschijnt en meer achtergrondartikelen en commentaar bevat.

Als Frans Goedhart op 5 augustus 1943 terugkeert in de Paroolredactie, kent hij de organisatie en de krant niet meer terug. De redactie bestaat uit nieuwe mensen, de organisatie is enorm gegroeid en geprofessionaliseerd, er is contact met Engeland, er wordt samengewerkt met Vrij Nederland, de krant ziet er nog professioneler uit en Het Parool geniet in het bezette Nederland en in Londen de reputatie van toonaangevend verzetsblad. De stemming in Nederland is ook heel anders dan toen hij in januari 1942 op het strand bij Scheveningen werd gearresteerd: niet pessimistisch en verslagen, maar hoopvol en strijdvaardig.

Frans’ terugkeer in de redactie is voor iedereen een verrassing, niet in de laatste plaats voor hemzelf. Drie dagen eerder zat hij nog in concentratiekamp Vught. Dankzij de hulp van politieman Frans Abrahams kon hij op 2 augustus ontsnappen. Die dag werd hij om onbekende redenen vanuit het concentratiekamp naar het politiebureau in Vught gebracht. Abrahams moest hem te voet begeleiden. Frans: ‘Onderweg vertelde ik hem dat ik ter dood veroordeeld was. Toen zei hij: “Dan moet u ontvluchten.” Ik zei: “Ja. Maar hoe?” “Ja, hier kunt u niet weglopen, want dan moet ik schieten. Dan schiet ik wel overheen, maar het trekt de aandacht als ik ga staan knallen. Ook als ik er overheen schiet.” Dus naar Vught, naar het politiebureau. Hij zei: “Ik zal de buitendeur op een kiertje zetten,

*‘Hier kunt u niet weglopen,  
want dan moet ik schieten.’*

zodat u die maar een zetje hebt te geven en er zo uit kunt.” Ik zei: “Dat is fantastisch. Maar waar moet ik heen?” “Ach”, zegt hij, heel Vught is anti. Op twee lui na, dat zijn NSB’ers. En die hebben allebei een groot plakkaat voor hun raam hangen. Dus u kunt bij wijze van spreken overal binnenlopen.”<sup>67</sup>

Frans belde aan bij een Paroolverspreider wiens adres hij zich herinnerde. ‘Hij zei: “Wie bent u?” Ik zei: “Goedhart.” Nou, dat zei hem niks, want daar had niemand ooit van gehoord. Toen zei hij: “Waarom bent u ontvlucht?” Ik zeg: “Ja, hoor eens, ik was ter dood veroordeeld. En als je dan kunt ontsnappen, dan moet je dat doen. Dan moet je daar niet op wachten.” Hij zei: “Ja... En waarom bent u dan ter dood veroordeeld?” Ik zeg: “Voor Het Parool.” Toen zei hij: “Wat is dat, Het Parool...?” Terwijl ik wist dat hij de verspreider daar ter plaatse was. Ik zei: “Ja, dat is een illegaal blad.” Toen zei hij: “Oh, dat is dan zeker in Amsterdam. Hier hoor je er nooit van...” Hij speelde zijn spelletje goed hè.’<sup>68</sup>

Terug in de redactie schrijft Frans onmiddellijk een artikel. Het meer dan twee pagina’s grote stuk verschijnt in Het Parool van 27 september 1943. Binnen de redactie wordt er lang over gediscussieerd of ze het wel moeten plaatsen. ‘Wij geloofden nauwelijks dat het waar was, zo ontzettend was die informatie’, zegt Jan. ‘Maar wij konden ook niet Goedhart verhinderen om iets waar hij zó achter stond, wat hij zó bijeen had verzameld uit menselijke getuigenissen, om dat te publiceren.’<sup>69</sup>

Onder de kop ‘Concentratiekampen: Waar de nazi’s hun idealen in de praktijk brengen’, beschrijft Frans wat de Poolse gevangene Zygmund Zakrzewski hem in concentratiekamp Vught heeft verteld. Het is de eerste keer dat in de illegale pers het woord ‘gaskamer’ valt. De Duitsers hebben de liquidatie van tegenstanders ‘belangrijk gerationaliseerd’, schrijft Frans. ‘Het “*umlegen*”, zoals de technische term luidt, geschiedt thans reeds geruime tijd in de gaskamer die in alle kampen gebouwd is. Zo’n gaskamer maakt de indruk een badlokaal te zijn. Een groot aantal

<sup>66</sup> Jacobs, Hans (regie), Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 2, 1989.

<sup>67</sup> Ibidem.

<sup>68</sup> Ibid.

<sup>69</sup> Ibid.

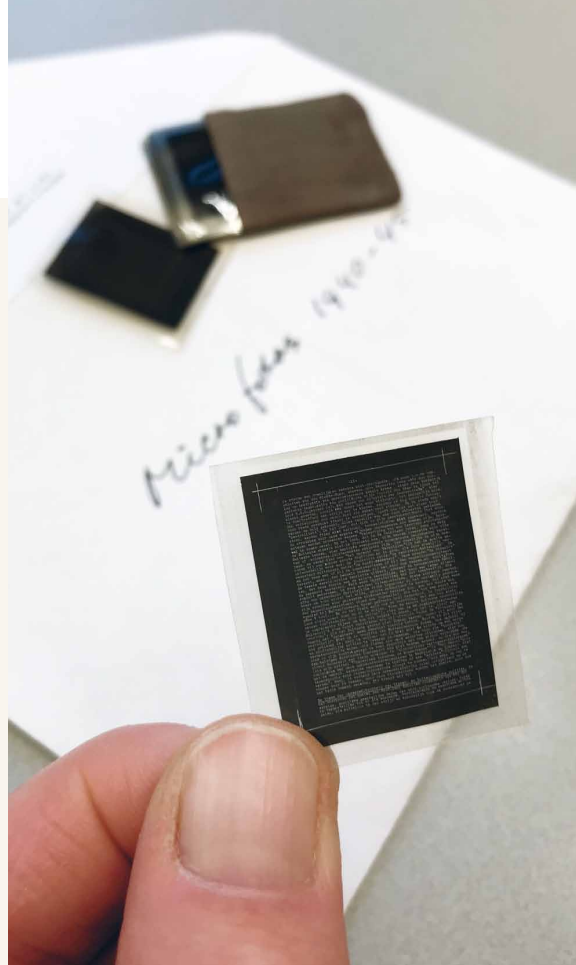
mensen wordt er naakt ingebracht. Dat heeft het voordeel dat men de lijken naderhand meteen verassen kan, zonder dat men eerst nog kleren hoeft uit te trekken. Het procedé is eenvoudig. De deuren gaan dicht en de kranen gaan open. Een kwartier later komt het lijkencommando om de slachtoffers weg te halen. In het kamp te Auschwitz zijn op deze wijze vele duizenden Polen, Joden en Russen gedood. Een half jaar geleden heeft men hier de gaskamer, die een capaciteit had van 200 personen, belangrijk vergroot, zodat er thans 1000 man tegelijk in kan.'

Twee dagen nadat het artikel is gepubliceerd, vindt in Amsterdam de laatste razzia op Joden plaats. Vijfduizend mensen, onder wie het bestuur en de medewerkers van de kort daarvoor opgeheven Joodse Raad, worden afgevoerd naar Westerbork. Die dag verklaart de bezetter Amsterdam 'Judenrein'.

*'Het "umlegen",  
zoals de technische term luidt,  
geschiedt thans in de gaskamer.'*

## TOT SPOEDIG WEERZIENS

Onderweg naar Engeland via de ondergrondse ontsappingslijn *Dutch-Paris* benut Hans Warendorf zijn tijd goed. Hij schrijft een twintig pagina's tellend memorandum over de situatie in het bezette Nederland. Het stuk spitst zich toe op het landsbestuur: voor, tijdens en na de oorlog. Zodra Hans in Engeland aankomt, moet het dienen als basis voor een gesprek met de Nederlandse regering in ballingschap. Doel is het contact tussen Londen en Het Parool te herstellen en verstevigen, teneinde samen sterker te kunnen optreden. Vlak voor zijn oversteek vanuit Spanje naar Engeland stuurt Hans een kopie van het memorandum naar de achtergebleven redactieleden in Nederland. Op microfilm wordt het via de *Dutch-Paris*-lijn naar Nederland gesmokkeld. 'Beste vrienden', voegt Hans er als persoonlijke boodschap aan toe: 'Aan de vooravond van mijn vertrek een hartelijke groet en een dubbele wens: 'tot spoedig weerziens en *Courage et Patience*.'





December 1943 - september 1944



Dolle Dinsdag, 5 september 1944: Duitsers slaan haastig op de vlucht

## *‘In grote wanorde, alles meeslepend’*

Nadat Wim van Norden en Jan Meijer medio 1943 in de Paroolredactie zijn teruggekeerd, wordt de illegaliteit voor de mensen in de top van de organisatie dagelijks werk. Frans en Gerrit Jan werken vanuit wisselende onderduikadressen, de redactievergaderingen vinden plaats op wisselende locaties, ieder redactielid werkt onder een schuilnaam en heeft valse papieren. Met de stijgende oplage van de krant is de organisatie fors gegroeid en het werk sterk gespecialiseerd. In de redactie houdt Kees de Groot zich vooral bezig met de papiervoorziening en het contact met de drukkers. Kees krijgt steun van Simon Carmiggelt, die een dagtaak heeft aan het steeds weer zoeken naar drukmogelijkheden, de verzorging van het drukwerk en het vervoeren van zetsel en matrijzen. In de Peperstraat, vlak bij het Centraal Station in Amsterdam, zit het centrale distributiecentrum van Het Parool. Jan Stallinga heeft de leiding over de landelijke distributieorganisatie. Hij maakt met ‘PTT-man’ Jaap Lambeck de distributieplanning en zorgt met een kleine groep hoofdverspreiders dat de kranten vanuit de Peperstraat terechtkomen bij onderverspreiders in het land. Zij hebben elk een eigen groep verspreiders die de kranten bezorgen bij de lezers. Journalist Max Nord zorgt dat er voor het werk voldoende geld blijft binnenkomen<sup>70</sup>: ‘Al die mensen die fulltime voor de illegaliteit werkten, ja, die moesten wel eten en drinken. En de huur betalen. Sommigen waren getrouwd. Een man als Carmiggelt had twee kinderen, dus daar moest geld voor zijn.’<sup>71</sup> Max klopt aan bij zeer rijke fabrikanten en groothandelaren die van tevoren zijn benaderd door een betrouwbare relatie. Als Max mag komen praten doet hij dat onder een valse naam. ‘Dan legde ik uit dat wij geld nodig hadden en dat zij wel 10.000 gulden [nu ruim 82.000 euro] moesten geven. Want 1.000 gulden of zo, dat was onzin.’<sup>72</sup> Het is duidelijk dat het geld bedoeld is voor het verzet, maar de naam Het Parool noemt hij niet.

<sup>70</sup> Voor hem deden Gerrit Jan en Ajé dit.

<sup>71</sup> Jacobs, Hans (regie), Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 1, 1989.

<sup>72</sup> Ibidem.

In december 1943 is er brand in het distributiecentrum in de Peperstraat. De brandweer heeft het binnenbrandje snel geblust. Hoewel de brandweerlieden moeten hebben gezien dat er duizenden exemplaren van Het Parool klaarliggen voor distributie, is er na hun vertrek niets opvallends bij het pand te zien. De politie lijkt niet gewaarschuwd. Als Jaap Lambeck een paar dagen later in de Peperstraat aanbelt, wordt er opgedaan en wordt hij direct naar binnen gesleurd. De *Sicherheitspolizei* is toch ingelicht, zit binnen te posten en vangt iedereen op die aan de deur komt. Jan Stallinga en twee leden van zijn distributieploeg, Kees van Dijk en Jan Bakker, zijn al ingerekend. Jaap heeft geluk dat hij de deur niet zelf heeft geopend, maar heeft aangebeld en zijn vermomming draagt: zijn PTT-uniform en PTT-pet. Hij komt alleen de fiets terugbrengen die hij geleend heeft, verzint hij ter plekke. De fiets is van Lambeck, de huurder van het pand. Hij is postbode Loffers, dat laten zijn (uitstekend vervalste) papieren ook zien. De Duitsers nemen 'Loffers' mee en verhoren hem, maar kunnen er geen speld tussen krijgen. De postbode lijkt niets met het opruiende verzetsblad te maken te hebben. Een paar weken later laten ze Lambeck vrij, waarna hij meteen onderduikt.

In januari 1944 wordt de ene na de andere Paroolmedewerker opgepakt. In maart volgt een tweede arrestatiegolf en komt de teller op 42 arrestanten te staan. Jan Stallinga, die als hoofd van het distributieapparaat bijzonder veel Paroolmedewerkers kent, is doorgeslagen. Na de oorlog zal een ereraad van Het Parool oordelen dat hij daarin veel te ver is gegaan. Hij heeft onnodig veel namen genoemd en veel te veel informatie prijsgegeven. Daardoor weten de Duitsers de organisatie bijzonder hard te raken. Onder de 42 arrestanten zijn meerdere drukkers en hoofdverspreiders en hoewel de redactieleden niet zijn ingerekend, weten de Duitsers wel wie zij zijn. De jacht op de redactie is geopend en de Duitsers zetten een hoge beloning op het hoofd van Frans en Gerrit Jan. Vooral Gerrit Jan, die opvallend lang is, loopt groot risico op straat herkend te worden. Anders dan de andere redactieleden kan hij zijn werk voor Het Parool daarom niet vanuit de onderduik voortzetten. Gerrit Jan, die betrokken is bij pogingen om het verzet sterker te coördineren, overweegt al langer om naar Engeland te gaan. Bij de regering in Londen zou hij een goede vertegenwoordiger van het verzet zijn. Als doorgewinterde journalist zou hij bovendien zeer

geschikt zijn om te helpen bij de opbouw van een goede inlichtingendienst en radioberichtgeving voor het verzet, want daaraan schort het nog steeds. Voor Gerrit Jan is dit hét moment om het erop te wagen. Eind april verlaat hij met valse papieren Nederland, in een poging om met hulp van het ondergrondse netwerk *Dutch-Paris* naar Engeland te komen.

Voor de achtergebleven redactieleden is het vertrek van Gerrit Jan een uitgelezen kans om het Duitse politieonderzoek naar Het Parool de verkeerde kant op te sturen. Nadat Gerrit Jan heeft laten weten dat hij veilig in het neutrale Spanje is aangekomen, begint Meijer-Schwencke de SiPo-SD te voorzien van informatie waardoor de opsporing zich juist op hem concentreert. Meijer-Schwencke durft veel risico te nemen. Als *V-Mann* geniet hij nog steeds het vertrouwen van de SiPo-SD en kan hun kantoor in- en uitlopen. Alles wat hij daar over het onderzoek te weten komt, speelt hij door aan Het Parool. Hij kan zelfs zeggen in welke drukkerijen de *Sicherheitspolizei* een inval zal doen. 'We konden mensen waarschuwen, al het materiaal wegmaken, zorgen dat er niemand meer was', zegt Wim van Norden. 'Dat heeft heel goed gewerkt, dat heeft mensen gered.'<sup>73</sup>

Na het vertrek van Gerrit Jan neemt Simon Carmiggelt meer taken in de redactie op zich. Simon is niet in het vizier bij de Duitsers en kan zich veel vrijer bewegen dan de andere redactieleden, die nu allemaal zijn ondergedoken. De redactieleden blijven elkaar zien, maar houden angstvallig afstand tot Paroolmedewerkers die door de Duitsers worden vrijgelaten. Dat geldt ook voor Jan Stallinga, die op 4 mei 1944 vrijkomt. Jan probeert via-via contact met de redactie te krijgen. Dat hij daarbij verzwijgt dat hij nog contact heeft met de *Sicherheitspolizei*, zal de ereraad hem na de oorlog bijzonder kwalijk nemen. Via Jan hopen de Duitsers alle andere redactieleden te kunnen arresteren, maar als Jan na enige tijd onderduikt zijn zij hem kwijt.

Ondertussen heeft de redactie de handen vol om de organisatie vanaf de grond weer op te bouwen. Er moet een nieuw distributiecentrum komen en er zijn nieuwe contactadressen en drukkers nodig. Vrij Nederland schiet te hulp zodat de verschijning van Het Parool niet stopt en gearresteerde Paroolmedewerkers makkelijker kunnen volhouden dat zij niets met Het

<sup>73</sup> Jacobs, Hans (regie), *Het Parool ondergronds, 1940-1945*, filmdocumentaire, deel 1, 1989.

Parool te maken hebben. In Amsterdam wordt Wim Bothe een van de nieuwe drukkers van Het Parool. In de drukkerij van zijn vader, Handelskantoorboekenfabriek (HKB), maakt hij al langer illegaal drukwerk: 's nachts en in het weekend, als het personeel er niet is. Wim is zich terdege bewust van het gevaar dat het werk met zich meebrengt. Als hij Het Parool drukt, heeft hij daarom altijd een pistool op zak. Mocht er een inval komen, dan is de eerste kogel voor de Duitser die als eerste binnenkomt en de tweede kogel voor hemzelf. Zo ver komt het gelukkig nooit.

Op 25 juli 1944 begint in Utrecht het proces tegen 23 van de opgepakte verdachte Paroolmedewerkers. Anders dan de verdachten in het eerste Paroolproces in 1942 staan zij niet terecht voor het Duitse *Kriegsgericht* (een militaire rechtbank), maar voor het Duitse *Obergericht*, een burgerrechtbank. Het proces is openbaar, de verdachten worden bijgestaan door elf Nederlandse advocaten die zich goed hebben kunnen voorbereiden en anders dan in 1942 is het geen schijnproces.

Op de eerste en tweede zittingsdag houdt de Duitse openbaar aanklager Steiner een vlammend requisitoir, doordrenkt van nazi-ideologie. Hij vraagt de aanwezigen om rond te kijken in de zaal en wijst erop dat hij allemaal blonde mensen met blauwe ogen ziet. Nederlanders en Duitsers zijn één Germaanse bloedfamilie, betoogt hij. 'Uw vlees is als ons vlees en uw bloed als ons bloed' en daarom is het verraad aan Nederland, als Nederlanders zich anti-Duits noemen.<sup>74</sup> Het doet hem pijn, maar Het Parool is een gevaarlijk blad dat oproept tot verzet tegen de Duitsers en hij kan niet anders dan de zwaarste straffen eisen.

Volgens aanklager Steiner is verdachte Arthur Meerwaldt de grootste activist. Bij de Amsterdamse advocaat is een 'onnoemelijk aantal' illegale bladen gevonden en in zijn slaapkamer lagen springstoffen.<sup>75</sup> Tegen Meerwaldt, die hij ten laste legt deel uit te maken van een criminele organisatie, eist hij de doodstaf. Dezelfde tenlastelegging en strafeis geldt ook voor de verdachten Bernard van der Meulen, Kees van Dijk en Jan Bakker. Van der Meulen heeft in zijn drukkerij Bevedeem in Den Haag 30.000 exemplaren van Het Parool gedrukt. Van Dijk en Bakker verspreidden tienduizenden exemplaren en brachten de krant, toen die in Utrecht werd gedrukt, van het Centraal Station in Amsterdam naar het pand



in de Peperstraat. Tegen de 22-jarige studente Netty Meijeringh, die volgens Steiner ook bij de criminele organisatie hoort en tienduizenden exemplaren van Het Parool heeft verspreid, eist hij 15 jaar tuchthuis. Tegen de andere verdachten eist hij een lagere straf of bij gebrek aan bewijs vrijspraak.

Op 31 juli wordt de zitting hervat en komen de advocaten aan het woord. Ze maken dankbaar gebruik van het feit dat Jan Stallinga spoorloos is. Op veel punten is hij de enige die hun cliënten heeft belast. De advocaten stellen dat zij hun cliënten bij zijn afwezigheid onmogelijk tegen zijn belastende verklaringen kunnen verdedigen.

Dat de voortvluchtige Gerrit Jan van Heuven Goedhart als redacteur voor de Duitsers één van de hoofdverdachten is, komt de verdediging ook goed uit. Hem kunnen zij zonder risico als de werkelijk schuldige aanwijzen, want sinds premier Gerbrandy op 17 juli een toespraak op Radio Oranje heeft gehouden, weet iedereen dat hij veilig in Engeland zit en als minister van Justitie is opgenomen in de Nederlandse regering in ballingschap. ‘Nu komt alle zwaarte van zijn straf op de hoofden van deze mensen, die voor het merendeel slechts een onbetekenende rol hebben gespeeld’, pleit advocaat Van Velzen.<sup>74</sup>

Maar de belangrijkste pijlen van de verdediging richten zich op de kern van het requisitoir van de aanklager Steiner: dat het Nederlandse en Duitse volk één Germaanse bloedfamilie zijn en dat de verdachten – door tegen de Duitsers te werken – verraders van het Nederlandse volk zijn. Hiermee spelen de advocaten in op een gevoelig punt, want via Meijer-Schwencke weten zij dat de rechters zich bijzonder hebben gestoord aan Steiners ‘Germaanse nonsens’. Van verraad aan het Nederlandse volk is geen sprake, betoogt advocaat van der Loeff, want het Nederlandse en Duitse volk zijn niet één. Natuurlijk zijn er overeenkomsten, maar hiernaast zijn er zoveel verschillen dat je gerust kunt zeggen dat de Nederlandse volksgeest

<sup>74</sup> Stukken betreffende het tweede Paroolproces, NIOD toegangsnummer 185C, inventarisnummer 36.

<sup>75</sup> De 25-jarige Arthur Meerwaldt zat diep in het verzet en schreef onder meer voor Het Parool, De Geus en De Toekomst. Als lid van de Raad van Negen coördineerde hij het studentenverzet in Amsterdam.

<sup>76</sup> Stukken betreffende het tweede Paroolproces, NIOD toegangsnummer 185C, inventarisnummer 36.

iets aparts is. Dat komt onder meer tot uitdrukking in het Nederlandse volkslied, dat vierhonderd jaar oud is en in tegenstelling tot andere volksliederen geen strijd- of propagandalied is, maar het diepreligieuze gevoel van het Nederlandse volk tot uitdrukking brengt. 'In wezen is ons volk gehoorzaam en doet het wat van de overheid wordt verlangd. Waarom komt er van die gehoorzaamheid in de tijd van de Duitse bezetting bij zovelen niets terecht? Omdat de bezetter een te grote druk uitoefent op het volksleven. De vrije meningsuiting is weg, de radio en pers zijn voor de Duitse propaganda ingeschakeld, de kranten zijn onleesbaar, de radio is afgepakt. Kortom, het vrije woord is als het ware de keel toegeknepen. En zo is het gekomen tot de illegale blaadjes. De volksaard wil zich coûte que coûte uiten en indien dat niet gaat langs legale weg, dan maar op illegale wijze.'<sup>77</sup>

Van der Loeff erkent bij voorbaat dat de bezettende overheid de 'illegale blaadjes' niet hoeft te tolereren, maar de betekenis ervan moet niet overschat worden. Misschien dat de Paroollezer zich verkneuterde en dacht 'dat durven ze toch maar weer eventjes', maar: 'Ik vergelijk die blaadjes altijd met de damp van een locomotief. Het lijkt héél wat als je die damp uit een oververhitte ketel ziet ontsnappen. Doch wat blijft ervan over als de wolken zich in het luchtruim verspreiden?' Van der Loeff wil niet ontkennen dat Het Parool zich tegen de bezettingsmacht richtte. 'Maar verstoorde het blad op enigerlei wijze de openbare orde? Nee, immers! Het blad richtte zich voornamelijk tegen de NSB en hield zich voorts bezig met vragen over de toekomst van Nederland. Geen spoor van communistische propaganda of aansporing tot sabotage.'<sup>78</sup>

Als advocaat De Pont aan het woord komt en het opneemt voor Netty Meijeringh, tegen wie veel bewijs op tafel ligt, houdt ook hij een politiek pleidooi. Hij karakteriseert haar als 'een van die typisch Hollandse meisjes die trots zijn op de vrijheid van ons land.' Hij vertelt dat zij zich beroept op Seyss-Inquart, die heeft gezegd dat Holland het levensrecht niet ontnomen

*'Het vrije woord is als het ware  
de keel toegeknepen.'*

zou worden. ‘Wat is daarvan in de praktijk terechtgekomen? Niets.’ In plaats hiervan zag zij ‘dag-in, dag-uit niets anders dan de NSB proberen ons volk van de nationaalsocialistische leer te overtuigen. Tegen deze methode kwam zij in opstand. Daarom ging zij ertoe over koeriersdiensten te verrichten en pakketten van Het Parool bij duizenden naar alle delen van het land te verspreiden. Inderdaad, zij was een belangrijke schakel in het geheel. Maar moet een meisje van 22 jaar, dat zoveel voor haar vaderland over heeft gehad, nu voor 15 jaar in het tuchthuis opgeborgen worden? Dat is wel de grootste belediging die men deze mensen kan aandoen. Zij allen hebben op hun wijze gevochten voor de vrijheid en de zelfstandigheid van ons land. Doet het Duitse volk niet precies hetzelfde?’<sup>79</sup>

Als het *Obergericht* op 8 augustus het vonnis wijst, tonen de rechters zich niet ongevoelig voor de argumenten van de advocaten. Dat Jan Stallinga er niet was, laten zij zwaar meewegen, net als de afwezigheid van de hoofdverdachten Goedhart, Van Heuven Goedhart, De Groot, Meijer en Van Norden. En hoewel Het Parool volgens de rechters weldegelijk een gevaarlijke verzetskrant is, hebben de rechters ook oog voor verzachtende omstandigheden. De vonnissen vallen aanzienlijk lager uit dan de eis: geen enkele doodstraf en alleen tuchthuisstraffen.<sup>80</sup> Maar hoe opgelucht de zestien veroordeelden ook mogen zijn geweest, voor twee van hen betekent de tuchthuisstraf een doodstraf op termijn. Arthur Meerwaldt en Wim Eggink komen terecht in Eschershausen, een buitenkamp van concentratiekamp Buchenwald. Ze moeten in een steengroeve dwangarbeid verrichten. Verzwakt door honger, kou en verwaarlozing overlijdt Arthur hier op 8 januari 1945 aan de gevolgen van een longontsteking. Hij is dan 26 jaar. Wim komt op 1 april 1945 om het leven, 24 jaar oud.

<sup>77</sup> Stukken betreffende het tweede Paroolproces, NIOD toegangsnummer 185C, inventarisnummer 36.

<sup>78</sup> Ibidem.

<sup>79</sup> Ibid. Netty wordt in dit stuk foutief 23 jaar oud genoemd.

<sup>80</sup> Tuchthuis: Meerwaldt 15 jaar, Bakker 12 jaar, Van der Meulen en Van Dijk 10 jaar, Eggink 7 jaar, Netty Meijeringh 5 jaar, Groenewegen 4 jaar, Van Wijk 3 jaar, Mieke Lafébre en Ket 2 jaar, Riet Alebeek 15 maanden. Vrijgelaten omdat de opgelegde straf is uitgezeten in voorarrest: Daansen, Nijhoff, Drion, Dantuma en Jopie Waldorp. Vrijpraak: Brandsen, Rolsma, Van Donk, Pasman, Heymans, De Haas en Goud.

Hoewel de *Sicherheitspolizei* de redactieleden van Het Parool in 1944 dicht op de hielen zit, werken zij stug en schijnbaar onverschrokken door. Voor de 26-jarige Wim van Norden is 'niks doen onmogelijk.' Het verzetswerk geeft hem 'de bevrediging tenminste bezig te zijn.' Ook heeft het een 'element van avontuur' dat 'een geweldige, beetje zoute smaak op de tong geeft.' De momenten van angst die er zeer zeker ook zijn, wegen daar niet tegenop.<sup>81</sup> Als 'jongen alleen' valt Wim de keuze voor het verzet minder zwaar dan voor degenen die vrouw en kinderen hebben. Maar ook zij weten van geen wijken. Tegen de verdrukking in weet Het Parool de positie van toonaangevende verzetskrant daardoor te verstevigen.

Met het gelijkgestemde Vrij Nederland stelt Het Parool een manifest op dat de bevolking oproept om mee te denken over de toekomst. Nog is de strijd tegen de vijand de eerste taak, benadrukken ze, 'maar even zeker als de bevrijding komt, zullen wij moeten weten wat wij in de onvermijdelijke overgangstijd en bij de wederopbouw van ons volksleven willen.'<sup>82</sup> Het Nederlandse volk mag niet aan de zijlijn blijven staan. Direct na de bevrijding dient de vertegenwoordiging van het volk al goed geregeld te zijn. Het voormalige verzet moet daar een aandeel in krijgen, tot er weer verkiezingen kunnen worden gehouden. Dan is het zaak de uitwassen en grove fouten uit het verleden niet te herhalen. 'Met de bevrijding van ons vaderland is het historisch moment aangebroken voor een radicale vernieuwing van ons volksleven in staatkundige, sociale, economische en culturele zin.'<sup>83</sup>

Met het manifest, waarin de beoogde vernieuwing in zeven punten is uitgewerkt, bundelen Het Parool en Vrij Nederland hun krachten en mobiliseren zij hun achterban. Bij de regering in Londen presenteren zij zich hiermee als een belangrijke spreekbuis van het verzet en een politieke factor van belang. Nu de geallieerde invasie dichterbij komt, hamert Londen steeds meer op samenwerking en coördinatie van het

<sup>81</sup> Jacobs, Hans (regie), *Het Parool ondergronds, 1940-1945*, filmdocumentaire, deel 1, 1989.

<sup>82</sup> Manifest, *Het Parool en Vrij Nederland*, 15 april 1945.

<sup>83</sup> Ibidem.

<sup>84</sup> Het Parool, 26 april 1944.

<sup>85</sup> Het Parool, 19 juni 1944.

verzet. Die behoefte is er ook bij de verzetsorganisaties zelf, maar de samenwerking blijkt lastig. Zo lukt het Het Parool en Vrij Nederland om praktische, maar ook inhoudelijke redenen niet om het manifest door andere verzetsorganisaties te laten ondertekenen. Bijvoorbeeld omdat zij vinden dat het manifest bevolkingsgroepen tegenover elkaar zet. Of omdat ze het voor de strijd tegen de bezetter niet relevant achten.

Als geheim agent Tobias Biallostowski in het bezette Nederland wordt gearachuteerd is zijn missie het realiseren van een permanent radio-contact tussen Londen en de illegale pers. Naast een groot geldbedrag dat de verzetskranten onderling moeten verdelen heeft hij een cliché bij zich van een 'vorstelijk schrijven'. Alle grote verzetskranten drukken de boodschap van koningin Wilhelmina af. 'Weet dat gij niet alleen staat', spreekt zij het Nederlandse volk toe. 'Wij strijden schouder aan schouder voor dezelfde zaak, de zaak der waarheid en gerechtigheid, de zaak der bevrijding, strijden voor het frisse jonge Nederland dat moet voortkomen uit deze oorlog waarvan gij thans de ellende en het lijden gevoeld, maar dat met Gods hulp zal komen.'<sup>84</sup>

In juni 1944 vindt in Frankrijk eindelijk de langverwachte invasie plaats. Op de stranden van Normandië, ruim zeshonderd kilometer van de Nederlandse grens, gaan dan 150.000 geallieerde militairen aan land. 'DE INVASIE IS BEGONNEN', kopt Het Parool. 'Met vreugde vernamen wij op de morgen van de zesde juni dat de geallieerde soldaten de stormloop op de vesting van Hitler hadden ingezet. Vier lange, gruwzame jaren hebben wij op deze dag gewacht.' De schrijver trekt een vergelijking met de slachtoffers van een mijnramp: 'Vier jaren hebben wij in duisternis geleefd, maar dan werd plotseling op de zesde juni het eerste gat in de grimmige muur geslagen. Wij zijn nog niet gered, maar voor het eerst hebben wij weer het licht gezien. De bres is geslagen en zal steeds groter worden, tot de volkeren van Europa zich de weg kunnen banen naar een leven in zon en vrijheid.'<sup>85</sup>

*'Vier lange, gruwzame jaren  
hebben wij op deze dag gewacht.'*



Hoewel de gevechten Nederland nog niet hebben bereikt, kan dit toch elke dag het geval zijn, is de optimistische boodschap. Desalniettemin waarschuwt de krant nog geen openlijk verzet te plegen. De strijd moet met beleid worden gevoerd: 'Houd uw kruut droog voor het meest nuttige ogenblik. Wanneer wij in openlijke opstand zouden komen, ongecoördineerd met de strijdplannen der bondgenoten, dan kunnen wij de vijand slechts korte tijd moeite bezorgen en heeft hij nog de gelegenheid om dat verzet te smoren in een meedogenloos bloedbad.'<sup>86</sup>

Het Parool voorziet dat de bezetter hoe dan ook naar hardere middelen zal grijpen, maar waarschuwt de 'bange wezels'. Niemand mag zich laten intimideren en iedereen heeft de plicht om op het juiste moment verzet te plegen. De bevrijding is niet alleen een zaak van de Engelsen en Amerikanen, 'doch in even grote, ja in grotere mate van onszelf.' Als de geallieerde soldaten Nederland binnenrukken, dan moet hen de hand gereikt kunnen worden 'niet in dank voor een verleende dienst, doch in kameraadschap als gelijkwaardige strijders op verschillende fronten.'<sup>87</sup>

Na de geallieerde invasie wordt de coördinatie van het verzet in Nederland urgent. In Londen werkt Gerrit Jan van Heuven Goedhart een plan uit. Gerrit Jan is er geknipt voor. Niet alleen omdat hij bij de regering in ballingschap te boek staat als een intelligent en capabel man die goed op de hoogte is van de situatie in het bezette Nederland, maar ook omdat hij het vertrouwen geniet van koningin Wilhelmina. Voor haar is hij de verpersoonlijking van het ideaal van een vernieuwd Nederland dat ook zij aanhangt. Het plan voorziet ook in College van Vertrouwensmannen dat, ter voorkoming van een machtsvacuüm, direct na de bevrijding kan optreden als interim-bestuur. De leden zijn door de regering aangewezen mensen uit bezet gebied: voormalige politici en vertegenwoordigers van het verzet die het vertrouwen hebben van de bevolking. In het coördinatieorgaan van het verzet worden op voorstel van Henk van Randwijk van Vrij Nederland de verzetsorganisaties ingedeeld in drie groepen die elk een vertegenwoordiger krijgen: politiek links, neutraal en politiek rechts.

<sup>86</sup> Het Parool, 19 juni 1944.

<sup>87</sup> Ibidem.

In deze Contact Commissie zal Jan Meijer de vertegenwoordiger van de linkervleugel worden.

Op 7 september 1944 publiceert Het Parool een toespraak die Gerrit Jan kort daarvoor op Radio Oranje heeft gehouden. 'Houd moed!', prent hij de bevolking in. 'Het einde nadert, de vrijheid is in aantocht. Dagelijks wint zij terrein en niets, niets zal haar tegenhouden.' Vanwege de bijzondere omstandigheden zal direct na de bevrijding de staat van beleg gelden. Maar, benadrukt hij, anders dan bij de gewone staat van beleg zal dit militair gezag onder de regering vallen. Het militair gezag zal gelden totdat de oorlogshandelingen zijn afgelopen en dit gezag 'moet de vrijheden des volks beseffen en eerbiedigen.' Het volk krijgt het recht om zijn eigen volksvertegenwoordiging en koers mede te bepalen: in de gemeenten, de provincies en de staat. Landverraders zullen worden berecht en ambtenaren die te nauw hebben samengewerkt met de bezetter zullen worden afgezet. De dagbladen die nu dag in dag uit de Duitse leugens verspreiden, zullen verboden worden tot de redacties en directies zijn gezuiverd. En zodra het vaderland is bevrijd 'moeten wij de Japanners met volle krachten te lijf om ook de Indonesiërs te bevrijden.'

Als Gerrit Jans toespraak in Het Parool gepubliceerd wordt, staan de geallieerden al vlak voor de Belgisch-Nederlandse grens. Nadat zij op 4 september 1944 Antwerpen hebben veroverd, gaan er allerlei geruchten dat zij ook al in Nederland zijn. Als Radio Oranje op dinsdag 5 september meldt dat zij Breda hebben bereikt, halen mensen in tal van plaatsen de Nederlandse vlag tevoorschijn om hen te begroeten. Onder de Duitsers en NSB'ers breekt paniek uit en veel van hen slaan op deze 'Dolle Dinsdag' haastig op de vlucht naar Duitsland. Maar in de dagen hierna blijkt dat de geallieerden vanwege logistieke redenen pas op de plaats hebben moeten maken. Ze zijn helemaal nog niet in Nederland. In deze tijd reist Paroolredacteur Mia van Meurs vanuit Amsterdam naar Eindhoven om van daaruit verslag te doen. De Duitsers die ze tegenkomt vertellen haar dat zij ook op de Engelsen liggen te wachten. Ze tonen geen wil meer om te vechten en roeien haar zelfs het Wilhelminakanaal over.

*'Wij vonden een uitgestorven stad.'*

Op 15 september doet Mia in een speciaal bulletin verslag van haar reis. 'Toen wij langs allerhande slinkse wegen Eindhoven bereikten, vonden wij een uitgestorven stad. Er mocht niemand op straat, de fabrieken lagen stil, de winkels waren dicht, geen leverancier kwam aan de deur.'

De drommen mensen die verwachtingsvol de straten bevolkten, zijn verdwenen. Terwijl er voortdurend Spitfires en Hurricanes boven de stad vliegen, kijken de Eindhovenaren nu vanachter hun ramen verwachtingsvol uit naar de Engelse tanks. 'De spanning hangt in de lucht! De fietsen echter in de grond, want de voortdurende jacht van de Duitsers op alles wat maar als vervoermiddel kan dienen – zelfs spelende kinderen waren hun houten karretjes afhandig gemaakt; de moffen legden er hun bagage in en trokken ze achter de gestolen fietsen voort – heeft de mensen voorzichtig gemaakt en hun doen begraven wat zij maar begraven konden.'

'De terugtrekkende troepen vluchtten in grote wanorde', bericht Mia, 'alles meeslepend wat zij nog te pakken konden krijgen. Paarden en koeien werden uit de wei gestolen. Varkens op het erf van de boeren geslacht en opgeladen. Doktersauto's, vuilniswagens, kinderwagens, alles ging mee.' Zelf ziet ze de Duitsers weer terugkeren, 'maar van grote transporten kan men niet spreken.'

Mia, die zelf uit Eindhoven komt, zoekt ook haar eigen huis en haar man Bob op. Hij smeekt haar niet terug te gaan naar Amsterdam: blijf! 'Maar ik zei nee, ik ga terug. Ik heb daar een taak en moet daar mee door. Het zal niet lang meer duren en dan is het noorden ook bevrijd.'<sup>88</sup>

<sup>88</sup> Jacobs, Hans (regie), Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 3, 1989.

## TEGEN ONRECHT

Mia van der Burg (1910) studeert in 1934 af in Indonesisch recht en spreekt zich al voor de oorlog uit voor de onafhankelijkheid van Indonesië. In 1934 trouwt ze met Bob van Meurs, met wie ze in Polen gaat wonen als hij daar de leiding over de Philipsfabrieken krijgt. Mia wordt correspondent voor het NRC en schrijft over het culturele leven en de politiek in Polen. In 1938 schrijft ze een artikel over een pogrom tegen de Poolse Joden in Warschau dat tot een politieke rel leidt. Ze krijgt vier dagen om Polen te verlaten. Terug in Nederland richt ze in 1939 met Bob en Gerrit Jan van Heuven Goedhart het antifascistische actiecomité Weest op uw hoede op. Voor De Blaasbalg, het blad waarmee het comité 'het vuur van de vrijheid aanwakkert', gaat ze dan artikelen schrijven. Tijdens de bezetting betreft Gerrit Jan haar bij Het Parool. Ze neemt de gevluchte Frans Goedhart als onderduiker in huis, verzorgt



het nieuwsbulletin van Het Parool, wordt een gewaardeerd redacteur en komt in de laatste oorlogsmaanden in de centrale redactie van de krant.

*'Het zal niet lang meer duren,  
dan is het noorden ook bevrijd.'*



## Wie kent dezen man?

DEN HAAG, 25 Jan. — De Hoofd-Inspecteur der Staatsrecherche te 's-Gravenhage, chef Inspectie II-A, verzoekt bekend te worden gemaakt met de identiteit van den man, wiens foto hierbij is afgedrukt.

Zijn signalement luidt als volgt:



35 à 40 jaar oud, lang 1.71 meter, hoog voorhoofd, donkerblond haar en wenkbrauwen, lichtgrijze ogen, rechte neus, kleine mond, dunne lippen, in bovengebitt rechts een gouden tand, spitse kin, geen baard of knevel, ovaal gezicht, tenger postuur.

Geeft de indruk van Indische afkomst te zijn.

Hij is gekleed met donkerbruine overjas bruingrijs gestreept colbert-costuum, zwarte lage schoenen (slecht), bruine sokken, blauwgrijs gestreept overhemd, witte slappe boord met roodbruin gespikkelde das, blauwgrijsrood geblokte wollen shawl en korte onderpantalon.

Droeg geen pet of hoed.

Voornoemde hoofd-inspecteur verzoekt hun, die omtrent dezen man inlichtingen kunnen verstrekken, zich te melden aan zijn bureau, Alexanderplein 16, Den Haag.

## INVAL BIJ DRUKKERIJ BEVEDEEM

Bij drukkerij Bevedeem in Den Haag wordt niet alleen het illegale Parool gedrukt. Als de Duitsers er een inval doen, drukken Bernard van der Meulen en zijn zoon Pieter net Ons Volk. Han Gelder, de 24-jarige oprichter van Ons Volk, is er ook. Hij trekt zijn pistool, schiet een van de Duitsers in zijn arm en slaat daarna de hand aan zichzelf. Bernard en Pieter worden gearresteerd. Een paar weken later overlijdt Pieter bij gebrek aan medicijnen aan een epileptische aanval in zijn cel. Zijn vader mag de begrafenis bijwonen mits hij een uitgebreidere verklaring aflegt. In de kranten hebben de Duitsers dan al een oproep met een pasfoto en signalement van Han laten verschijnen.

boven Het lichaam van Han Gelder op de vloer van drukkerij Bevedeem



# HET PAROOL

≡ VRIJ ONVERVEERD ≡

26 APRIL 1944

No. 65

## DE KONINGIN SPREEKT TOT HAAR VOLK

Een vorstelijk schrijven via de illegale pers

Landgenooten,

Reeds dikwijls heb ik mij door de radio tot U gericht, en nu ik in deze buitengewone tijden de gelegenheid krijg met U in contact te treden, door middel van de geheime pers, wil ik dat buitengewone middel niet ongebruikt laten, want alles wat tot versterking van onze eenheid kan dienen moet worden gebruikt.

Ik zie hoe gij in deze moeilijke dagen leeft en strijdt uit de woorden van Uw dappere ondergrondse pers en uit andere documenten, maar nog beter kan ik U volgen door het levend woord waarmee de overgekomen Engelandvaarders getuigen van Uw lijden en Uw strijden, van de hoop die in U leeft; maar bovenal getuigen zij van Uw onwrikbaar geloof in de overwinning dat Uw moed en Uw wilskracht om in voorspoed en tegenspoed vol te houden, schraagt en draagt. Weet dat gij daarbij niet alleen staat. Wij strijden schouder aan schouder voor dezelfde zaak, de zaak der waarheid en gerechtigheid, de zaak der bevrijding, strijden voor het frissche jonge Nederland dat moet voortkomen uit dezen oorlog, waarvan gij thans de ellende en het lijden gevoelt, maar dat eens met Gods hulp zal komen.

*Wilhelmina*

Boodschap van koningin Wilhelmina: de drukvorm werd door geheim agent Tobias Biallosterski naar bezet Nederland gebracht

Vrijdag, 15 Sept. 1944.

EEN PAROOL-REDACTEUR O LANDESTIEN NAAR EINDHOVEN.

Toen wij Dinsdag j.l. langs alkerhande slinkse wegen Eindhoven bereikten, vonden wij een uitgestorven stad. Er mocht niemand op straat, de fabrieken lagen stil, de winkels waren dicht; geen leverancier kwam aan de deur. De drommen mensen, die in dergelijk verwachtingsvolle dagen gewoonlijk de straat bevolken, zaten nu in hun voortuintjes of achter de ramen en keken uit naar de Engelse tanks. Zij zagen echter niets anders dan de lege straat.

De spanning zat in de lucht! De fietsen echter án de grond, want de voortdurende jacht van de Duitsers op alles wat maar als vervoermiddel kon dienen - zelfs spelende kinderen waren hun houten karretjes afsmidig gemaakt; de moffen legden er hun bagage in en trokken ze achter de gestolen fietsen voort - heeft de mensen voorzichtig gemaakt en hun doen begraven wat zij maar begraven konden.

V oortdurend vliegen de spitfires en hurricanes over de stad. Zij duiken telkens omlaag en beschieten de treinen, het elektrische net, voorbijtrekkende auto's en andere transporten. En meestal precies raak, want zij kunnen zo laag dalen als zij willen. Er is geen afweergeschut, geen Duits vliegtuig, dat hun tegenhoudt. Ongestoord gaan zij dan ook hun gang om alle verbindinglijnen te verstoren. Een benzineauto, die voor een benzine-station, dat midden tussen de huizen ligt, aan het tanken is, wordt even in brand geschoten, zonder dat daarbij iemand of iets anders geraakt wordt. Men vindt trouwens overal langs de weg van Eindhoven tot Z altbommel verbrande auto's, zelfs motorfietsen, aan de kant liggen. De spoorverbindingen zijn geheel onbruikbaar gemaakt. Een paar dagen geleden kon men nog het aardige schouwspel meemaken van twee puffende locomotieven, die moeizaam acht kapot geschoten collega's in noordelijk richting probeerden weg te slepen. Even buiten Eindhoven gingen echter ook de twee gezonden locomotieven er ash. Nu hebben de moffen het dan ook maar opgegeven om langs die weg nog iets te vervoeren.

De vliegvelden in het Zuiden, aan het herstel waarvan onze minder moedige landgenoten de laatste weken nog zo ijverig hadden meegeholpen, zijn in de paniek van de vorige week door de Duitser zelf vernield. Nadat geallieerde vliegtuigen het hunne hadden gedaan, hebben de Duitsers alle overgebleven hangars, munitiedepots en vliegtuigen opgeblazen. De ontploffingen op het vliegveld te Eindhoven in de nacht van 5 op 6 September waren zoo hevig, dat het gedreun voor menschenoren bijna niet te verdragen was. Ver in de omtrek sprongen de ruiten en scheurden de muren van de huizen. De lucht was een gloeiende koepel en tot in den Bosch kon men in dit licht bijna lezen.

Aan het kijkspelletje van wegtrekkende N.S.B.-ers en Duitsers heeft men natuurlijk ook in Eindhoven vorige week veel plezier beleefd. De heer Nolte Verwalter van Philips, die zich bij de onderduikers had aangesloten, werd



# MANIFEST

15 April 1944.

## LANDGENOOTEN.

Elke dag brengt ons dichter bij de bevrijding. Iedere Nederlander heeft de plicht tot die bevrijding bij te dragen met alle hem ten dienste staande middelen.

Direct na de aftocht van de Duitsers en den terugkeer van onze wettige Regering zullen er in Nederland maatregelen getroffen moeten worden, die van beslissende betekenis zijn voor ons geheele volk en die voor een niet gering deel de toekomstige politieke ontwikkeling van ons land zullen bepalen.

Het Nederlandsche volk zal daarbij niet terzijde mogen staan, maar als een mondig volk medeverantwoordelijkheid voor en een aandeel in deze beslissingen hebben te aanvaarden.

Het zou de grootste overwinning van de Nazi's zijn, indien het hun mocht gelukken door knechting en jarenlange ellende de politieke belangstelling en het verantwoordelijkheidsbesef (onnismbare voorwaarden voor elke democratie) te doden. Daarmede zou tevens de weg vrijgemaakt worden voor politieke avonturiers en de duistere reactionaire elementen, die zowel hier als elders zich gereed maken hun slag te slaan.

Van bepaalde zijden tracht men U wijs te maken, dat het thans niet van belang is Uw gedachten over toekomstige problemen te laten gaan. Zoolang wij onder Duitse tyrannie zuchten is ook voor ons de strijd tegen den vijand eerste taak, maar even zeker als de bevrijding komt zullen wij moeten weten wat wij in den onvermijdelijken overgangstijd en bij den wederopbouw van ons volksleven willen.

Daarvoor zijn noodig bewustheid en politieke wilsvorming. De ontbinding van onze partijen en van ons verenigingsleven, de ophoefting van het recht van vergadering, de kneveling van pers en radio, kortom de vernietiging van onze democratische vrijheden heeft de vorming van een publieke opinie belemmerd maar niet onmogelijk gemaakt. Afgezien van de illegale pers en de diverse illegale organisaties zijn er nog allerlei contacten van voor den oorlog overgebleven en wordt er in het verborgen een diepgaande discussie gevoerd over naoorlogse problemen.

Tegelijkertijd echter zijn er in de donkere jaren der bezetting nieuwe meeningen en groepeeringsaan de oppervlakte van ons nationale bestaan verschenen, die de wijderbreide opvatting bevestigen, dat de oude groepen en partijen, die in menig opzicht reeds aan de werkelijkheid van 1940 niet meer beantwoorden, zulks nog veel minder doen aan de werkelijkheid, waarvoor wij na de bevrijding gesteld zullen worden.

Teneinde, althans eenig, klaarheid te scheppen in de binnenlandse politieke verhoudingen nu en straks onmiddellijk na de bevrijding; tenende voorts bij den terugkeer van onze wettige Regering een doelbewuste publieke opinie te presenteren, de beste medewerker die een democratische regering zich wenschen kan, hebben de beide groepen, die dit manifest onderteekenden, getracht, in een voor uitbreiding vatbaar aantal punten, gedachten te formuleren waaromtrent tusschen hen gelijkheid van gevoelens bestaat. Zij beoogen door de publicatie daarvan tevens een dam op te werpen tegen onverantwoorde politieke speculaties, van welke zijde die ook mogen komen.

Voorzover gij eenigermate thuis zijt in de wereld van de „illegaliiteit“ zal het U bekend zijn, dat de beide onderteekende groepen allerminst over een en dezelfde politiek-cultureelen kam geschorren mogen worden. Zij houden met overtuiging vast aan hun afzonderlijk bestaansrecht en hun kijk op wereld en leven is te verschillend dan dat zij in elkander zouden willen of kunnen opgaan. Te verheugender en te opmerkelijker is het daarom, dat zij de hier volgende punten gezamenlijk onderschrijven konden.

Zij roepen U op daarover Uw gedachten ernstig te laten gaan, opdat de komende bevrijding ons niet, gelijk de Duitse roof- overval in Mei 1940, onvoorbereid vindt.

## H E T V E R Z E T

1. De strijd tegen Duitsland, Japan en hun vazallen, die na Nederland voert in nauwe verbondenheid met de Verenigde Naties kan en mag door ons volk niet beëindigd worden dan na de onvoorwaardelijke capitulatie van onze vijanden. Wij wijzen elken vorm van compromis, elken afzonderlijken vrede van de hand en wij brengen deze opvatting ter kennis van onze wettige Regering.

2. Ten aanzien van het verzet tegen onze overheersers' eischen wij van elken burger, die aanspraak wil maken op den naam van Nederlander, een zoo actief mogelijk deelnemen aan den strijd op het binnenlandsche front, overeenkomstig de eischen en richtlijnen

van onze Regering, als uitgesproken in de redevoeringen via Radio Oranje van Oct. '42, Februari, April en Mei '43, samengevat in de slotwoorden van de verklaring van 4 Februari 1943: „Koningin, Regering en Vaderland vragen, neen eischen Uw vastberaden declinering aan den strijd voor de bevrijding van ons vaderland“.

3. In het bijzonder ten aanzien van het werken voor den vijand en de deportatie van onze arbeiders achten wij elken Nederlander, zonder eenige reserve verplicht, zich te houden aan de Regeringsverklaring van 4 Februari 1943, luidende: „Indien het gaat om versterking van het Duitse oorlogspotentieel dienen niet alleen de uitvoerende maatregelen zelf te worden tegengewerkt en bemoeilijkt, maar ook de voorbereidende maatregelen, welke kennelijk ten doel hebben de Duitse oorlogsmachine met Nederlandsche goederen en Nederlandsche onderdanen te voeden“.

4. Ten aanzien van de taak der ambtenaren in het bijzonder achten wij iederen ambtenaar gehouden de plichten die te eerbiedigen, zooals neergelegd in het „Commentaar“ op de „Aanwijzingen in geval van een vijandelijken inval“, gepubliceerd in „Het Parool“ van 25 Juni 1943, in „Vrij Nederland“ van 10 Juli 1943 en door de Nederlandsche Regering goedgekeurd in de verklaring van October 1943.

5. Het vernietigen van alle voor de Duitsers werkende of door hen in beslag genomen industriële apparatuur, het onklaar maken, opblazen of op andere wijze buiten werking stellen van transportmiddelen, het plegen van overvallen op distributiekantoren, bevolkingsregisters enz., vindt het eenig doel zij het verwarmen der voor de Duitsers werkende administraties of het dienen van rechtmatige belangen van ondergedokenen en illegale strijders, alsook het terechtstellen van voor land en volk door hun functie of activiteit gevaarlijke figuren uit het kamp der landverraders, dient als noodzakelijk onderdeel van den strijd op het binnenlandsche front ge- waardeerd en gestemd te worden.

6. Elke Nederlander is verplicht door zwijgzaamheid, financieel en geest, niet verleen en van gastvrijheid aan onderduikers en ondergrondse strijders, het verspreiden van strijdschriften enz, het werk van de Nederlandsche illegale werkers te steunen en zelf in ambt en beroep alle Duitse maatregelen, die schadelijk zijn voor het Nederlandsche volk en die niet voldoen aan de bepalingen van het L.O.R. te saboteeren.

7. Wij verwerpen elken vorm van „zwarten handel“, die uitgeoefend wordt uit winstbejag en zonder de welbewuste bedoeling het Nederlandsche volk tegen de Duitse uitplundering te beschermen, de volkskracht te bewaren en de uit de distributie gestochten onderduikers en illegale strijders te helpen.

## D E O V E R G A N G S T I J D

1. Het is de plicht van iederen Nederlander de bevelen van de Nederlandsche Regering en het Geallieerd Opperbevel tijdens mogelijke invasie-operaties stipt op te volgen. In het uur der bevrijding is volstrekte en onmiddellijke gehoorzaamheid eisch.

2. Wij erkennen, en wij roepen elken Nederlander op dit met ons te doen, Koningin Wilhelmina als het Hoofd van den Nederlandschen Staat en vragen van elken Nederlander onvoorwaardelijke onderwerping aan het gezag van H.M. terugkeerende Regering. Zooloos ons is aangezegd zal het kabinet na terugkeer onmiddellijk „démisionnaire“ zijn. De reconstructie hebbe tot uitgangspunt, dat in de nieuwe Regering samenwerking noodzakelijk is van landgenooten, die in Engeland, en van landgenooten, die in het bezette Nederland, gedurende de oorlogsjaren van hun bekwaamheid en vaderlandschen zin hebben doen blijken.

3. Een onmiddellijke en uiterst gestrenge bestraffing van landverraders en van hen, die met den vijand op onzalbare wijze hebben samengewerkt, achten wij eisch van gerechtigheid en volksgezondheid. Ophoefting van het bankgeheim, verbeurdverklaring van de vermogensaanwas door oorlogswinst verkregen, zoo snel mogelijke terugvoering van alle onwettiglijk gedepoteerde Joden, gevangenen; arbeiders; ophoefting van alle uitzonderingsbepalingen voor Joden, regeling van alle oorlogschadevragen, ont-eigeningen en verbeurdverklaringen door of namens de Duitschers, zoodat alle gedepudeerden tenminste in staat gesteld worden op redelijke wijze in hun onderhoud te voorzien, zonder dat de overheid de verplichting heeft onder alle omstandigheden de vooroorlogse bezitsverhoudingen integraal te herstellen, rechtvaardige ondersteuning van staatswege aan alle militaire en niet-militaire oorlogsslachtoffers.

September 1944 - mei 1945



Paroolverspreidster op de fiets in Amsterdam, 5 of 6 mei 1945



## ‘Morgen zijn ze er!’

Op zondag 17 september 1944 ziet de lucht in Brabant zwart van de vliegtuigen. In Eindhoven zien de mensen enkele duizenden geallieerde toestellen overvliegen in de richting van Nijmegen en Arnhem. Iedereen beseft dat dit het bevrijdingsoffensief moet zijn. Op Radio Oranje klinkt een oproep: ‘Mede in verband met operaties die heden in Nederland zijn aangevangen, acht de regering thans het ogenblik aangebroken de instructie te geven tot een algemene staking van het spoorwegpersoneel.’<sup>89</sup> Zo’n 30.000 spoorwegmedewerkers geven gehoor aan de oproep en leggen daarmee het Duitse troepen- en goederenvervoer plat. Volgens het geallieerde aanvalsplan moeten luchtlandingstroepen acht belangrijke bruggen over de grote rivieren veroveren. Zodra zij de bruggen in handen hebben, moeten grondtroepen hierover oprukken naar het noorden. Vooral in Arnhem is er veel tegenslag. De geallieerde landingsplekken liggen te ver van de Rijnbrug en de Duitse tegenstand is onverwacht sterk. Na negen dagen van felle gevechten moeten de geallieerden de strijd hier opgeven. In de nacht van 25 op 26 september trekken zij zich met veel moeite terug op de zuidelijke Rijnsoever. Onder dekking van zwaar geallieerd artillerievuur peddelen meer dan tweeduizend soldaten de Rijn over, in opvouwbare canvas roeibootjes die het leger in allerijl voor hen heeft aangevoerd. De Rijnbrug blijft in Duitse handen en de geallieerde operatie *Market Garden* is mislukt. Zuid-Nederland wordt bevrijd, maar langs de Maas, Waal en Rijn komt het front vast te liggen.

In het bevrijde zuiden verschijnt Het Parool op 21 september voor het eerst bovengronds. Van een falend offensief is dan nog geen sprake. ‘De dag is daar’, jubelt de krant, ‘alles is volbracht!’ Boven het openingsartikel prijken de portretten van koningin Wilhelmina, prinses Juliana en prins Bernhard. ‘Onuitsprekelijk groot is onze vreugde nu Gij op het punt staat naar Uw Vaderland terug te keren’, luidt de welkomstgroet aan hen.

<sup>89</sup> Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 10a, Het laatste jaar, eerste helft, 1980, pag. 343.



‘Nu wappert dan weer allerwege onze oude vertrouwde driekleur die opgevouwen vier lange jaren moest rusten.’

Terwijl het zuiden bevrijd is, breekt er voor de bevolking in het bezette noorden een periode van nieuwe ellende aan. Het Parool moet hier – onder een andere redactie dan in het zuiden – ondergronds blijven. De redactie staat door de spoorwegstaking voor grote uitdagingen. De staking bemoeilijkt niet alleen de verspreiding van de krant. Ook het reizen voor de werving van financiën is vrijwel onmogelijk geworden, merkt Max Nord. Alles gebeurt nu op de fiets, vanwege de schaarste vaak op houten of massieve banden. Hoewel Max zelfs een paar keer in Den Haag en Utrecht komt, vallen die fietstochten niet mee, zeker niet in de strenge wintermaanden. Noodgedwongen concentreert Het Parool zich meer op Amsterdam en wordt er voor de financiering een beroep gedaan op het Nationaal Steun Fonds (NSF). Die verzetsorganisatie heeft zich gespecialiseerd in het financieren van de illegaliteit.

Ondertussen doen de Duitsers grote moeite om de spoorwegstakers, die massaal zijn ondergedoken, weer aan het werk te krijgen. Om de staking te breken legt Rijkscommissaris Seyss-Inquart de binnenvaart stil, waardoor de voedselvoorziening van de grote steden in het westen van het land stokt. ‘Staking brengt alleen ELLENDE over uw EIGEN volk’, staat er op affiches die overal worden aangeplakt. Het Parool moedigt het spoorwegpersoneel aan om vooral door te staken. ‘De wijze waarop de spoorwegmannen zich van de hen opgelegde taak kwijten, verdient niets dan lof’, spreekt de krant hen bemoedigend toe. De Britse premier Churchill heeft gezegd dat hij alles zal doen om Nederland zo snel mogelijk te bevrijden. Daarom moet de spoorwegstaking volgens Het Parool dóórgaan. En dat niet alleen. Hiernaast moet er gestaakt worden in auto-garages die voor de *Wehrmacht* werken, zodat ook het Duitse autoverkeer in de war wordt geschopt. ‘Het gehele Duitse verkeer moet stilgelegd worden. Dat is de beste manier waarop wij op dit ogenblik onze bevrijding kunnen helpen bespoedigen.’<sup>90</sup> Het Parool benadrukt dat de stakers niet verantwoordelijk zijn voor de gevolgen. ‘Wanneer wij binnenkort geen licht, geen gas, geen water en geen voedsel meer zouden hebben, dan zijn daarvoor niet de dappere kerels van onze spoorwegen, maar de nazi’s van het *Herrenvolk* verantwoordelijk.’<sup>91</sup>

Terwijl de voedselsituatie in de grote steden steeds nijpender wordt, lijdt de bevolking ook onder de alsmaar toenemende Duitse terreur. De *Sicherheitspolizei* mag nu zelf bepalen of gearresteerde verzetsmensen de doodstraf verdienen. De executie mag direct worden uitgevoerd. Regelmatig worden als represaille voor een verzetsactie meerdere *Todeskandidaten* tegelijk gefusilleerd. Ter afschrikking gebeurt dat vaak midden op straat en moeten voorbijgangers gedwongen toezien. Zo komen ook veel Paroolmedewerkers om het leven, onder wie het zwaar gezochte redactielid Kees de Groot.<sup>92</sup>

Mede om te voorkomen dat mannen zich aansluiten bij het verzet jagen de Duitsers steeds intensiever op kandidaten voor de dwangarbeid. Op 10 en 11 november 1944 grendelen achtduizend Duitse militairen en agenten Rotterdam en Schiedam af en worden 52.000 mannen opgepakt. Ze worden in grote groepen naar het Feyenoordstadion gedreven om van daaruit te worden afgevoerd naar Duitsland. Wie probeert te vluchten of zich verzet, wordt neergeschoten. 'Laat ons met de bittere feiten die Rotterdam heeft opgeleverd ons voordeel doen', schrijft Het Parool op 21 november, 'want duidelijk is dat ons straks in Den Haag, in Haarlem en in Amsterdam eenzelfde monsterachtige mensenjacht te wachten staat.' Maak in huis een eenvoudige schuilplaats, luidt het advies aan de mannen, want een grondige huiszoeking is bij zo'n razzia niet mogelijk. Bij een razzia moet de vrouw des huizes de deur opendoen. 'Ze ontvangt de Duitse heren met een of ander leugenverhaal ter verklaring van uw afwezigheid. Onderschat uw echtgenote niet: vier jaren illegaliteit hebben wel bewezen dat vrouwen zich over het algemeen in deze situaties aanmerkelijk slimmer gedragen dan mannen.'

Het Parool wil defaitisme voorkomen. De krant probeert met praktische aanwijzingen voor verzet en het vooruitzicht op de bevrijding en een betere toekomst de geest van het verzet levend te houden. De

<sup>90</sup> Het Parool, 3 oktober 1944.

<sup>91</sup> Het Parool, 17 oktober 1944. *Herrenvolk*: het arische ras

<sup>92</sup> Kees de Groot werd op 1 maart 1945 gearresteerd. De Duitsers kwamen zijn echte naam niet te weten en wisten niet dat zij een belangrijk Paroolredactielid in handen hadden. Kees werd op 8 maart 1945 in Amsterdam gefusilleerd. Die dag werden naast Kees op verschillende plekken in Nederland nog 176 mensen gefusilleerd, als represaille voor een aanslag van het verzet op Hanns Albin Rauter, de hoogste SS'er en chef van de Duitse *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* (SiPo-SD) in Nederland.

spoorwegstakers zijn in ieder geval niet gezwicht als Seyss-Inquart begin november 1944 zijn verbod op de binnenvaart opheft. Toch blijft de voedselsituatie precair. Als het streng gaat vriezen en het IJsselmeer door ijsgang niet meer bevaarbaar is, verergert de situatie dramatisch. In de winter van 1944-1945 eist het tekort aan voedsel en brandstof een hoge tol: door hongersnood komen meer dan 20.000 mensen om.

Voor Het Parool is het een tour de force om de krant in de Hongerwinter te laten blijven verschijnen. Bij drukkerij Jesse in Amsterdam hebben vader en moeder Jesse met hun drie zoons en dochter fulltime werk aan het zetten, drukken, vouwen en inpakken van de krant. Ze werken volgens een strak wekelijks schema waarbij er op vrijdag en zaterdag wordt gedrukt. De drukkerij is met gordijnen geblindeerd zodat er vanaf de straat niets te zien valt, maar het geluid van de drukpers is buiten wel te horen. Om zich te vergewissen dat niemand iets opmerkt, staat vader Jesse op die dagen daarom steevast voor de deur te vegen. Nadat de kranten op zondag zijn gevouwen, is er op maandag weer een moment waarop er gemakkelijk iets kan misgaan. Dan worden de kranten opgehaald voor distributie. Voor de deur van de drukkerij worden ze op straat goed verpakt opgestapeld op een bakfiets. Zoon Ton Jesse weet maar al te goed wat de 'consequenties van zo'n blaadje' voor hen kunnen zijn. Toen ze met Het Parool begonnen, vroeg zijn vader hem of hij zich dit realiseerde. 'Ik zei ja, we kunnen worden doodgeschoten.'<sup>93</sup> Toch is dit voor de familie geen reden om niet een nog groter risico te nemen als er geen stroom meer is: ze tappen die dan af bij een paar panden verder gelegen gaarkeuken, die nog wel van stroom voorzien wordt. Als daar de stroomvoorziening in april 1945 ook stopt, drukken ze de krant met een handpers.

Naast de gedrukte wekelijkse krant is er het gestencilde nieuwsbulletin dat dagelijks verschijnt. Dit neemt vanaf september 1944 een enorme vlucht. Max Nord is een van de redacteurs die elke dag naar de BBC luistert en het nieuws voor het bulletin samenvat. Hiernaast komt er ook informatie rechtstreeks uit bevrijd gebied, via telefoonlijnen die bij de Duitsers onopgemerkt zijn gebleven. In Amsterdam zijn nu wel tien,

<sup>93</sup> Jacobs, Hans (regie), *Het Parool ondergronds, 1940-1945*, filmdocumentaire, deel 3, 1989.

<sup>94</sup> *Ibidem*, deel 2, 1989.

vijftien stencilgroepen die de kopij afdraaien. Hieronder ook de groep van Alida Holter – met wie dit boek begon – die enorm geniet van de kameraadschap in haar groep. Als de stroomvoorziening stopt, verschijnen ook de door de Duitsers gecensureerde kranten niet of nauwelijks meer en nemen de illegale kranten met hun bulletins de informatievoorziening van de lijdende bevolking feitelijk over. De nieuwshonger is nauwelijks te stillen en alleen in Amsterdam bedraagt de oplage van het Paroolbulletin dan bijna 100.000 exemplaren. Zonder stroom moeten de luistergroepen improviseren om het radionieuws te kunnen horen en verwerken. Vaak wordt de stroom voor de radio opgewekt met een dynamo, door iemand op het moment van de uitzending op een fiets hard te laten trappen.

Voor de Paroolmedewerkers die fulltime met de krant of het bulletin in de weer zijn is er een speciale bevoorradingsgroep die hen niet alleen voorziet van eten, maar bijvoorbeeld ook van kolen. De stencilgroepen kunnen niet zonder warmte, vooral omdat de inkt anders te stroperig wordt. Het Parool krijgt ook hulp van Natura, een verzetsgroep die zich helemaal heeft toegelegd op het vergaren van voedsel voor andere verzetsgroepen. Zo komt Het Parool bijvoorbeeld aan brood, vlees, kaas en olie, maar ook dit gaat niet zonder risico. Jan Meijer is erbij als er in Uithoorn kaas en vlees gehaald kan worden: ‘We zijn daar naartoe gegaan met een man of zeven, acht op de fiets. En twee weken later was er van hen nog maar één man in leven. Dat was ik...’<sup>94</sup>

Als de Duitsers op 5 mei 1945 capituleren is dat een enorme opluchting. ‘De capitulatie is thans een feit’, kopt Het Parool op 6 mei, al zijn de bevrijders nog niet in Amsterdam. ‘Morgen zijn ze er!’, weet de krant. De Canadezen zullen op de Dam feestelijk worden verwelkomd door onder meer een de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, de organisatie waarin de gewapende verzetsgroepen zijn gaan samenwerken. ‘Vervolgens zullen de troepen voorbijmarcheren aan de plaatsen waar de Duitsers onze

*‘Twee weken later was er nog maar één man in leven...’*

kameraden vermoordden, te weten het Weteringplantsoen, de Apollolaan en de Amsteldijk. Daar zal gedurende een maand een dodenwacht betrokken worden, ter ere en ter nagedachtenis van hen die vielen voor de vrijheid die thans heeft gezegevierd.'

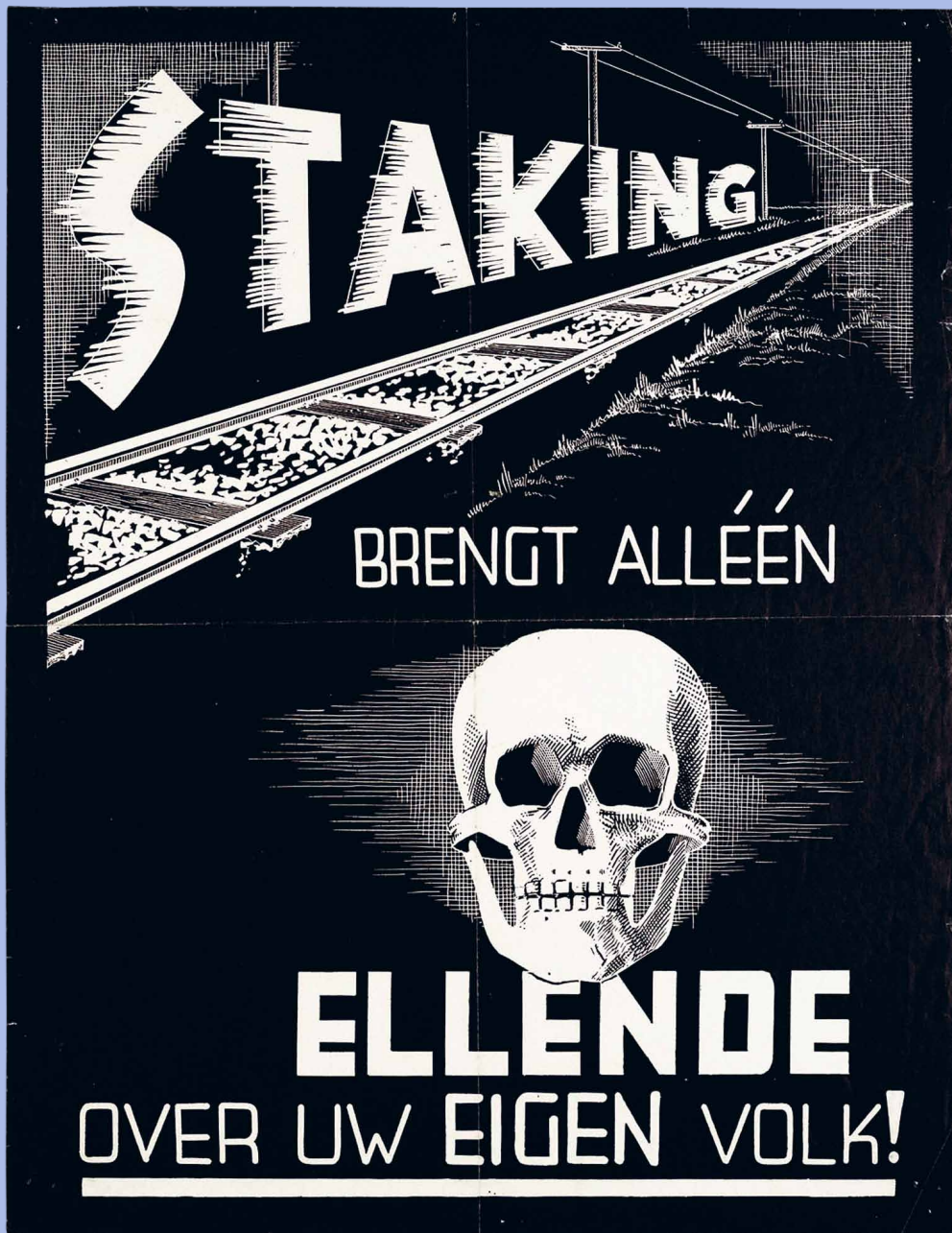
Als het bevrijdingsnummer van Het Parool verschijnt, heeft de redactie in Amsterdam het pand van De Telegraaf betrokken. Omdat De Telegraaf heeft gecollaboreerd met de bezetter, heeft deze krant een verschijningsverbod. Het Parool, dat met de illegaal gedrukte krant en het gestencilde nieuwsbulletin juist een sterke reputatie en naamsbekendheid heeft opgebouwd, gaat bovengronds verder. Net als de andere redactieleden blijft Wim Van Norden dag en nacht in touw om de nu legale krant op te bouwen. Terugkijkend ziet hij zijn tomeloze inzet voor het naoorlogse Parool als een oorlogsneurose: 'De bezetenheid, de absurde bezetenheid, die is alleen verklaarbaar door iemand die zó gek is vanuit dat verleden. Van iemand die zegt: ja, het zál blijven bestaan. Niet als monument voor dat verleden, maar als het realiseren van de principiële doelstelling die wij tijdens de oorlog over democratische journalistiek hebben gevormd.'<sup>95</sup> Ook voor Max Nord betekent de bevrijding dóórwerken aan de bovengrondse krant. 'Je was er dag en nacht mee bezig, maar dat was een heerlijke tijd, een heerlijke tijd. Je hoefde nooit meer bang te zijn dat je werd doodgeschoten of opgepakt. Dat was ook een belangrijke factor om blij te wezen. Je kon ook weer aandacht besteden aan heerlijke dingen als eten en drinken. Daar hadden wij vijf jaar voor in te halen, dus ik heb mijn best gedaan dat snél te doen.'<sup>96</sup>

<sup>95</sup> Jacobs, Hans (regie), Het Parool ondergronds, 1940-1945, filmdocumentaire, deel 1, 1989.

<sup>96</sup> Ibidem.



*‘Een heerlijke, heerlijke tijd.  
Je hoefde nooit meer bang te zijn  
dat je werd doodgeschoten  
of opgepakt.’*



*boven* Duits affiche tegen de spoorwegstaking

*rechts* Een onderduiker leest Het Parool terwijl hij met behulp van de fiets een accu oplaadt om stroom te hebben om radio te kunnen luisteren





*boven* Een Amerikaanse soldaat leest in Eindhoven de bevrijdingseditie van Het Parool, omstreeks 20 september 1944

*rechtsboven* Een man in Amsterdam leest een muurkrant van Het Parool, mei 1945

*rechtsonder* Het Parool heeft het gebouw van De Telegraaf betrokken, 7 mei 1945









NU  
45

ONAFHANKELIJK DAGBLAD VRIJ ONVERVEERD

Dinsdag 9 Mei 1918

# HET PAROOL

— VRIJ ONVERVEERD —

## GEALLIEERDE TROEPEN RUKKEN UTRECHT

### Intocht nog indrukwekkender dan die in Parijs

#### ONTWAPENING DER DUITSCHERS

Groot gelui der Dankbetuiging

Keizerin Wilhelmina

Sultana van Marjona

GODDIN IN EUROPA  
TEN ENDE

LEEST

# HET PAROOL

VRJ ONVERVEERD

abonneert U!

OFFSETDRUK. J. v. BOEKHOVEN. UTRECHT.

Links en boven Affiche voor het legale Parool, kort na de bevrijding





Herdenking op de Eerebegraafplaats Bloemendaal in 2023

## Wat blijft

Wobien van Rossem is een van de velen die in juli 1945 reageert op de oproep aan medewerkers van het illegale Parool om zich bij de krant bekend te maken. Ze was vijf maanden verspreidster, laat de 17-jarige weten. 'Ik weet niet of ik genoeg schreef', besluit ze haar briefje, 'maar ik voel me zo onbelangrijk in mijn korte medewerking, die ik toch met vreugde deed, dat ik het hierbij laat.' Eigenlijk heeft ze maar één wens: 'Laten wij in stille eerbied onze gevallen medewerkers blijven gedenken! Zij rusten in vrede!'

Op 19 december 1945 zijn de dertien Paroolmedewerkers die op 5 februari 1943 op de Leusderheide werden gefusilleerd, herbegraven op de Eerebegraafplaats Bloemendaal. Tot de dag van vandaag worden alle gevallen Paroolmedewerkers hier ieder jaar op 5 februari herdacht. En met hen ook de communistische verzetsman Krijn Breur. Krijn ontwikkelde in gevangenschap een hechte vriendschap met de dertien Paroolmedewerkers. Hij werd tegelijk met hen gefusilleerd en tegelijk met en bij de dertien Paroolmedewerkers op de Eerebegraafplaats herbegraven.

Tachtig jaar na de herbegravenis heeft de herdenking nog steeds betekenis. Niet alleen voor nabestaanden van omgekomen Paroolmedewerkers, maar ook voor familieleden van medewerkers die de oorlog hebben overleefd en voor anderszins betrokkenen.

Veel Paroolmedewerkers die de bevrijding mochten meemaken, is de oorlog vroeg of laat op de hielen gaan zitten. Frans Goedhart kreeg na zijn vlucht uit concentratiekamp Vught in 1943 last van nachtmerries en angst-dromen. 'Dan werd ik midden in de nacht wakker, kletsnat van het zweet en dan was ik bang in het donker als een klein kind.'<sup>97</sup> Parooldrukker Wim Bothe had ook last van een verstoorde nachtrust, weet zijn zoon Maarten. Soms trof hij zijn vader aan als hij zelf midden in de nacht thuiskwam. In de keuken, met een beker melk en een beschuitje. 'Kun je weer niet slapen?' 'Nee, nee... maar het komt wel goed.'

<sup>97</sup> NIOD, toegangsnummer 185C, inventarisnummer 31: brief van Frans Goedhart, zonder datum.

Met zijn vijf kinderen sprak Wim Bothe nooit over wat hij had meegemaakt of waarvan hij last had. Net zo min als met zijn vrouw. Dat zou hen maar belasten. Wel ging hij elk jaar op 4 mei 's ochtends heel vroeg de deur uit. Alleen, mijmerend, naar de Zeeweg, om te herdenken. 'Wil je dat ik meega?' 'Nee, nee, dat hoeft niet...'

Toen het werken echt niet meer ging waren het de vrienden uit het verzet die Wim overhaalden om toch maar buitengewoon pensioen aan te vragen. De drempel was hoog, want een verzetspensioen, daarvoor had hij het toch niet gedaan?

Vlak voor zijn overlijden in het ziekenhuis kwamen de herbelevingen. De angst die plots in zijn ogen kon staan: 'Kijk uit! Daar! Achter je!' Sjonge man, realiseerde Maarten zich, jij hebt veel meer meegemaakt dan wij ooit hadden kunnen bedenken. Had je het ons maar kunnen vertellen, dan hadden we je veel beter kunnen ondersteunen, kunnen helpen...

Sinds het overlijden van zijn vader woont Maarten in zijn plaats de herdenking op 4 mei op de Eerebegraafplaats bij. Hij is er ook op 5 februari. De herdenking op die dag voelt als een warm bad. Hij vindt er erkenning voor het verzetswerk van zijn vader, begrip, herkenning en een grote saamhorigheid. En over tien jaar? 'Ik hoop dat de kinderen en kleinkinderen het dan voortzetten. Dat er dan nog steeds herdacht wordt en over wordt gepraat. Dat doe ik nu ook. Bijvoorbeeld als ik op 4 mei mensen bij de graven zie staan kijken zonder dat ze weten wat ze zien. Dan stap ik op ze af en vertel wie daar liggen, wat zij gedaan hebben en waarom. "Nu zegt het me veel meer", hoor ik dan vaak. "Nu heb ik er een gevoel bij." Mijn vader kon er niet over praten, maar ik wel. Ik blijf vertellen.'





# *Beeldverantwoording en bronnen*

## *Beeldverantwoording*

- © Cas Oorthuys / Nederlands Fotomuseum: pagina 12, 14, 44
- © Cees Jongkind / Nederlands Fotomuseum: pagina 135 boven
- © Jeffrey Koerhuis: pagina 73
- © Piet Hermans Photography: pagina 8
- © Ramon van Flymen: pagina 138
- Beeldbank WO2, Nederlands Instituut voor Militaire Historie:  
pagina 135 onder (foto F. Meyer)
- Beeldbank WO2, NIOD: pagina 31, 35, 43, 50, 75 boven, 85, 96, 106,  
132, 133 en 136
- Delpher: pagina 27 en 120 onder
- Haags Gemeentearchief: pagina 64
- Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis: pagina 46, 49,  
62, 63 en 137 (vervaardiger onbekend)
- NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies:  
pagina 21 (foto Jos Sinnema), 28, 29 en 30 (foto's Christa Jesse)  
en 105 (foto Jos Sinnema)
- Regionaal Historisch Centrum Eindhoven: pagina 134 (fotograaf onbekend)
- Stadsarchief Amsterdam: pagina 32, 58, 74 en 124 (foto J.W. Hofman)
- Stichting Democratie en Media: pagina 42, 60, 75 onder, 88, 89, 90, 91,  
92 boven en onder, 93 boven en onder, 94, 95, 100, 119 en 121  
(foto's Jos Sinnema m.u.v. 75 onder)
- Verzetsmuseum Amsterdam: pagina 37, 59, 61 (foto's Jos Sinnema), 76,  
77, 78, 120 boven, 122 en 123 (laatste twee: foto's Jos Sinnema)

## Geraadpleegde archieven en collecties

Arolsen Archives International Center on Nazi Persecution  
Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis  
Nationaal Archief, Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)  
NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies  
Stadsarchief Amsterdam  
Stichting Democratie en Media  
Verzetsmuseum Amsterdam

### *Privécollecties:*

Maarten Bothe  
Marjan Witmond  
Rein Nota  
Sander Esser

## Geraadpleegde literatuur en documentaires

Becker, Frans en Tamara Becker, *Op verzoek van Hare Majesteit*, 2020.  
Berends, Lambiek, *Het Parool 1940-1990*, 2002.  
Colijn, H., *Op de grens van twee werelden*, 1940.  
Corduwener, Jeroen, *Riemen om de kin! Biografie van mr. dr. G.J. van Heuven Goedhart*, 2011.  
Hartveld, Leo, e.a., *De Arbeiders Jeugd Centrale AJC 1918-1940 / 1945-1959*, 1982.  
Heere, Peter H. en Arnold Th. Vermooij, *De Eerebegraafplaats te Bloemendaal*, 2005.  
Jacobs, Hans (regie), *Het Parool ondergronds, 1940-1945*, filmdocumentaire, deel 1-3, 1989.  
Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4, mei '40 - maart '41, tweede helft*, 1972.  
Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, juli '42 - mei '43, eerste helft*, 1975.  
Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 10a, Het laatste jaar, eerste helft*, 1980.  
Keizer, Madelon de, *Frans Goedhart, journalist en politicus (1904-1990). Een biografie*, 2012.  
Keizer, Madelon de, *Het Parool 1940-1945, verzetsblad in oorlogstijd*, 1991.  
Kleffens, van E.N., *De overweldiging der Nederlanden*, 1941.  
Louw, André van der, *Rood als je hart. 'n Geschiedenis van de AJC*, 1974.  
Meilof, Jan e.a. (redactie), *De AJC... dat waren wij. Herinneringen van oud-leden*, 1985.  
Mulder, Gerard, *Wim van Norden. Portret van een courancier*, 1978.  
Seyss-Inquart, A., *Vier Jahre in den Niederlanden*, 1944.  
Witmond, Carolus, J., *Prijzgegeven geheimen*, 1999.  
Wijnen, Harry van, *De geldjas van Max Nord. Verzwegen verhalen uit het verzet*, 2020.

